

**“Statistika xəbərləri” elmi-praktik
jurnalının redaksiya heyəti**

Baş redaktor

Sakit YAQUBOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Redaksiya heyəti:

Ziyad SƏMƏDZADƏ

*iqtisad elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü*

Şahin SADIQOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Ədalət MURADOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Vahid NOVRUZOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Nazim İMANOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Süleyman QASIMOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Tahir BUDAQOV

tibb üzrə fəlsəfə doktoru

Azər ƏMİRASLANOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Mehman TAĞIYEV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Saleh MÖVLAMOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

Aleksey PONOMARENKO

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Rusiya Federasiyası)

Roumen VESSELİNOV

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent (Amerika Birləşmiş Ştatları)

*“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalının
rubrikaları*

Statistikanın inkişaf
strategiyası
və taktikasısı

Statistik təsnifatlar,
standartlar və
registrələr

Statistik müşahidə
metodları

Statistik məlumatların
toplanması, işlənməsi,
saxlanması və yayıl-
ması texnologiyası

İnformasiya şəbəkəsi,
məlumat bazası,
məlumat bankları

Statistik informasiya
sisteminin
təkmilləşdirilməsi

Milli Hesablar
Sistemi

Statistik tədqiqatlar

Statistika sahəsində
beynəlxalq əməkdaşlıq

Statistika:
xronika, informasiya

Biblioqrafiya:
yeni nəşrlər

Oxucuların rəy
və təklifləri

Statistika:
rəsmi sənədlər

Statistika:
metodoloji təminat
(metodoloji əlavələr)

Statistika:
faktlar və proqnozlar
(statistik əlavələr)

Mündəricat

İQTİSADI-STATİSTİK TƏDQİQATLAR

<i>Ağarza Rüstəmov, Əmrə İbrahimli</i>	
Aqrar sfera: yeni inkişaf dönməində.....	4
<i>Günay Rəhimli</i>	
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikintiyə ayrılan investisiyaların multiplikativ effektlərinin qiymətləndirilməsi.....	10
<i>Zərifə Nağıyeva</i>	
İnformasiya cəmiyyətində müasir informasiya texnologiyalarının rolu.....	17
<i>Fikrət Şahbazov</i>	
Azərbaycanda gəlmə turizmin inkişaf meyilləri.....	26
<i>İsa Əliyev</i>	
Azərbaycanda xidmət sektoru üzrə rəqabət tendensiyaları.....	34
<i>Ülviyyə Əmirova</i>	
Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə dövlət dəstəyinin vəziyyətinin təhlili.....	42
<i>İlham Cabbarlı</i>	
Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin iqtisadi inkişafa təsiri.....	48
<i>Арзу Сафарова</i>	
Количество ДТП с травматическими исходами в Азербайджане: эконометрический анализ..	57

METODOLOGİYA

<i>Fatimə Qibləliyeva</i>	
Logistika və qlobal logistik sistemlərin bəzi cəhətləri.....	65
<i>Айбениз Губадова, Сулейман Сулейманзаде</i>	
Концептуальные подходы к развитию венчурного финансирования в Азербайджане.....	77

2024-cü İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR GÖSTƏRİCİLƏR

Makroiqtisadi göstəricilər.....	86
Ümumi Daxili Məhsul istehsalı.....	88
İqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların dəyəri.....	89
Pərakəndə ticarət dövriyyəsinin məhsullar üzrə strukturu.....	90
İqtisadiyyata kredit qoyuluşu.....	90
Dövlət büdcəsinin gəlirləri.....	90
Dövlət büdcəsinin xərcləri.....	91
Nəqliyyat sektorunda yük dövriyyəsi.....	91
Nəqliyyat sektorunda sərnişin dövriyyəsi.....	92
Azərbaycanın tərəfdaş ölkələrlə xarici ticarət göstəriciləri.....	92
İxrac olunan mühüm növ məhsullar.....	93
İdxal olunan mühüm növ məhsullar.....	94
Məqalələrin təqdim olunma qaydaları.....	95

UOT: 338.43

DOI: 10.338.70/2413-6557-2025-11-1-4-9

AQRAR SFERA: YENİ İNKİŞAF DÖNƏMİNDƏ

Ağarza Rüstəmov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

İqtisadiyyat və marketing kafedrasının müəllimi, i.e.d., professor

Az 7000, Naxçıvan MR, Naxçıvan şəhəri, Atatürk küçəsi

e-poçt: rustemovagariza@ndu.edu.az

Əmrə İbrahimli

Naxçıvan Dövlət Universitetinin magistrantı

Az 6700, Naxçıvan MR, Babək rayon, Nehrəm qəsəbəsi

e-poçt: emreibrahimli2002@gmail.com

Açar sözlər: aqrar sfera, kənd təsərrüfatı, kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq, aqrar-sənaye kompleksi, intensiv və ekstensiv inkişaf, aqrar siyasət, innovasiya siyasəti

Ключевые слова: аграрная сфера, сельское хозяйство, предпринимательство в сельском хозяйстве, агропромышленный комплекс, интенсивное и экстенсивное развитие, аграрная политика, инновационная политика

Keywords: agricultural sector, agriculture, entrepreneurship in agriculture, agro-industrial complex, intensive and extensive development, agrarian policy, innovation policy

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda ən önəmli sahələrdən biri olan aqrar sfera günümüzdə dinamik şəkildə inkişaf edir. Bu, onun nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikasında aqrar sferanın inkişaf etdirilməsinə dövlət tərəfindən xüsusi önəm verilir. Kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişaf etdirilməsi üçün dövlət tərəfindən bir sıra proqramlar qəbul edilib. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə 2015-ci il Azərbaycan Respublikasında “Kənd təsərrüfatı” ili elan edilmişdi. Bu, ölkəmizdə kənd təsərrüfatına dövlət qayğısının olduğunu bir daha təsdiqlədi. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı sahəsində aparılan tədbirlər, aqrar sferada istehsal göstəricilərinin yüksəlməsi ilə nəticələndi. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sahəsində son illərdə tətbiq edilən intensiv metodların nəticəsində, bitkiçilikdə istehsalın artım tempi əlavə əkin sahələrinin dövriyyəyə cəlb edilməsi tempini üstələyib. Məhz 2015-ci ildə ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə mal-qaranın baş sayı 0,4% artdığı halda, ət istehsalında 2,5%, süd istehsalında 3,7% artıma nail olunub. Ölkəmizə meyvə-tərəvəz idxalı önəmli dərəcədə azalıb, bu da yerli istehsalın artımının nəticəsidir.

Bu gün elm, elmtutumlu texnologiyalar və aktiv innovativ fəaliyyət kənd təsərrüfatının əsas aparıcı qüvvəsidir. Qlobal iqlim dəyişiklikləri kontekstində artan əhalinin bugünkü və gələcək tələblərinə cavab verə biləcək qida məhsullarının istehsalının təmin edilməsi üçün dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində rəqəmsal və genomen texnologiyaların tətbiqi ilə ciddi elmi araşdırmalar aparılır. Möhtərəm Prezident ölkəmizin ərzaq təhlükəsizliyi üzrə tam müstəqilliyə nail olunmasını milli hədəflərdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Cənab Prezidentin bəyan etdiyi kimi “hazırda qarşıda duran ən başlıca məqsəd daxili imkanlar hesabına kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları ilə özünütəminatə və dayanıqlı inkişafa nail olmaqla Azərbaycanı inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırmaqdır”.

“Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı kooperasiyasının inkişafına dair 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və s kimi dövlət proqramlarının qəbul edilməsi Azərbaycan Respublikasında aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi və müasir tələblərə cavab verməsi üçün

atılan önəmli addımlardan biri idi. Aqrar sahəyə hər il dövlətimiz tərəfindən qoyulan investisiyalar daha da artır (Qarayev İ.Ş. 2011, 347). Yeni texnikalar alınır, dövlət tərəfindən subsidiyalar ayrılır, aqroxidmət sahələri yaradılır, güzəştli şərtlərlə gübrə, yanacaq, lizinqlər verilir. Dövlət tərəfindən verilən güzəştli kreditlər sayəsində sahibkarlar yeni aqrar istehsal sahələri yaratdı.

Dövlət başçısı İlham Əliyev bildirib: “Bildiyiniz kimi, burada uzun illərdir ki, vergi güzəştləri həyata keçirilir. Dövlət tərəfindən texnika, cins mal-qara alınır. Ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı institusional islahatlar aparılır, aqroparklar salınır, subsidiyaların verilməsi prosesi təkmilləşdirilir. Məhsuldarlığın artırılması prosesi də çox önəmlidir. Bizim ixrac potensialımızın artırılması da gündəlikdə duran məsələlərdən biridir. Çünki əminəm ki, biz yaxın gələcəkdə özümüzü bütün əsas ərzaq məhsullarımızla təmin edəcəyik. Beləliklə, ixrac üçün bizim yeni məhsullarımız olacaqdır.”

Sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərindən biri də aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyətidir. Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlığın tarixi qədim zamanlara gedib çıxır. Dünyada və Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti günümüzdə inkişaf etməkdə olan bir sahədir. Aqrar sahibkarlığı kənd təsərrüfatı istehsalçılarının yaradıcılığının, innovasiyanın, rentabelliyyətin və risklərin idarə edilməsinin əsasını təşkil edir (Aliyev İ.H., 2019, 116). Kənd təsərrüfatında istehsal imkanlarının təkmilləşdirilməsində, aqrar sahədə sahibkarlıq və biznes münasibətləri önəmli rola malikdir. Kənddə çoxukladlı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasında sahibkarlıq obyektlərinin qurulması və onların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ölkənin ərzaq bazarında yerli istehsalın xüsusi çəkisinin artmasında önəmli rola malikdir.

Dövlətin aqrar siyasətinin əsas məqsədi kənd təsərrüfatını və sahibkarlığı inkişaf etdirməklə, mövcud potensiallardan səmərəli şəkildə istifadə etmək və ölkə əhalisini etibarlı ərzaq məhsulları ilə yerli istehsal hesabına təmin etməkdir. Dövlətin aqrar siyasətinin ən önəmli vəzifəsi əhalini ərzaq məhsulları ilə, emal sənayesini isə kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etmək üçün etibarlı aqrar bazar yaratmaqdan ibarətdir. Əgər ölkə öz əhalisinin ərzaq təminatını 70%-dən çox hissəsini daxili istehsal vasitəsilə təmin edərsə, bu vəziyyətdə aqrar bazar etibarlı hesab olunur. Aqrar bazarın formalaşmasının əsas istiqamətlərini və ya aqrar bazarın tənzimlənmə amillərinə aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) Təbii şərait: torpaq, su, iqlim və ekoloji amillər;
- 2) Aqrar bazarın idxal-ixrac amili;
- 3) Aqrar bazarın istehsal amilləri;
- 4) Aqrar bazarın iqtisadi amilləri.

Dövlətin aqrar siyasəti maliyyə, vergi, qiymət və kredit alətlərinin cəmini əhatə edir. Kənd təsərrüfatı sahəsi və onunla qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrin inkişafını dövlət tənzimləmə sistemi vasitəsilə tarazlayır. Dövlətin aqrar siyasəti istehsal-ticarət və sosial-ekoloji tədbirləri əhatə edir. Aqrar siyasət həm sənaye, xarici ticarət, həm də ekoloji və regional sahələrə koordinasiya edilir, qarşılıqlı əlaqədə işlənilir və tətbiq edilir. Beynəlxalq iqtisadiyyatın yaranması prosesi və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesi aqrar siyasətin milli dövlət çərçivəsindən kənara çıxmasının və regionlaşdırılmasının zəruriliyinə gətirir. Kənd təsərrüfatı və qida məhsulları ticarətinin beynəlxalq səviyyədə tənzimlənməsi müəyyən dərəcədə Ümumdünya Ticarət Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş müəyyən sayda regional ticarət sazişləri sayəsində həyata keçirilir. Dövlətin aqrar siyasətinin regionlaşdırılmasının ən inkişaf etmiş və təkmil forması Avropa İttifaqı tərəfindən həyata keçirilən ümumi aqrar siyasətdir.

İqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi kənd təsərrüfatı sahəsində də, sahibkarlıq fəaliyyəti bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalar: sosial-iqtisadi və yenilikçi funksiyalardır. Kənd təsərrüfatı sahəsində həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün növlərinin iqtisadi funksiyalar yerinə yetirməsi ilk növbədə onunla bağlıdır ki, həmin sahələrdə məhsul istehsal edilir, müəyyən xidmətlər göstərilir, eləcə də ticarət fəaliyyəti, yəni kommertiya fəaliyyəti reallaşdırılır və bütün bunlar nəticə etibarlı ilə iqtisadiyyata yeni dəyər əldə edilməsinə yönəlir.

Cədvəl 1

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə, faktiki qiymətlərlə, milyon manat

İllər	Cəmi	Bitçilik məhsulları	Heyvandarlıq məhsulları
2019	7836,7	3751,2	4085,5
2020	8428,9	4028,4	4400,5
2021	9163,4	4511,0	4652,4
2022	10984,2	5538,0	5446,2
2023	12210,6	5933,9	6276,7

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq qurumlarının yerinə yetirdiyi digər önəmli funksiya sosial funksiyadır, sosial funksiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cəmiyyətdə mövcud olan üzvlərin yaşam ehtiyaclarının qarşılınmasında zəruri rola malikdir. Daha dolğun şəkildə desək kənd təsərrüfatı sahibkarlıq qurumları məhsul istehsal edir və daxili bazara çıxarır, bununla yanaşı xarici bazarlarda məhsul reallaşdırır nəticədə cəmiyyətin sosial ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət göstərmiş olurlar. Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq qurumlarının yerinə yetirdiyi yenilikçilik funksiyası ondan ibarətdir ki, onlar əslində yeni ideyaların həyata keçirilməsində daşıyıcı funksiyaları icra edirlər və həmin funksiyaları icra etməklə konstruktiv ideyaların reallığa çevrilməsində önəmli rol oynayır və bu da innovativ sahibkarlığın başlıca məcmusu və xarakterik cəhəti kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq qurumlarına yeni innovativ ideyaların tətbiqi, aqrar sahənin intensiv inkişaf etməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bu sahədə innovativ ideyaların tətbiqi, aqrar sahəyə investisiya axınını artıracaqdır. Bu da qeyri-neft sektorunun və aqrar sferanın dinamik şəkildə inkişaf etməsinə gətirib çıxarır.

Dünya alimləri kənd təsərrüfatının inkişafının 2 istiqamətini ayırd edirlər: ekstensiv və intensiv (Qarayev İ.Ş., 2011, 249). Ekstensiv istiqamət istifadə edilən resursların artırılmasını, məsələn əkinçilik, otlaq və balıqçılıq sahələrinin genişləndirilməsi aiddir. Lakin bütün təsərrüfat əhəmiyyətli ərazilər bu gün praktik olaraq artıq istifadə edildiyi üçün bu istiqamət yüksək xərclər tələb edir. İntensiv istiqamətdə ilk növbədə mövcud resursların bioloji məhsuldarlığının artırılması və biotexnologiyanın istifadəsinə əsaslanır. Yeni, yüksək məhsuldar sort və cinslərdən, müasir əkin üsullarından istifadə bu vəziyyətdə həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Cədvəl 2

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (bütün sahələr üzrə)

İllər	Xarici investisiyalar (mlyn.manat)	Xarici investisiyalar (mlyn.dollar)
2019	12119,5	7129,1
2020	10413,2	6125,4
2021	12751,9	7501,1
2022	14879,3	8752,5
2023	14671,2	8630,1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Cədvəl 3

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (bütün sahələr üzrə)

İllər	Daxili investisiyalar (mlyn.manat)	Daxili investisiyalar (mlyn.dollar)
2019	12876,1	7568,9
2020	12070,8	7100,5
2021	12561,9	7389,3
2022	14255,8	8385,8
2023	17409,7	10241,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi

Aqrar-sənaye kompleksi bir-biri ilə əlaqəli olan kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələrinin birliyidir (Quliyev E.A., 2015, 31). Kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi, emal edilməsi, saxlanması və istehlakçıya çatdırılması 10-a qədər iqtisadi sahəni özündə birləşdirir. Bu sahələr hazır məhsulu istehlakçıya çatdırılması üçün birgə fəaliyyət göstərir. Ölkəmiz aqrar-sənaye kompleksinin yüksək səviyyədə və geniş inkişaf imkanlarına malik olan ölkələrdən biridir. Bu məqamda onu da qeyd edək ki, beynəlxalq səviyyəli müxtəlif qurumların verdikləri proqnoza görə, 2050-ci ildə dünyada ərzaq məhsullarına olan tələbat 2006-cı ildəki tələbatla müqayisədə 70% yüksək olacaq (https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/Issues_papers/HLEF2050_Global_Agriculture.pdf). Bununla da, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, aqrar sferanın inkişaf etdirilməsi, xüsusən də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması hər bir ölkə və xalq üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə indiyədək dövlətin ayırdığı güzəştli kreditlərə görə bir sıra yeni aqrar-sənaye müəssisələri yaradılıb. Ağcabədi rayonunda “Aqat-Aqro” heyvandarlıq kompleksi, Balakən və Gədəbəy rayonlarında soyuducu anbar kompleksləri, Qəbələdə üzüm emalı zavodu, heyvandarlıq-südçülük kompleksi tikilib. Güzəştli kreditlərdən istifadə edilərək tikilən müəssisələrdən biri də Bərdədə yerləşən Qarabağ Aqrar-Sənaye Parkıdır (Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı). Aqrar-sənaye parkının tərkibində 5 min tonluq logistik mərkəz, 4200 başlıq ətlik və südlük istiqamətli heyvandarlıq kompleksləri, illik 5.4 min ton istehsal gücünə malik ət kəsimi və emalı fabriki, saatda 10 ton yem istehsal edən zavod daxildir. Aqrar-sənaye parkının ümumi dəyəri 32 milyon manatdır.

Bilindiyi kimi, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə aqrar sahənin spesifik xüsusiyyətləri investorların bu sahəyə bir qədər həssas yanaşmasına səbəb olur (Kovalenko N.Y., 2004, 15). Buna görə də, aqrar sferaya investisiya yatırılmasında maraqlı olan hər bir investor ilk növbədə aqrar sferanın imkanlarını qiymətləndirmək baxımından ən önəmli meyar kimi məhsul vahidinin maya dəyərinin aşağı salınmasını, istehsal həcmimin və istehsal edilən məhsulun keyfiyyətinin artırılmasını əsas hədəf kimi qarşısına qoyur. İntestisiya qoyulması prosesi ilə bağlı kredit qurumlarının yaradılmasına dövlətin təminatı, nəticə etibarlı ilə bu qurumlara xarici investisiyaların cəlb edilməsinə də mühüm təsir göstərir. Bu onunla bağlıdır ki, bu sahəyə dövlət təminatının verilməsi nəticəsində xarici investisiyaların maraqlarının təmin edilməsi həyata keçirilir ki, bu da onların kənd təsərrüfatına investisiya yatırması üçün əsas amillərdən birinə çevrilir (İ.H. İbrahimov, 2010, 67).

Hər bir dövlətin innovasiya inkişafının səmərəliliyi aqrar sferada tətbiq edilən innovasiya siyasəti – elmi-texniki istiqamətlərin düzgün seçilməsi, zəruri iqtisadi şəraitin və aqrar sektora maliyyə dəstəyinin mövcud olması ilə əlaqələndirilir. Aqrar sferaya innovasiyanın tətbiqi ilə istifadəsiz torpaqlar dövriyyəyə cəlb edilir, yeni aqroparklar, kollektiv təsərrüfatlar yaradılır, habelə yeni texniki vasitələr, elektron kənd təsərrüfatı informasiya sistemi, innovativ enerji resursqoruyucu texnologiyalar və “Pivot” avtomatik suvarma sistemi tətbiq edilir. Aqrar sferada innovasiya sistemi maddi-texniki resursların mövcud olması və elmi-texniki potensialla müəyyən edilir (Ataşov Bəyalı, 2017, 489). İnnovasiya siyasətində əsas məqsəd rentabelli məhsul istehsalı və makrosəviyyədə isə innovasiya fəallığının səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması, elmi mexanizmlərin formalaşdırılmasından ibarətdir. İstehsalın təşkilati, iqtisadi, texniki və texnoloji yeniləşdirilməsi prosesi məhz həmin mexanizmlərin köməyi ilə həyata keçirilir. İnnovasiya siyasətinin formalaşdırılmasında bir neçə zəruri amilin nəzərə alınması önəmlidir:

-İnnovasiya bazarında, iqtisadiyyatda, məhsulların və texnologiyaların çeşidində strateji dəyişikliklərin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması;

-İnnovasiya qərarlarına müvafiq münasibət bildirilməsi və qərarlara dəstək verilməsi üçün mühüm tədbirlərin təşkil edilməsi;

-İnnovasiya dinamikasının ilkin şəraitinin aşkar edilməsi.

Azərbaycan Respublikasında aqrar sferanın inkişaf etməsi günümüzün aktual məsələlərindən biridir, beynəlxalq aləmdə aqroməhsul sistemi fəaliyyət göstərir. Bu sistemə üzv olmaq məsələsi beynəlxalq aləmə inteqrasiya olunma və qloballaşma şəraitində digər iqtisadi sahələr kimi vacib məsələlərdən hesab olunur. Məhz bu məsələyə görə, beynəlxalq bazara rəqabət qabiliyyətli məhsul

çıxartmalıyıq. Respublika ərazisində mövcud aqrar sənaye sistemi bütün aqrar regionlarda inkişaf etdirilməlidir.

Nəticə

İqtisadiyyatın ən önəmli sahələrindən biri olan aqrar sahəyə günümüzdə xüsusi önəm göstərilir. Qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən biri olan aqrar sfera bu gün inkişaf edir. Dövlət aqrar siyasət vasitəsilə bir çox tədbirlər görür. Dövlətin aqrar siyasətinin nəticəsidir ki, son dövrlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmi artmışdır. Aqrar sferanın inkişaf etməsi üçün dövlət tərəfindən müxtəlif proqramlar qəbul edilir, bu sahəyə investisiyalar ayrılır. Dövlət proqramlarının icrası və kənd təsərrüfatına innovasiyanın tətbiqi nəticəsində, aqrar sahibkarlıq inkişaf edir. Regionlarda aqrar-sənaye parklarının salınması heyvandarlığı inkişaf etdirir. Regionlarda aqrar-sənaye komplekslərinin yaradılması rentabelli məhsul istehsalını artırır və yerli bazarın ərzaq məhsulları ilə təmin olunması, xarici bazarlardan asılılığı azaldır. Bu sahədə atılan addımlar aqrar sferanın səmərəliliyini artırır. Beynəlxalq iqtisadiyyatın genişlənməsi və global iqtisadiyyata inteqrasiya nəticəsidir ki, bu gün iqtisadiyyatın bütün sahələrində dünya təcrübəsi ölkəmizdə də tətbiq edilir.

Ağarza Rüstəmov, Əmrə İbrahimli Aqrar sfera: yeni inkişaf dönəmində

Xülasə

Məqalədə qeyri-neft sektorunun əsas sahələrindən biri olan aqrar sfera tədqiq edilir. Aqrar sahəyə aid qəbul edilmiş dövlət proqramları qeyd olunur. Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətinin yerinə yetirdiyi funksiyalar izah edilir. Aqrar sektorda innovasiya siyasətinin mahiyyəti açıqlanır. Dövlətin aqrar siyasəti, aqrar sahədə investisiya cəlb ediciliyinin mahiyyəti açıqlanır.

Агарза Рустамов, Эмра Ибрагимли Аграрная сфера: в новую эпоху развития

Резюме

В статье рассматривается аграрная сфера, которая является одной из основных сфер ненефтяного сектора. Отмечаются принятые государственные программы, связанные с аграрной сферой. Затрагиваются вопросы предпринимательства в сельскохозяйственной сфере, а также функции предпринимательской деятельности. Объяснена суть инновационной политики в аграрном секторе, аграрной политики государства. Объяснена природа инвестиционной привлекательности в аграрной сфере.

Agarza Rustamov, Emre Ibrahimli Agricultural sector: in a new era of development

Summary

The article examines the agrarian sphere, which is one of the main areas of the non-oil sector. The adopted "State Programs" related to the agricultural sector are disclosed. Entrepreneurship in the field of agriculture is explained. The functions performed by entrepreneurial activity in the field of agriculture are explained. Agricultural-industrial complexes are studied. The essence of innovation policy in the agricultural sector is explained. The state's agrarian policy is being studied. The essence of investment attractiveness in the agricultural sector is explained.

Ədəbiyyat

1. Aqrar sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Dərslik. prof.İ.Ş.Qarayevin rəhbərliyi ilə. Bakı, "İqtisad Universiteti", 2011, 522 səh.
2. Quliyev E.A. Aqrar iqtisadiyyat. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Kooperasiya nəşriyyatı", 2015, 320 səh.

3. Aliyev İ.H. Aqrar sahə modernləşdirmə dönəmində: problemlər və onların həlli yolları. Bakı, 2019, 355 səh.
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
5. Ataşov Bəyalı. Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri. Bakı, “Kooperasiya nəşriyyatı”, 2017, 536 səh.
- 6.https://www.fao.org/fileadmin/templates/wsfs/docs/Issues_papers/HLEF2050_Global_Agriculture.pdf
7. “Economics of agriculture” Kovalenko N.Ya. Moscow, 2004, 384 pages.
8. İ.H. İbrahimov. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məsələləri. Bakı, 2010, 240 səh.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ TİKİNTİYƏ AYRILAN İNVESTİSİYALARIN MULTİPLİKATİV EFFEKTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Günay Rəhimli

*UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun
Makroiqtisadi tədqiqatlar şöbəsinin elmi işçisi
Az1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət 6
e-poçt: g.rahimli@unec.edu.az*

Açar sözlər: tikinti, işğaldan azad edilmiş ərazilər, yenidənqurma, xərclər-buraxılış modeli, sosial hesablar matrisi

Ключевые слова: строительство, освобожденные территории, реконструкция, модель “затраты-выпуск”, матрица социальных счетов

Keywords: construction, liberated territories, reconstruction, input-output model, social accounting matrix

2023-cü ildə Qarabağ iqtisadi rayonuna yatırılan 2 milyard 254,4 milyon manatlıq investisiyanın 97,8%-i və ya 2 milyard 204,3 milyon manatı tikinti-quraşdırma işlərinə yönəldilib [8]. Bu investisiyalar həmin iqtisadi rayonda həyatın bərpası, əhalinin qayıdışı və rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət etməklə yanaşı, eyni zamanda ölkədə müxtəlif əmtəə və xidmətlərə tələbi artırmaqla iqtisadi inkişafa təkan verir. Məlumdur ki, tikintiyə ayrılan investisiyalar bu sahənin özündə və onun aralıq məhsullarını istifadə etdiyi digər sahələrdə istehsal həcmi artırır. Bunlar investisiyaların birbaşa və dolaylı effektləri adlanır. Eyni zamanda istehsal həcmi artırması həm də müvafiq sahələrdə məşğulluğun və əsas fondların artmasına da səbəb olur. Həmçinin əlavə dəyərin artması hesabına əhali gəlirlərini artırır ki, bu da onların müxtəlif əmtəə və xidmətlərə tələbinin artmasını təşviq etməklə istehsalı təşviq edir. Tədqiqatda bütün bu effektlər müxtəlif modellərin köməyi ilə qiymətləndirilmişdir.

Metodologiya

Xərclər-buraxılış cədvəli ölkə üzrə istehsal sahələri arasında əlaqələri əks etdirir [2]. Belə ki, sütunlar üzrə hər sahənin məhsulunu necə istehsal etdiyi, sətirlər üzrə isə istehsal olunmuş məhsulunu aralıq və son istehlak kimi istifadə olunması öz əksini tapır [4]. Leontiyev modelində isə bu əlaqələr xətti tənliklər sistemi ilə ifadə olunmaqla iqtisadiyyatın istehsal bölməsinin başlanğıc tarazlıq vəziyyətini əks etdirir və hər hansı sahənin son məhsuluna tələbin artması bu sahənin özündə və digərlərində artıma səbəb olmaqla xərclər-buraxılış modelinin simulyasiya tənliyi vasitəsilə qiymətləndirilə bilər [6]:

$$\Delta X = B\Delta Y \quad (1)$$

Burada ΔY sahələrin son tələbini, ΔX ümumi buraxılışının dəyişməsinə göstərən vektor, B isə tam xərc əmsalları matrisidir. Bu matrisin hər elementi b_{ij} – j-ci sahənin vahid miqdarda məhsulunu istehsal etmək üçün birbaşa və dolaylı yolla tələb olunan i-ci sahənin cəmi məhsul miqdarını ifadə edir. Bu tənlikdən istifadə etməklə hər hansı sahənin son tələbinin artmasının ölkə üzrə ümumi buraxılışa necə təsir etdiyini qiymətləndirmək mümkündür.

Aydındır ki, hər sahənin istehsal həcmi artırması həm də bu sahənin əsas fondlarının həcmi və işçi qüvvəsinin sayını da artırır ki, bu effektlər kapital və əmək balansı modeli vasitəsilə qiymətləndirilə bilər. K ilə sahələr üzrə əsas fondların həcmi ifadə edən vektoru, k ilə isə hər sahənin vahid məhsulunun istehsalı üçün tələb olunan əsas fondların həcmi ifadə etsək, son tələb vektorunda dəyişikliyin əsas fondların həcmində yaratdığı dəyişikliyi aşağıdakı simulyasiya modeli vasitəsilə qiymətləndirə bilərik [3]:

$$\Delta K = k\Delta X = k(B\Delta Y) \quad (2)$$

Burada k-ya kapital tutumu əmsalları deyilir.

Sahələr üzrə məşğul əhalinin sayını göstərən vektoru L ilə, hər sahənin vahid buraxılışını istehsal etmək üçün tələb olunan işçi qüvvəsini isə I ilə işarə etsək, onda son tələb vektorundakı dəyişmənin məşğul əhalinin sayında yaratdığı dəyişikliyi aşağıdakı tənlik vasitəsilə qiymətləndirmək olar [5]:

$$\Delta L = I\Delta X = I(B\Delta Y) \quad (3)$$

Burada I birbaşa əmək tutumu əmsallarını ifadə edən vektordur.

Xərclər-buraxılış cədvəli qeyd etdiyimiz kimi yalnız istehsal əlaqələrini özündə əks etdirir. Bununla yanaşı iqtisadi təhlildə vacib bir yer tutan sosial hesablar matrisi isə istehsal prosesi ilə yanaşı gəlirlərin yaranması, bölüşdürülməsi, təkrar bölüşdürülməsi, istifadəsi hesablarını da özündə əks etdirməklə bir il ərzində ölkə üzrə baş verən iqtisadi axınları özündə əks etdirir [7]. Bu matris də qeyd olunan hesablar üzrə ilkin tarazlıq vəziyyətini ifadə edir və hər hansı sahənin ekzogen tələbinin dəyişməsi Leontiyev modelində olduğu kimi bütün sahələrin müxtəlif göstəricilərinin artmasına təkan verir. Bu təsir Sosial Hesablar Matrisi (SHM) multiplikator modeli vasitəsilə qiymətləndirilir [1].

$$\Delta X = M_a\Delta Y \quad (4)$$

Burada ΔX hesabların ümumi gəlirlərinin, ΔY ekzogen tələbinin dəyişməsini ifadə edir.

$M_a = (I - A)^{-1}$ SHM multiplikator matrisi adlanır. Burada I vahid matris, A isə hər hesabın xərclərində digər hesabın payını göstərən birbaşa xərc əmsalları matrisidir.

Təhlil

Biz bu tədqiqatda (1)-(4) düsturlarından istifadə etməklə qeyd edilən modelləri Excel-də reallaşdıraraq tikinti sektoruna ayrılan investisiyaların effektlərini qiymətləndirəcəyik. (1)-(3) modellərinin məlumat bazası olaraq 2021-ci ilə aid Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən dərc olunmuş xərclər-buraxılış cədvəli götürülmüşdür [9]. (2) və (3) modellərini reallaşdırmaq üçün 96 sahədən ibarət xərclər-buraxılış modeli iqtisadi fəaliyyət növlərinin təsnifatına uyğun olaraq 19 fəaliyyət növü üzrə qruplaşdırılmışdır. Bunun səbəbi əmək və kapital tutumu əmsallarının hesablanması üçün tələb olunan məşğul əhalinin sayı və əsas fondların statistikasının bu fəaliyyət növləri üzrə mövcud olmasıdır. (1) modelində isə bu məhdudiyyət olmadığı üçün sahələrin daha geniş tədqiq edilməsi üçün 25 sahəyə qruplaşdırmış xərclər-buraxılış cədvəlindən istifadə edilmişdir. (4) modelinin məlumat bazası olaraq isə [1] tədqiqatında qurulmuş SHM-dən istifadə olunmuşdur.

İlk olaraq əmək və kapital balansı modellərindən istifadə edərək 2023-cü ildə tikinti sektoruna ayrılan investisiyaların məşğul əhalinin sayını və əsas fondların həcmi necə dəyişdiyini qiymətləndirək. Bu modellər Exceldə reallaşdırılmışdır və nəticələr cədvəl 1-də əks olunmuşdur.

Cədvəldən görünür ki, qeyd olunan investisiya ölkə üzrə 120995 əlavə iş yerinin yaranmasına təkan vermiş, həmçinin müxtəlif sahələrin əsas fondlarının 4,8 milyard manat artmasına səbəb olmuşdur. Məşğul əhalinin sayının artımı təbii olaraq ən çox tikinti sektorunun özündə müşahidə olunmuş, digər sahələrdə isə "Tikinti" sektoru ilə birbaşa və dolaylı yolla əlaqələrinin mahiyyətinə uyğun olaraq bu və ya digər dərəcədə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, "Tikinti" sektorunda məşğul əhalinin sayı 74799 nəfər artmışdır. Digər sahələrdən ən çox artım müşahidə olunan sahələr "Emal sənayesi" (10630 nəfər) və "Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri" (10378 nəfər) sahələri olmuşdur. Əsas fondların artımı isə "Tikinti" sektorunda 2,3 milyard, "Emal" sektorunda 530 milyon manat, "Mədənçıxarma sənayesi"ndə 503 milyon manat, "Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı"nda isə 497 milyon manata bərabər olmuşdur.

2023-cü ildə tikintiyə ayrılan investisiyaların məşğul əhalinin sayı və əsas fondların həcmində yaratdığı dəyişiklik

	Son məhsulun dəyişməsi, mlyn manat	Məşğul əhalinin dəyişməsi, nəfər	Əsas fondların dəyişməsi, min manat
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq		5077	27041.74
Mədəncixarma sənayesi		150	502549.53
Emal sənayesi		10630	529713.33
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı		329	199038.62
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı		561	163113.12
Tikinti	2254.4	74799	2293288.07
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri		10378	35727.33
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı		5746	496689.14
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə		1017	23907.95
İnformasiya və rabitə		476	33524.54
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti		819	96783.50
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar		857	128735.00
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət		7431	267681.06
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi		1948	16205.03
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat		9	417.97
Təhsil		40	327.09
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi		34	740.69
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət		35	1776.37
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi		658	2582.98
Ölkə üzrə		120995	4819843.1

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

İndi isə 2023-cü ildə tikinti sektoruna ayrılan investisiyaların 25 sahə üzrə xərclər-buraxılış və SHM multiplikator modeldən istifadə edərək müxtəlif əmtəə və xidmətlər üzrə yaratdığı əlavə tələbi qiymətləndirək. Bu qiymətləndirmənin nəticəsi cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəldən görünür ki, 2023-cü ildə Qarabağ iqtisadi rayonunda “Tikinti”yə ayrılan təxminən 2,3 milyard manat investisiya istehsal əlaqələri hesabına təxminən 4,3 milyard manat həcmdə müxtəlif sahələrin əmtəə və xidmətlərinə tələb yaranır. Belə ki, bu artan tələbin təxminən 2,6 milyard manatı məhz “Tikinti” sektorunun özündə müşahidə edilir. O cümlədən “Qeyri-metal məmulatları və əsas metalların istehsalı”na 0.5 milyard manatlıq, “Peşə və texniki fəaliyyət üzrə xidmətlər”ə 0.3 milyard, “Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı”na isə 0.2 milyard manatlıq əlavə tələb yaranır. Digər sahələrdə də bu və ya digər dərəcədə artım müşahidə edilir.

Qeyd etdiyimiz kimi xərclər-buraxılış modeli yalnız istehsal əlaqələri hesabına birbaşa və dolayı effektləri nəzərə alır. Lakin aydındır ki, investisiya qoyuluşunun nəticəsi olaraq əlavə tələbin yaranması həm ölkədaxili istehsal həcmi artırmaqla əlavə dəyəri və bu da öz növbəsində əhali gəlirlərini artırır ki, bu gəlirlər də təkrarən müxtəlif əmtəə və xidmətlərə yeni tələb yaranır. Bu effekt induksiya olunmuş effekt adlanır. Eyni zamanda SHM xarici ticarət əlaqələrini də əks etdirir və yaranan əlavə tələbin hansı hissəsinin idxal, hansı hissəsinin isə yerli məhsullar hesabına ödənməsini qiymətləndirməyə imkan verir. Və bu zaman ixrac prosesi tələbin artması ilə, idxal prosesi isə multiplikativ effektlərin xaricə ötürüldüyü üçün tələbin azalması ilə müşahidə edilir. Bunları nəzərə alaraq tikintiyə ayrılan investisiyaların SHM effektini təhlil edək.

2023-cü ildə tikintiyə ayrılan investisiyaların istehsal əlaqələri hesabına və SHM əlaqələri hesabına əmtəə və xidmət qrupları üzrə yaratdığı əlavə tələb, mln, manat

Sahələr	Son məhsulun dəyişməsi	İstehsal əlaqələri hesabına ümumi tələbdə dəyişmə	SHM əlaqələri hesabına ümumi tələbdə dəyişmə	SHM əlaqələri hesabına ölkədaxili istehsalda dəyişmə
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq		0.78	207.92	183.07
Mədənçıxarma sənayesi		167.96	122.11	119.60
Qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının istehsalı		2.44	155.49	111.98
Qeyri-metal məmulatları və əsas metallar		524.41	554.30	283.42
Maşın, avadanlıq və mebel istehsalı		106.38	136.41	27.05
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı		27.31	58.68	57.30
Su təchizatı		2.88	6.48	6.25
Kanalizasiya xidmətləri, tullantıların təmizlənməsi, emalı və bununla əlaqədar xidmətlər		4.01	4.57	3.69
Tikinti	2254.4	2607.03	2561.05	1968.73
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri		198.37	350.92	329.74
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı		244.88	277.75	194.17
Turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə		14.12	52.08	33.16
İnformasiya və rabitə		19.37	39.79	36.06
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti		56.69	65.71	63.58
Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər		34.59	75.67	74.74
Elmi tədqiqat və işləmələr sahəsində xidmətlər		28.02	17.39	2.57
Peşə və texniki fəaliyyət		279.11	228.15	186.88
İnzibati və yardımçı xidmətlər		18.19	22.29	19.89
Dövlət idarəetməsi və müdafiə		0.25	0.68	0.65
Təhsil		0.39	13.70	13.59
Səhiyyə		0.39	19.33	18.91
Sosial xidmətlər		0.20	0.77	0.75
Kitabxana, arxiv, muzey və sair mədəniyyət müəssisələrinin xidmətləri		0.51	2.02	2.01
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində xidmətlər		0.05	9.95	9.60
Digər xidmətlər		4.39	26.38	25.83
Cəmi		4342.71	5009.58	3773.22

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Cədvəldən görünür ki, tikintiyə təxminən 2.3 milyard manat investisiya SHM effekti hesabına təxminən 5 milyard manatlıq məhsula tələb yaradır ki, bu da xərclər-buraxılış effektindən təxminən 0.7 milyard manat çoxdur. Lakin sahələr üzrə detallı şəkildə baxsaq görürük ki, tikintinin SHM effekti bəzi sahələrdə istehsal effektindən böyük, bəzi sahələrdə isə kiçik alınmışdır. Ümumilikdə kobud şəkildə ifadə etsək, SHM effekti xərclər-buraxılış effektinin üzərinə əlavə dəyər effektini və ixrac effektinin əlavə edilməsi və idxal effektinin isə çıxılması ilə əldə edilə bilər. Bu effektləri ayrılıqda qiymətləndirmək mümkün olmasa da, nəticələrə görə SHM effektinin istehsal effektindən çox olduğu sahələr üzrə əlavə dəyər və ya ixrac effektinin üstün olduğunu, SHM effektinin xərclər-buraxılış effektindən kiçik olduğu sahələrdə isə idxal effektinin digər 2 effekti üstələdiyi nəticəsinə gəlmək olar.

Nümunə olaraq tikintinin “Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq” sektoruna təsirini nəzərdən keçirək. Nəticələr göstərir ki, tikintiyə 2.3 milyard manat investisiya istehsal əlaqələri hesabına 0.8 milyon manatlıq əlavə tələb yaradır. SHM effektini nəzərə aldıqda isə biz bu effektin 208 milyon manatadək artdığını müşahidə edirik. Bunun səbəbi ondadır ki, “Tikinti”yə ayrılan investisiyalar müxtəlif sahələrdə istehsalın təşviq edilməsi nəticəsində əlavə dəyərin artmasına səbəb olur ki, bu da mənfəət və əməkhaqqı artımı və nəticədə əhalinin müxtəlif əmtəə və xidmətlərə, o cümlədən kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbinin artması ilə nəticələnir. Eyni trend “Qida məhsulları, içkilər və tütün məmulatlarının istehsalı”, “Turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə”, “Maşın, avadanlıq və mebel istehsalı”, “Daşınmaz əmlakla əlaqədar xidmətlər” kimi sahələrdə də özünü qabarıq şəkildə göstərir. Digər əksər sahələrdə də biz bu və ya digər dərəcədə artım olduğunu müşahidə edə bilərik ki, bu da müəyyən mənada əhali gəlirlərinin xərc istiqamətləri bərdə müəyyən qədər intuisiya yaradır. Lakin bəzi sahələrdə isə cədvəldən görüldüyü kimi SHM effekti xərclər-buraxılış effektindən kiçik alınmışdır ki, bu da “Tikinti” sektorunun tələbinin artmasını əsasən idxal məhsulları hesabına ödəyən sahələrdə müşahidə edilir. İlk növbədə biz “Tikinti” sektorunun özündə cüzi də olsa bu halı müşahidə edirik. Belə ki, “Tikinti”yə 2.3 milyard manat investisiya qoyuluşu bu sahənin istehsal əlaqələri hesabına 2.6 milyard manatlıq əlavə tələb yaratsa da SHM effekti bunun 2.56 milyard manata bərabər olduğunu və bu tələbin də 1.98 milyard manatının ölkədaxili istehsal hesabına ödənməsini göstərir. Bu isə həmin sektorda həm aralıq həm də son istehlak məhsullarına tələbin müəyyən bir hissəsinin idxal məhsulları hesabına ödəndiyini göstərir. Həmçinin model göstərir ki, “Tikinti” sektorunun “Peşə və texniki fəaliyyət”, Elmi-tədqiqat və işləmələr” və “Mədəncixarma” sahələrinə yaratdığı tələbin də çox hissəsi idxal hesabına ödənilir. “Maşın, avadanlıq mebel istehsalı” üzrə isə SHM effekti xərclər-buraxılış effektindən çox olsa da görünür ki, yaranmış son tələbin çox az hissəsi ölkədaxili istehsal hesabına ödənilir. Belə ki, “Tikinti”yə qoyulan 2.3 milyard manat investisiya istehsal əlaqələri hesabına 106 milyon manat, SHM əlaqələri nəzərə alındıqda isə 136 milyon tələb yaradır ki, bunun da yalnız 27 milyon manatlığı ölkədaxili istehsal hesabına qarşılır. Ümumilikdə qeyd olunan investisiya həcmi ölkədaxili istehsal həcmində 3,8 milyard manatlıq artım yaradır.

Həmçinin SHM multiplikator model vasitəsilə hər hansı sahəyə qoyulan investisiyaların istehsal faktorlarına görə gəlirlərdə, nəticə olaraq ev təsərrüfatları və müəssisələrin gəlirlərində yaratdığı dəyişikliyi qiymətləndirmək mümkündür. Modelin nəticəsi göstərmişdir ki, tikintiyə ayrılan 2.3 milyard manat investisiya əmək gəlirlərini 648 milyon manat, kapital gəlirlərini isə 1.3 milyard manat artırır. Və nəticədə müəssisələrin gəlirlərində 814 milyon manat, ev təsərrüfatlarının gəlirlərində isə 1.2 milyard manatlıq artım müşahidə olunur.

Nəticə

Tədqiqatda 2023-cü ildə Qarabağ iqtisadi rayonunda “Tikinti” sektoruna ayrılan investisiyaların bu sahənin özündə və digər sahələrdə müxtəlif göstəricilərə təsiri qiymətləndirilmişdir. Xərclər-buraxılış cədvəli əsasında qurulan modellərin nəticələrinə görə, bütün sahələrin əmtəə və xidmətlərinə tələb artmaqla bu sahələrin istehsalı 4.3 milyard manat, məşğul əhalinin sayı 120995 nəfər və əsas fondlarının həcmi 4.8 milyard manat artır. Lakin xərclər-buraxılış və SHM multiplikator modelin nəticələrinin müqayisəsi isə əlavə dəyər effekti hesabına bəzi sahələrdə bu artımın daha çox müşahidə olunmasını, bəzi sahələrdə isə həm aralıq, həm də son istehlak tələbinin ödənməsində idxalın payının çox olması səbəbindən mümkün multiplikativ effektlərin bir hissəsinin xaricə “axmasını” göstərmişdir. SHM multiplikator modelin nəticəsinə görə qeyd edilən investisiya həcmi ölkə üzrə 5 milyard manatlıq əmtəə və xidmətə tələb yaradır ki, bunun da təxminən 3.7 milyard manatlıq həcmi ölkədaxili istehsal hesabına qarşılır. Lakin qeyd edək ki, bu modellərdə əlaqələr xətti olaraq nəzərdən keçirilir. Qiymət və digər amillərin dəyişməsinin iqtisadi agentlərin davranışlarında yaratdığı dəyişikliklərin də nəzərə alınması ilə daha mürəkkəb funksional formalardan istifadə edən hesablanabilən ümumi tarazlıq modeli əsasında bu tip təhlillərin aparılması gələcək tədqiqat istiqamətlərini təşkil edir.

Günay Rəhimli
İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikintiye ayrılan investisiyaların multiplikativ effektlərinin qiymətləndirilməsi

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində “Tikinti”yə ayrılan investisiyaların ölkə üzrə multiplikativ effektləri qiymətləndirilmişdir. Belə ki, xərclər-buraxılış modelindən istifadə edərək istehsal əlaqələri hesabına “Tikinti”yə investisiyaların digər sahələrə birbaşa və dolayı effektləri qiymətləndirilmiş, həmçinin Sosial Hesablar Matrisi əsasında multiplikator modeldən istifadə edərək bu effektlərlə yanaşı, əhali gəlirlərinin artmasının təsiri də qiymətləndirilmiş və hər iki modelin nəticəsi müqayisə edilmişdir. Həmçinin xərclər-buraxılış cədvəli əsasında əmək və kapital balansı modelləri reallaşdırılaraq bu investisiyaların ölkə üzrə məşğul əhəlinin sayında və əsas fondların həcmində yaratdığı dəyişiklik qiymətləndirilmişdir.

Гюнай Рагимли

Оценка мультипликативных эффектов инвестиций, направленных на строительство на освобожденных территориях

Резюме

В статье оцениваются мультипликативные эффекты по всей стране инвестиций, направленных на строительство на освобожденных территориях Азербайджана. Так, с помощью модели “затраты-выпуск” были оценены прямые и косвенные эффекты инвестиций в строительство на другие сферы, обусловленные производственными отношениями, а с помощью мультипликативной модели на основе Матрицы социального учета, наряду с этими эффектами, был также оценен эффект увеличения доходов населения, и были сопоставлены результаты обеих моделей. Также были реализованы модели баланса труда и капитала на основе таблицы “затраты-выпуск”, и были оценены изменения, вызванные этими инвестициями в численности занятого населения и объеме основных фондов по всей стране.

Gunay Rahimli

Assessment of the Multiplicative Effects of Investments Allocated to Construction in the Liberated Territories

Summary

The article evaluates the multiplicative effects of investments allocated for “Construction” in the liberated territories of Azerbaijan across the country. Thus, using the input-output model, the direct and indirect effects of investments in “Construction” on other areas due to production relations were evaluated, and using the multiplier model based on the Social Accounting Matrix, along with these effects, the effect of increasing population incomes was also evaluated, and the results of both models were compared. Also, labor and capital balance models were implemented based on the input-output table, and the changes caused by these investments in the volume of the employed population and fixed assets across the country were estimated.

Ədəbiyyat

1. Y. Həsənlı, G.Rəhimli. Azərbaycanın 2021-ci ilə aid sosial hesablar matrisinin tərtibi. Statistika xəbərləri. 2024 (4).
2. Gretton P. On input-output tables: uses and abuses, Staff Research Note, Productivity Commission, Canberra, 2013, 28 p.
3. Hasanli Y. And Shabanov S., 2022. Assessment of the effect of education and R&D expenditures on the volume of fixed-assets in Azerbaijan. 9ROXPH, p.216.
4. Hasanli Y., 2011. Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi. Bakı: Elm.

5. Hasanli Y., Musayeva F. & Rahimli G. (2020). Assessment of the impact of investment on employment using intersectoral labor balance model. Control And Optimization With Industrial Applications, 203.
6. Leontief W. (1986). Input-output economics. Oxford University Press.
7. Miller R.E. and Blair P.D., 2009. Input-output analysis: foundations and extensions. Cambridge university press.
8. <https://banker.az/isgaldan-azad-edilmis-%C9%99razil%C9%99rd%C9%99tikinti-qurasdirma-isl%C9%99rin%C9%99-investisiyalar-53-artib/>
9. “2021-ci il üzrə xərclər-buraxılış cədvəli” Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, (https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/).
10. “Azərbaycanın Milli Hesabları”, Statistik məcmuə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2023.
11. Hasanli Y. and Rahimli G., 2023, August. General Equilibrium Models of Azerbaijan Economy: Conceptual View and Multiplier Effects. In 2023 5th International Conference on Problems of Cybernetics and Informatics (PCI) (pp. 1-5). IEEE.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ MÜASİR İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU

Zərifə Nağıyeva

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzinin
Elmi araşdırmalar və statistik tədqiqatlar şöbəsinin rəisi
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: zarifa.naghiyeva@stat.gov.az*

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, informasiya mədəniyyətinin formalaşması, informasiya texnologiyaları, informasiyalaşdırma prosesinin komponentləri, informasiya texnologiyalarının əsas xüsusiyyətləri, Big Data.

Ключевые слова: информационное общество, формирование информационной культуры, информационные технологии, компоненты процесса информатизации, основные характеристики информационных технологий, Big Data.

Keywords: information society, formation of information culture, information technology, components of the informatization process, main features of information technologies, Big Data.

Sivilizasiyanın müasir inkişafı iqtisadiyyatı yüksək inkişaf etmiş ölkələrin sənaye cəmiyyətindən informasiya cəmiyyətinə tədricən keçidi ilə xarakterizə olunur. Bu keçidi təmin edən mexanizm informasiyalaşdırma adlanır. İnformasiya cəmiyyətinin əsasını insan fəaliyyətinin bütün sahələrində kompüter informasiya texnologiyalarından geniş istifadə təşkil edir. İnformasiya cəmiyyəti yüksək səviyyəli kompüter, texniki, proqram və informasiya təminatı olan elm tutumlu sənaye və texnologiyaların yaradılması; informasiya proseslərinin intensivliyi; telekommunikasiyadan geniş istifadə; iqtisadi inkişafın müsbət dinamikası; insanın ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində tərəqqisi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur [1].

İnformasiya cəmiyyətində insanın informasiya mədəniyyətinin formalaşması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnformasiya mədəniyyəti ictimai-tarixi inkişaf prosesində bəşəriyyət tərəfindən yaradılmış və yaradılan maddi və mənəvi dəyərlər məcmusu kimi ümumbəşəri mədəniyyətin bir hissəsidir. İnformasiya mədəniyyəti insanın informasiya cəmiyyətində davranış qaydaları sistemi şəklində təqdim olunan bilik və bacarıqlarının məcmusu kimi başa düşülür. Müasir insan informatika elminin nəzəri əsaslarını, kompüter texnikasını mənimsəməli, informasiya texnologiyalarından müxtəlif fəaliyyət sahələrində: elm, istehsalat, sosial və s. istifadənin mahiyyətini başa düşməlidir. İnsanın informasiya mədəniyyətinin formalaşması prosesi müxtəlif komponentləri əhatə edir: metodoloji, texnoloji, kommunikativ, alqoritmik, dil və digər.

Metodoloji komponent insanın cəmiyyətin həyatında kompüter texnologiyasının, kompüter informasiya texnologiyalarının və kommunikasiyaların rolu və əhəmiyyəti haqqında biliklərə yiyələnməsini, onun informasiya cəmiyyətində yaranan iqtisadi, sosial və psixoloji problemləri anlaması və s. əhatə edir.

Texnoloji komponent müasir informasiya texnologiyalarından öz fəaliyyətlərində istifadə etmək bacarığını ifadə edir.

Kommunikativ komponentə kommunikasiya texnologiyalarından (kompüter şəbəkələri və internet) müxtəlif məqsədlər üçün istifadə sahəsində biliklər, onların texniki və proqram təminatı, şəbəkə daxilində informasiyanın səmərəli axtarışı üsulları haqqında biliklər və s. daxildir.

Dil və alqoritmik komponentlər bir və ya bir neçə proqramlaşdırma dilinin biliyi və istifadəsini, alqoritmlər nəzəriyyəsinin əsas anlayışlarını və s. nəzərdə tutur.

İnformasiya mədəniyyəti özünəməxsus etik-estetik məzmununa malikdir və informasiya cəmiyyətində insan davranışının qayda və normaları, fəaliyyət nümunələri və s. ilə ifadə olunur. Məsələn, bir çox ölkədə qanunlar lisenziyasız proqram təminatının istifadəsini, internet şəbəkəsi vasitəsilə zorakılıq və narkotiklərin təbliğini qadağan edir və s. Çatda söhbət zamanı və ya e-poçt mübadiləsi zamanı istifadəçilər müəyyən etiket qaydalarına əməl etməlidirlər [1].

İnformasiyalaşdırma cəmiyyətin bütün üzvlərinin məlumatlılıq səviyyəsinə nail olunmasını və saxlanmasını təmin edən, cəmiyyətdə əmək və həyat şəraitinin keyfiyyətinin kökündən yaxşılaşdırılması üçün zəruri və kifayət qədər informasiya vasitələri və texnologiyalarının yaradılması, inkişafı və ümumi istifadəsi prosesidir. İnformasiyalaşdırma prosesinin komponentləri: informasiyalaşdırmanın texniki bazasının – kompüter və telekommunikasiya sistemlərinin və şəbəkələrinin formalaşdırılması; informasiya sənayesinin dövlət təsərrüfatının spesifik sahəsi kimi formalaşması və inkişafı; intellektual və informasiya bazarlarının inkişafıdır [2].

Universal informasiyalaşdırma cəmiyyətin kompüterləşdirilməsi – insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində elektron hesablama maşınlarının təkmilləşdirilməsi və tətbiqi olmadan mümkün deyil. Müasir kompüterlər istənilən məlumatın işlənməsini, nəticələrinin operativ alınmasını və yığılmasını təmin edir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması zamanı əsas diqqət insan fəaliyyətinin bütün sahələrində vaxtında, etibarlı və hərtərəfli biliklərdən tam istifadəni təmin etməyə yönəlmiş tədbirlər kompleksinə verilir [3].

İnformasiya cəmiyyətində sənaye istehsalında və kənd təsərrüfatında işləyənlərin sayı azalır, çevik avtomatlaşdırılmış istehsal, robotlaşdırılmış sistemlər tətbiq edilir, bütün fəaliyyət sahələrində mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması tələb olunur.

İnformasiyalaşdırmanın texniki əsasını kompüterləşdirmə və rabitə sistemlərinin dünya miqyasında inkişafı təşkil edir. İnformasiyalaşdırmanın elmi-metodoloji əsasları informatika, kibernetika və onların tətbiqi sahələri ilə bağlıdır.

İnformasiya texnologiyaları konsepsiyasının iqtisadiyyatda, idarəetmədə və informasiya fəaliyyətində geniş tətbiqinin başlanğıcı XX əsrin 60-70-ci illərinə təsadüf edir və bu kompüter, telekommunikasiya prinsiplərinin, informasiyanın emalının üsul və vasitələrinin inkişafı ilə, son illərdə isə cəmiyyətin informasiyalaşdırılması konsepsiyasının inkişafı ilə əlaqədardır. Bu illər ərzində informasiya maddi, enerji, maliyyə və digər resurslarla yanaşı tam hüquqlu resurs kimi çıxış etməkdədir. İnformasiya texnologiyaları informasiya resurslarından istifadə proseslərinin mürəkkəbliyini azaltmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Müasir informasiya texnologiyaları kompüterdən istifadə etməklə məlumatın emalı, ötürülməsi, yayılması və dəyişdirilməsi texnologiyalarıdır.

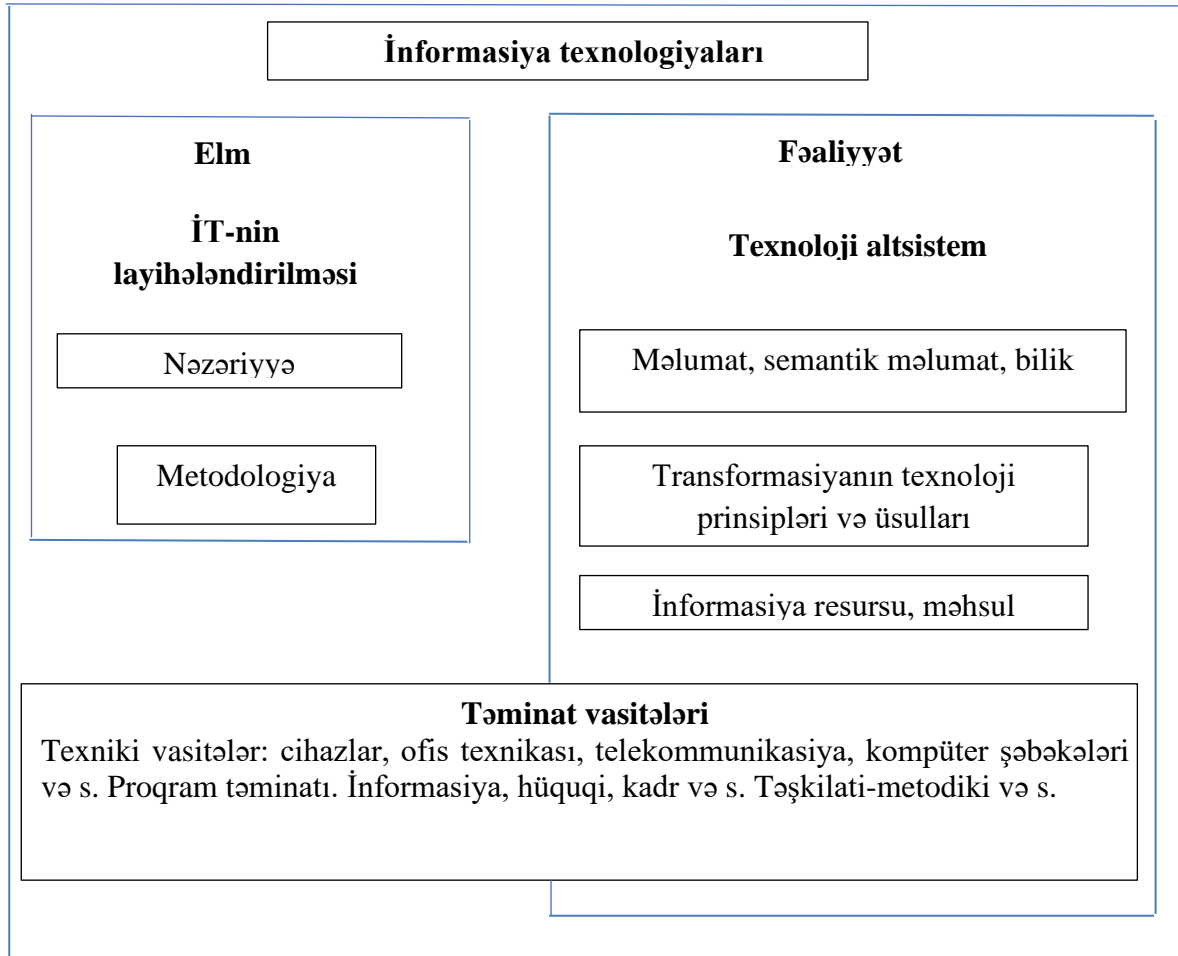
Bütövlükdə informasiya texnologiyalarının əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır [4]:

- informasiya texnologiyaları prosesinin məqsədi informasiya əldə etməkdir;
- texnoloji prosesin predmeti (emal predmeti) məlumatlardır;
- texnoloji prosesi həyata keçirən vasitələr müxtəlif hesablama kompleksləridir (proqram təminatı, texniki təchizat);
- məlumatların emalı prosesləri seçilmiş mövzu sahəsinə uyğun olaraq əməliyyatlara bölünür;
- proseslərə nəzarət tədbirləri təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilir;
- informasiya texnologiyaları prosesinin optimallığının meyarları informasiyanın istifadəçilərə vaxtında çatdırılması, onun etibarlılığı, doğruluğu və tamlığıdır.

Beləliklə, avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyasının əsas məqsədi ilkin məlumatların emalı yolu ilə yeni keyfiyyətdə informasiya əldə etməkdir. Bunun əsasında isə optimal idarəetmə qərarları hazırlanır.

İnformasiya texnologiyalarının əsas məqsədinə nail olunmasında informasiyanın inteqrasiyası, məlumatların aktuallığının və ardıcılığının (uyğunluğunun) təmin edilməsi, idarəetmə aparatının fəaliyyətinin informasiya təminatının keyfiyyətcə yeni formalarının tətbiqi və istismarı üçün müasir texniki vasitələrdən istifadə edilməsi mühüm şərtlər hesab edilir.

İnformasiya texnologiyaları bir elm və informasiya emalının məqsədyönlü fəaliyyəti kimi texnoloji və köməkçi hissələrə bölünür. İnformasiya texnologiyalarının modeli aşağıdakı sxemdə təsvir olunur [4].

Şəkil 1. İnformasiya texnologiyalarının modeli

Bir elm kimi informasiya texnologiyalarının tədqiqat obyektini informasiya texnologiyalarıdır, yəni informasiya proseslərinin rəşional təşkilü üsullarıdır. Tədqiqatın predmeti işə informasiya texnologiyalarının yaradılmasının nəzəri əsasları və metodları, habelə onların layihələndirilməsi və səmərəli tətbiqidir.

Yeni texnologiyaların təməlinde Big Data texnologiyalarının durduğunu deyə bilərik. Big Data dedikdə məlumatların bir yerdə cəmlənməsi və əlçatan olması nəzərdə tutulur. Big Data müxtəlif mənbələrdən fərqli formatlarda yüksək sürətlə daxil olan böyük həcmli verilənlərin emalı, təhlili və onlardan faydalı biliklərin çıxarılması texnologiyalarını və alətlərini özündə birləşdirir. İnformasiya texnologiyalarına bu cür yanaşma müxtəlif sahələrdə məlumatların daha səmərəli idarə edilməsi və istifadəsi üçün yeni üfüqlər açır.

Big Data-nın üstünlükləri aşağıdakılardır [5]:

1. Böyük həcmdə məlumatların işlənməsi: Big Data sistemlərinin əsas üstünlüklərindən biri ənənəvi verilənlər bazalarının hüdudlarından kənara çıxan həcmdə məlumatları emal etmək qabiliyyətidir. Bu, tədqiqatçılara böyük həcmli məlumatları təhlil etməyə və dəyərli bilikləri əldə etməyə imkan verir.

2. Paylanmış hesablama: Paylanmış hesablama modeli çoxsaylı qovşaqlarda verilənlərin paralel işlənməsini təmin etməklə resurslardan səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bu, məhsuldarlığı artırır və sistemin davamlılığını təmin edir.

3. Analitika və Maşın Öyrənmə: Big Data sistemləri məlumatların təhlili və proqnozlaşdırılması üçün güclü alətlər təqdim edir. Maşın öyrənmə metodları əsaslandırılmış strateji qərarların qəbul edilməsində əsas amil olan təhlil proseslərini avtomatlaşdırmağa və qanunauyğunluqları aşkar etməyə imkan verir.

Böyük həcmli məlumatların emalı üçün bir sıra texnologiyalar mövcuddur. Bunlara NoSQL, MapReduce, Hadoop, R və s. daxildir.

Həm texnologiyalar, həm də aparat və proqram təminatı sistemləri sürətlə təkmilləşir və inkişaf edir. Big Datanın aktiv və daimi inkişafını nəzərə alsaq, bu tendensiya kifayət qədər məntiqli görünür.

Hazırda daha çox istifadə olunan dörd fərqli analitik üsulu xüsusi qeyd etmək olar. Bunlara aşağıdakılar daxildir [6]:

Təsviri – ən çox yayılmış üsuldur. Məqsəd müəyyən hadisələrin səbəblərini aşkar etməkdir. Daha səmərəli modellər yaratmaq üçün istifadə olunur. Təhlildə əsas riyazi funksiyalardan istifadə olunur. Layihəni ümumiləşdirmək üçün istifadə olunur.

Proqnozlaşdırma – adından göründüyü kimi gələcək hadisələri proqnozlaşdırmaqdır. Nə baş verə bilər sualına cavab verir. Burada riyazi statistika, modelləşdirmə, maşın öyrənməsi və məlumatların intellektual təhlili istifadə olunur. Mümkün nəticələr haqqında əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülməsində tətbiq olunur.

Təlimat xarakterli (Reseptiv) – nə etməli sualına cavab verən daha yüksək səviyyəli analitik üsuldur. O, biznes və ya dövlət orqanlarında problemləri müəyyən etmək, riskləri minimuma endirən və ya tamamilə aradan qaldıran hadisələrin inkişafı ssenarilərini müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vacib qərarların təcili qəbul edilməsi lazım olduqda istifadə olunur.

Diaqnostik – hansı səbəbdən baş vermişdir sualına cavab verən hadisələrin səbəblərini müəyyənləşdirir. Aşkar edilmiş amillərin hər birinin çəkisini strukturlaşdırır və hesablayır. Analitikanın diaqnostik və təsviri növləri birləşdirilə bilər.

İnformasiya texnologiyaları sahəsində Big Data sistemlərinin mühüm əhəmiyyəti qərar vermə proseslərinin təkmilləşdirilməsidir. Big Data sistemləri təşkilatlara fərziyyələrə deyil, faktlara əsaslanan qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Böyük verilənlərin təhlili və onun biznes proseslərinə inteqrasiyası tendensiyaları proqnozlaşdırmağa, potensial problemləri müəyyən etməyə və əməliyyat proseslərini optimallaşdırmağa imkan verir. Big Data sistemləri təşkilatlara yeni biznes imkanlarına, proseslərin optimallaşdırılmasına və innovativ məhsul və xidmətlərin inkişafına səbəb ola biləcək əvvəllər görünməyən əlaqələri və hadisələri kəşf etməyə imkan verir. Məlumatların təhlili istifadəçi ehtiyaclarını anlamağa kömək edir, bu da öz növbəsində fərdiləşdirilmiş və təkmilləşdirilmiş istifadəçi təcrübəsi yaratmağa kömək edir.

Big Data sistemlərinin digər mühüm cəhəti mənfi halların aşkarlanması və təhlükəsizliyin təmin edilməsidir. Big Data sistemləri təhlükəsizlik pozuntularını göstərə bilən anomaliyaları və qeyri-adi hadisələri müəyyən etməyə kömək edir. Bu işə təşkilatlara potensial təhlükələrin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyə imkan verir.

Big Data sistemləri gələcəkdə daha mühüm dəyişikliklərin və innovasiyaların həyata keçməsinə şərtləndirir. Texnologiyanın inkişafı və məlumat analitikasına süni intellektin tətbiqi ilə Big Data sistemləri qərar qəbulunu avtomatlaşdırmağa və daha ağıllı sistemlər yaratmağa kömək edəcək. Bulud hesablama imkanlarının genişləndirilməsi də həmçinin Big Data sistemlərinin əlçatanlığını və çevikliyini artıracaq. Big Data sistemləri informasiya texnologiyalarının transformasiyasında əsas rol oynayır və şirkətlərə böyük həcmdə məlumatı effektiv şəkildə idarə etməyə və təhlil etməyə imkan verir. İnkişafı və üstünlükləri sayəsində Big Data sistemləri uğurlu biznes strategiyalarının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Yeni texnologiyaların tətbiqi və analitik imkanların dərinləşməsi ilə Big Data sistemləri rəqəmsal dünyanın gələcəyini formalaşdırmaqla informasiya texnologiyaları sahəsində mühüm rol oynamaqda davam edəcək.

Məlumatların keyfiyyəti Big Data sistemlərində mühüm şərtidir. Məlumatların etibarlı, aktual və dəqiq olmasını təmin etmək vacib məsələlərdən biridir. Məlumatlardakı səhvlər və ya uyğunsuzluqlar yanlış nəticələrə və qərarlara səbəb ola bilər. Big Data sistemləri məxfi və həssas məlumatlar da daxil olmaqla böyük həcmdə məlumatı saxlayır və emal edir. Məlumatların

təhlükəsizliyini təmin etmək məlumatları icazəsiz giriş, sızma və ya sındırmalardan qorumaq üçün ən vacib vəzifələrdən biridir. Big Data sistemlərinin tətbiqi zamanı mövcud informasiya sistemləri və verilənlər bazaları ilə inteqrasiya problemi yarana bilər. Müxtəlif mənbələrdən məlumatların səmərəli toplanması və inteqrasiyası üçün həllərin işlənilməsinə ehtiyac yaranır.

İnformasiya texnologiyaları sahəsində Big Data sistemlərini təkmilləşdirməyin bir sıra yolları mövcuddur [5]:

1. Aparat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi: böyük həcmli məlumatların daha səmərəli işlənməsi və saxlanması təmin etmək üçün daha güclü serverlər, paylanmış sistemlər və ya bulud hesablamalarından istifadə;

2. Alqoritmlərin və modellərin optimallaşdırılması: verilənlərin emalı prosesini sürətləndirmək və sadələşdirmək üçün verilənlərin təhlili və sorğuların işlənməsi üçün daha səmərəli və optimallaşdırılmış alqoritmlərdən istifadə edilməsi;

3. Bölüşdürmə və paralellik: böyük tapşırıqların kiçik hissələrə bölünməsi və bir neçə şəbəkə qovşağında paralel olaraq işlənməsi sistemi sürətləndirəcək və miqyaslılığı yaxşılaşdıracaq.

Big Data sistemləri informasiya texnologiyalarını və biznesi vahid şəkllə salmaq üçün böyük potensiala malikdir. Hər saniyə artan məlumat miqdarı ilə bu sistemlər böyük həcmdə məlumatı toplamaq, saxlamaq və təhlil etmək imkanı verir ki, bu da daha dolğun və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Mövcud inkişaf tendensiyaları olduqca böyük informasiyanın çox qısa bir zamanda emal edilməsini, ən qısa zamanda nəticə əldə etməyi şərtləndirir. İnformasiya texnologiyaları sahəsində baş verən ciddi inkişaf gələcəkdə bir sıra yeni tendensiyaların da yaranmasını şərtləndirəcək. Yeni peşələrin, süni intellektdən fərqli olaraq insanın aparıcı olacağı yeni istiqamətlərin yaranması qaçılmazdır. Əsas həqiqət bütün texnoloji yeniliklərin məhz insanın məqsədlərinə xidmət etmək üçün yaradıldığı gerçəkdir. Bu məqsədlərin nə olduğunu, necə bir gələcək görmək istədiyini isə müəyyən edən hər zaman insandır.

Texnoloji yeniliklər cəmiyyəti daha uğurlu gələcəyə aparan bir vasitədir. Texnologiya və inkişaf bu günümüzün və gələcəyimizin reallığıdır. Öz mövcudluğumuzu qoruyub saxlamaq isə bu reallığı dərk etməyi və ona ən yaxşı şəkildə uyğunlaşmağı tələb edir. İnformasiya texnologiyaları və bu istiqamətdəki uğurlu fəaliyyət gələcəyin açarı hesab olunur. Elmi-texnoloji inkişaf, böyük həcmli informasiya emalı və nəticələrin təhlili bir çox aparıcı sahənin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da XXI əsrin əvvəllərində müasir informasiya texnologiyaları artıq cəmiyyətin inkişafının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni sahələrini əhatə edərək, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına güclü təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Hazırkı dövrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin səviyyəsi hər bir ölkənin zehni və elmi potensialının, mövcud sosial-iqtisadi problemlərin həllinin, demokratiyanın inkişafının əsas göstəricilərindən hesab olunur.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları respublikanın davamlı və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, intellektual potensialının gücləndirilməsi, biznesin inkişafı, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin azaldılması, cəmiyyətdə şəffaflığın və demokratiyanın inkişaf etdirilməsi, Azərbaycan mədəniyyətinin beynəlxalq aləmə inteqrasiyası üçün əlverişli vasitə olaraq qəbul edilir. Dövlət idarəçiliyi, təhsil, səhiyyə, biznes, bank işi və digər sahələrdə yeni dəyərlər yaradan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ictimai-iqtisadi, mədəni münasibətlərin vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına davamlı iqtisadi artıma və tərəqqiyə nail olunması və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsidir. Bu məqsədlə ölkəmizin ümumi daxili məhsulunun tərkibində, həmçinin dövlət büdcəsinin formalaşmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması və qeyri-neft amilinin üstünlüyünün təmin edilməsi, iqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üçün güclü motivasiya mexanizmlərinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sektorunun inkişaf dinamikasını əks etdirən əsas göstəricilər aşağıda qeyd olunan cədvəldə öz əksini tapmışdır.

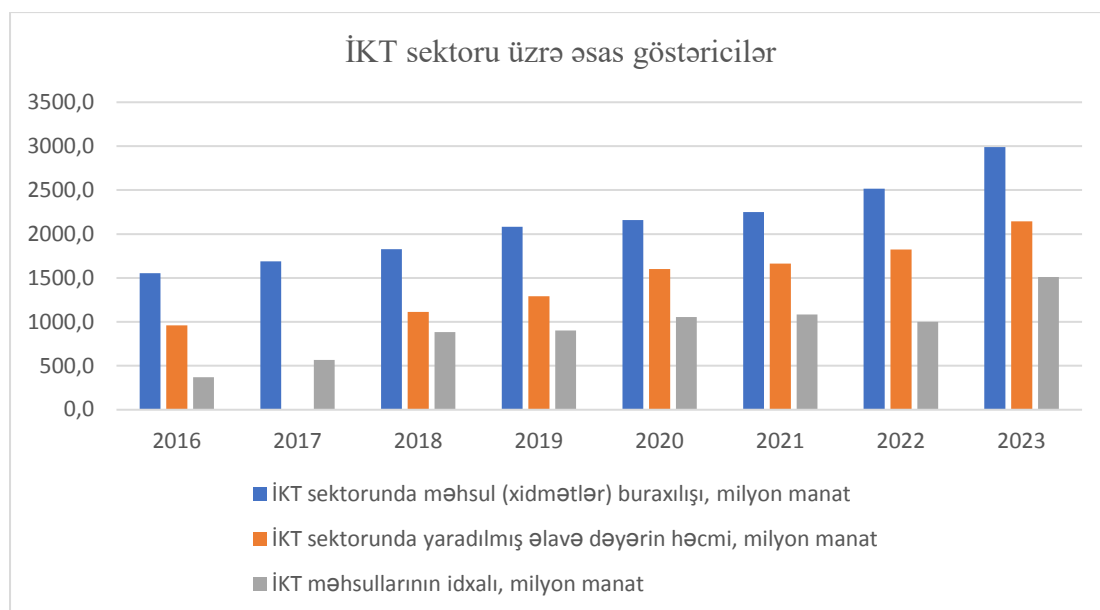
Cədvəl 1

İKT sektoru üzrə əsas göstəricilər

Göstəricilərin adı	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
İKT sektorunda məhsul (xidmətlər) buraxılışı, milyon manat	1 555,9	1 688,0	1 826,8	2 083,2	2 158,2	2 249,7	2 514,8	2 988,8
İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi, milyon manat	958,7	1 038,1	1 112,0	1 293,3	1 600,9	1 663,8	1 822,2	2 144,9
İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM-də xüsusi çəkisi, faizlə	1,6	1,5	1,4	1,6	2,2	1,8	1,4	1,7
İKT müəssisələri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, milyon manat	198,2	170,2	185,0	294,7	177,2	135,0	392,7	385,8
İKT məhsullarının idxalı*, milyon manat	371,1	565,1	883,8	901,6	1 055,9	1 083,2	998,7	1 510,2
İdxal olunmuş İKT məhsullarının ölkəyə idxal olunmuş bütün növ məhsulların dəyərində xüsusi çəkisi, faizlə	2,7	3,7	4,5	3,9	5,8	5,4	4,0	5,1
İKT məhsullarının ixracının ümumi ixracda xüsusi çəkisi, faizlə	...	...	0,021	0,012	0,143	0,023	0,060	0,053
İKT sektorunda çalışan işçilərin siyahı sayı, min nəfər	18,0	18,1	19,0	19,3	20,5	21,1	22,5	23,5
İKT sektorunda çalışan işçilərin iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə muzzdlu işçilərin siyahı sayına nisbəti, faizlə	1,2	1,2	1,2	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Cədvəldən göründüyü kimi 2016-2023-cü illər ərzində bütün göstəricilər üzrə artım müşahidə olunmuşdur. Xüsusilə, bu inkişaf İKT sektorunda məhsul (xidmətlər) buraxılışı, İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi, İKT məhsullarının idxalı sahəsində daha çox qeyd olunmuşdur. Belə ki, İKT sektorunda məhsul (xidmətlər) buraxılışı 2016-cı ildə 1555,9 milyon manat təşkil etmişdirsə, artıq 2023-cü idə 2988,8 milyan manata çatmışdır. Eləcə də, İKT sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin həcmi 2016-cı ildə 958,7 milyon manatdan 2023-cü ildə 2144,9 milyon manata yüksəlmişdir. İKT məhsullarının idxalı isə müvafiq olaraq 371,1 milyon manatdan 1510,2 milyon manata qədər artmışdır. Bunu aşağıdakı diaqramdan aydın görmək olar.

Şəkil 1. İKT sektoru üzrə əsas göstəricilər

Hazırda dünyada ev təsərrüfatları tərəfindən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının mənimsənilməsi və istifadəsi genişlənməkdədir. İKT-nin geniş yayılması gündəlik həyatda köklü dəyişikliklərə gətirib çıxarır. Ölkəmizdə son illərdə İKT-yə tələb nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlmişdir. Bunu aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanda bütün ev təsərrüfatlarının tərkibində İKT-si olan ev təsərrüfatlarının payı haqqında məlumatların öz əksini tapdığı 2018-2023-cü illərin göstəricilərinin müqayisəsindən aydın görmək mümkündür.

Cədvəl 2

Ev təsərrüfatları üzrə İKT

Göstəricilərin adı	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Kompüterli olan ev təsərrüfatlarının ölkə üzrə bütün ev təsərrüfatlarında xüsusi çəkisi, faizlə	64,1	65,0	69,7	71,6	75,8	76,8
İnternetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının bütün ev təsərrüfatlarında xüsusi çəkisi, faizlə	78,2	79,1	84,8	86,5	87,8	88,6
Mobil telefonu olan ev təsərrüfatlarının bütün ev təsərrüfatlarında xüsusi çəkisi, faizlə	87,6	88,5	89,6	90,7	91,5	92,7
Kompüterdən istifadə etmiş əhəlinin ölkə üzrə bütün əhəlinin sayında xüsusi çəkisi, faizlə	72,5	74,1	77,5	79,8	81,5	82,6
Mobil telefondan istifadə etmiş əhəlinin ölkə üzrə bütün əhəlinin sayında xüsusi çəkisi, faizlə	85,6	86,9	89,1	89,9	90,5	91,3
İnternetdən istifadə etmiş əhəlinin ölkə üzrə bütün əhəlinin sayında xüsusi çəkisi, faizlə	79,8	81,1	84,6	86,7	88,1	89,2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Göründüyü kimi bu illər ərzində ölkədə bütün ev təsərrüfatlarında İKT-dən istifadənin xüsusi çəkisində artım müşahidə edilmişdir.

Ümumilikdə, insanların İKT-dən geniş istifadəsi onların rəqəmsal bacarıqlarının artması kimi də səciyyələnir. Bu da, rəqəmsal məhsul və xidmətlərə tələbatın yüksəlməsinin təşviqinə səbəb olur. Beləliklə də, ev təsərrüfatları tərəfindən İKT-dən istifadə imkanlarının genişlənməsi rəqəmsallaşmanın vüsət aldığı hazırkı dövrdə səmərəliliyin artması ilə yanaşı, eyni zamanda iqtisadiyyatın rəqəmsal mühitə transformasiyasını sürətləndirmiş olur.

Bu gün Azərbaycanın qarşısında duran əsas istiqamətlərdən biri informasiya texnologiyaları bazarında öz yerini tutmaq və informasiya məkanında daha yüksək səviyyədə təmsil olunmaqdır. Mövcud reallıqlar Azərbaycanda informasiya texnologiyaları sahəsində ciddi işlərin görülməsini və bu sahəyə qoyulmuş yatırımların artırılmasını şərtləndirir [7].

Nəticə

İnformasiya texnologiyalarının inkişafı bütün sahələrdə ictimai istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına kömək edir. Məlumat axtarmaq, idarə etmək, emal etmək və mübadilə etmək bacarığı yeni üfüqlər açır, istənilən istehsal prosesini mümkün qədər avtomatlaşdırmağa, əmək məhsuldarlığını artırmağa və biznesin idarə edilməsini sadələşdirməyə imkan verir. Zəruri olan bütün informasiya resurslarına sürətli çıxışın təşkili istənilən sektorda müəssisələrin iqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsinə və kadrların iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasına zəmanət verir. Yeni texnologiyaların təcəllində isə Big Data texnologiyaları durur. Big Data müxtəlif mənbələrdən fərqli formatlarda yüksək sürətlə daxil olan böyük həcmli verilənlərin emalı, təhlili və onlardan faydalı biliklərin çıxarılması texnologiyalarını və alətlərini özündə birləşdirir. Texnologiyanın inkişafı və məlumat analitikasına süni intellektin tətbiqi ilə Big Data sistemləri qərar qəbulunu avtomatlaşdırmağa və daha ağıllı sistemlər yaratmağa kömək edəcək. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsi ev təsərrüfatlarında da artan dinamika ilə davam edilir. Bu, xüsusilə kompüter və internetdən, mobil rabitədən istifadə üzrə baş vermişdir. İKT-dən istifadə imkanlarının genişlənməsi səmərəliliyin artması ilə yanaşı, eyni zamanda iqtisadiyyatın rəqəmsal mühitə transformasiyasını sürətləndirmiş olur.

Zərifə Nağıyeva
İnformasiya cəmiyyətində müasir informasiya texnologiyalarının rolu
Xülasə

Müasir informasiya texnologiyalarının rolundan bəhs olunan məqalədə informasiya cəmiyyətinin yüksək səviyyəli kompüter, texniki, program və informasiya təminatı olan elm tutumlu texnologiyaların yaradılması, telekommunikasiyadan geniş istifadə, iqtisadi inkişafın müsbət dinamikası kimi xüsusiyyətlərilə xarakterizə olunduğu vurğulanır. Avtomatlaşdırılmış informasiya texnologiyasının əsas məqsədi ilkin məlumatların emalı yolu ilə yeni keyfiyyətdə informasiya əldə etməkdir ki, bunun əsasında da optimal idarəetmə qərarları hazırlanır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da müasir informasiya texnologiyaları cəmiyyətin inkişafının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni sahələrini əhatə edərək, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına güclü təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir.

Universal kompüterləşmə dövründə cəmiyyətin əsas resurslarından biri informasiyadır. İxtisaslı mütəxəssis istənilən nəticəni əldə etmək üçün mövcud məlumatları emal etməyi bacarmalı, bunu düzgün və tez yerinə yetirməlidir. Peşəkar fəaliyyətində informasiya və kompüter texnologiyalarından düzgün istifadə etmək bacarığı hər bir mütəxəssisin ixtisasının ayrılmaz göstəricisinə çevrilir.

Зарифа Нагиева
Роль современных информационных технологий в информационном обществе
Резюме

В статье рассматривается роль современных информационных технологий, подчеркивается, что информационное общество характеризуется такими свойствами, как создание наукоемких технологий с высоким уровнем компьютерного, технического, программного и информационного обеспечения, широкое использование телекоммуникаций, положительная динамика экономического развития. Основной целью автоматизированных информационных технологий является получение новой качественной информации путем обработки первичных данных, на основе которой принимаются оптимальные управленческие решения. Как и в развитых странах мира, современные информационные технологии в Азербайджане стали одним из основных факторов, оказывающих сильное влияние на развитие общества в целом, охватывая общественно-политическую, социально-экономическую и культурную сферы развития общества.

В эпоху всеобщей компьютеризации одним из главных ресурсов общества является информация. Квалифицированный специалист должен уметь обрабатывать имеющиеся данные для получения желаемого результата, причем делать это правильно и быстро. Умение правильно использовать информационные и компьютерные технологии в профессиональной деятельности становится неотъемлемым показателем квалификации каждого специалиста.

Zarifa Nagieva
The role of modern information technologies in the information society
Summary

The article examines the role of modern information technologies, emphasizing that the information society is characterized by such properties as the creation of science-intensive technologies with a high level of computer, technical, software and information support, widespread use of telecommunications, and positive dynamics of economic development. The main goal of automated information technologies is to obtain new high-quality information by processing primary data, on the basis of which optimal management decisions are made. As in developed countries, modern information technologies in Azerbaijan have become one of the main factors that have a

strong influence on the development of society as a whole, covering the socio-political, socio-economic and cultural spheres of society.

In the era of universal computerization, one of the main resources of society is information. A qualified specialist must be able to process the available data to obtain the desired result, and do it correctly and quickly. The ability to correctly use information technology and computer technology in professional activities becomes an integral indicator of the qualifications of each specialist.

Ədəbiyyat

1. М.И. Давидовская, А.И. Лапо, А.Е. Пупцев. Современные информационные технологии. Вильнюс 2008.
2. И. С. Хасеневич. Основы информационных технологий. Минск 2013
3. А.А. Хлебников. Информационные Технологии. КНОРУС • МОСКВА * 2016
4. Ю. Ю. Громов, И. В. Дидрих, О. Г. Иванова, М. А. Ивановский, В. Г. Однолько. Информационные технологии. Тамбов ♦Издательство ФГБОУ ВПО «ТГТУ»♦ 2015
5. <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/16306>
6. <https://www.sravni.ru/kursy/info/big-data/>
7. <https://demokrat.az/az/news/82952/azerbaycanda-ve-dunyada-informasiya-texnologiyalarinin-inkisaf-tendensiyalari>
8. https://www.stat.gov.az/source/digital_development/

Мəqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Тəkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

AZƏRBAYCANDA GƏLMƏ TURİZMİN İNKİŞAF MEYİLLƏRİ

Fikrət Şahbazov

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
Elmi-Tədqiqat və Statistik İnnovasiyalar Mərkəzinin
Statistik innovasiyaların tətbiqi şöbəsinin aparıcı iqtisadçısı
AZ1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: parvana.namazova@stat.gov.az*

Açar sözlər: turizm, turizmin inkişafı, turizm sənayesi, inkişaf meyilləri, turist, sərhəd-buraxılış məntəqəsi, qoruqlar

Ключевые слова: туризм, развитие туризма, индустрия туризма, тенденции развития, турист, пункт пересечения границы, заповедники

Keywords: tourism, tourism development, tourism industry, development trends, tourist, border crossing point, reserves

Turizm sosial-iqtisadi sahə kimi XIX əsrin ortalarından inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrə qədər turizm fərdi gəzinti və səyahət xarakteri daşımış, qeydiyyatdan düşmədən müxtəlif əraziləri, ölkələri gəzən adamlara “turist” demişlər. 1954-cü ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sammitində “turizm” sözü müzakirə olunmuş, onun beynəlxalq mahiyyəti, kulturoloji və sosial-iqtisadi əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir. BMT-nin 1963-cü ildə keçirilən Roma konfransında isə “turist” anlayışına konkret tərif vermək cəhdi olmuşdur. Lakin hal-hazırda turizm dünya miqyasında sosial-iqtisadi və kulturoloji sahə kimi inkişaf etdiyinə görə onun haqqında müxtəlif elmi əsərlər yazılmışdır. Bu istiqamətdə Azərbaycan alimlərindən S.T.Yeqanlının, E.M.Hacıyevin, C.A.Məmmədovun, B.Ə.Bilalovun və başqalarının adlarını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

Kütləvi turizmin ilk təşkilatçısı ingilis Tomas Kuk adlı şəxs hesab olunur. O, hələ, 1841-ci ildə Lankasterdən Dolnqboruqa qədər dəmir yolu ilə 570 nəfərin kütləvi gəzintisini təşkil etmişdir. Bununla da Tomas Kuk müasir turizmin əsasını qoymuşdur. O, həmçinin 1847-ci ildə səyahət və ekskursiyalar cəmiyyəti yaratmış, bir qrup zəngin ingilis vətəndaşının Aralıq dənizində səyahətini təşkil etmişdir. XIX əsrin sonunda Tomas Kuk tərəfindən yaradılmış cəmiyyət 53 ölkədə fəaliyyət göstərən və 324 şöbəsi olan möhtəşəm bir konsernə çevrilmişdir. Həmin konsernin 12 min əməkdaşı olmuşdur. Amerikanlar da ingilislərdən geridə qalmamış, turizmlə məşğul olan “Amekso” adlı şirkət yaratmışlar. Bu şirkətin nümayəndəlikləri 1918-ci ildə bütün qitələri əhatə etmişdir [1].

B.Ə.Bilalov “turizm” sözünün mənasını aşağıdakı formada izah etmişdir: “Turizm - fransız sözü olmaqla mənası fiziki şəxslərin müvəqqəti olacağı ölkədə (yerdə) ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərti ilə istirahət, sağlamlaşdırma, tanış olma, idrakı (tarix və mədəniyyət sərəvətlərindən bəhrələnmə və sair), iş-peşə (vəzifə borclarının icra edilməsi istisna olmaqla), idman və dini məqsədlərlə daimi yaşayış yerlərindən müvəqqəti getmələridir (səyahətləridir)” [2].

Azərbaycan hələ qədim dövrlərdə Böyük İpək Yolu üzərində mühüm dayanacaq kimi tanınan bir ölkə olmuşdur. Antik müəlliflərin məlumatlarına görə Böyük İpək Yolunun ən fəal hərəkətli trasslarından biri Qafqaz Albaniyasının ərazisindən (Müasir Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən qədim dövlət) keçirdi. Bu yol elmi dairələrdə Strabon yolu kimi daha məşhurdur. Belə ki, filosof və tarixçi Strabon bu yol haqqında ilk dəfə müfəssəl surətdə ətraflı məlumat vermişdir. Strabonun yazdığına görə hind mallarının böyük əksəriyyəti Orta Asiya ərazisindən keçərək çaylarla Gürqan (Xəzər) dənizinə, sonra dəniz vasitəsilə Albaniyaya və Kir (Kür) çayı ilə İberiyaya (Şərqi Gürcüstan), oradan isə Pont Evksinskiyə (Qara dənizə) aparılırdı. Böyük İpək Yolu trassları üzərində yerləşən şəhərlərin mühüm rolu qeyd olunurdu.

XIX əsrin sonlarında-XX əsrin əvvəllərində Bakının karvansaralarında qonaqlar üçün komfort şərait yaratmaq məqsədi ilə karvansara binalarında yenidənqurma işləri aparılaraq, onlar

mehmanxana kimi istifadə olunurdu. Rusiya imperiyası tərkibinə daxil olduqdan sonra Azərbaycanda turizm-ekskursiya işinin inkişafı Rusiya ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanda mütəşəkkil turizm tarixini 1908-ci ilə aid etmək olar. Belə ki, 1908-ci ildə Krım-Qafqaz dağ klubunun filiallarından biri Bakıda açılmışdı. Bakı bölməsi həm uzaq, həm yaxın ekskursiya səfərlərinin təşkili ilə məşğul olurdu. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində turizmin inkişafına elmi və həvəskar cəmiyyətlər (coğrafiya cəmiyyəti, təbiəti sevənlər cəmiyyəti, xalq universitetləri cəmiyyəti və b.) diqqət yetirməyə başladılar. 1950-ci il sentyabr ayında Bakı turist bazası yaradıldı. O vaxtlar bu baza Nizami adına istirahət parkında yerləşdirildi. 1957-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın bir sıra şəhər və rayonlarında müxtəlif illərdə ekskursiya büroları yaradıldı. 1957-ci ildə Mingəçevirdə və Hacıkənddə turist bazaları təşkil olundu. 1958-ci ildə Zaqatalada, 1960-cı ildə Şuşada və Göygöldə turist bazaları fəaliyyətə başladı [3].

Turizmin inkişaf proqramı bütün ölkələrdə kompleks yanaşma prinsipləri əsasında hazırlanır. Proqramda milli, regional və beynəlxalq amillər nəzərdə tutulduğuna görə onun hazırlanması həm yerli, həm də beynəlxalq amillərdən istifadə etmək imkanı yaradır. Digər tərəfdən beynəlxalq turizm şirkətlərinin fəaliyyəti də yerli əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətləndirilir – yeni iş yerləri yaradılır, eyni zamanda onların bir çox yaradıcılıq məhsullarının yeni satış bazarları açılır. Belə ki, əksər turistlər, səfər etdikləri ölkələrin milli adət və ənənələri, xalq yaradıcılığı nümunələri ilə çox maraqlanır, mədəni, siyasi, iqtisadi əlaqələr yaradırlar, bu da dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin möhkəmlənməsinə müsbət təsir göstərir və bu sahədə beynəlmillət əlamətlər milli elementlərlə zənginləşir. Bu zənginləşmə beynəlxalq mühiti daha da sabitləşdirir və turizmin azad inkişafına mane olan regional amilləri aradan qaldırır.

Azərbaycan çox nadir təbii, mədəni, milli, etnoqrafik obyektlər kompleksinə malikdir. Əlverişli coğrafi mövqeyi, doqquz iqlim tipi, flora və faunasının müxtəlifliyi və zənginliyi, dəniz sahilində yerləşməsi, mədəni-tarixi irsi, ləziz mətbəxi, yüksək qonaqpərvərlik ənənələri ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün böyük perspektivlər açır [4].

Turizmin inkişafı Azərbaycanda dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməklə iqtisadi tərəqqi və yüksəlişin mühüm amili kimi nəzərdən keçirilir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bu potensialı düzgün qiymətləndirərək kifayət qədər investisiya tələb edən turizmin tənəzzüldən çıxarılması və inkişafı üçün kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir. Ulu öndərimizin möhkəm təməl üzərində əsasını qoyduğu sosial-iqtisadi siyasət strategiyası nəticəsində Azərbaycanın maliyyə imkanlarının ildən-ilə yaxşılaşması turizm sahəsində uğurlu islahatların aparılmasına imkan yaratmışdır. Turizmin inkişaf tendensiyası ilk növbədə ölkənin ali qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdı. 1999-cu ildə Milli Məclisdə “Turizm haqqında” qanun qəbul edilmiş, 27 iyul 1999-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyev “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” Fərman imzalamışdır. 2002-ci ildə həyata vəsiqə almış “2002-2005-ci illərdə Azərbaycanda turizmin inkişafı proqramı” sonrakı dövrlərdə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafına təkan vermişdir. “Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edildikdən sonra ölkədə turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunur. Respublika ərazisində turizmin inkişafını təmin etmək məqsədilə 2002-ci ildə beynəlxalq standartlara cavab verən 7 əsas (Bakı-Xaçmaz, Bakı-Astara, Bakı-Balakən, Bakı-Qazax, Bakı-Abşeron yarımadası-Qobustan, Bakı-Naxçıvan, Bakı-Şuşa) turist marşrutu müəyyənləşdirilmişdir [5].

Azərbaycan Respublikasının turizm sənayesi üçün müasir beynəlxalq tələblərə cavab verən mütəxəssislərin hazırlanması, müxtəlif təhsil formalarını tətbiq etməklə yüksək mədəni və vətəndaş fəallığı ilə dərin peşə biliyini özündə birləşdirən yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanmasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 13 fevral 2006-cı il tarixli 45 sayılı Qərarına əsasən Azərbaycan Turizm İnstitutu yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasında turizm, menecment və digər xidmət sahələrində müşahidə olunan sürətli inkişafı, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasını, Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasını nəzərə alaraq 22 dekabr 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə 2006-cı ildən fəaliyyət göstərən Azərbaycan Turizm İnstitutunun bazasında Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti yaradılmışdır. [5]

Ümumiyyətlə, turizmin inkişafı aşağıdakı istiqamətlərdə sosial, iqtisadi və texnoloji əhəmiyyət kəsb edir:

- Turizmin təşkili əsasında yeni iş yerləri açılır və müəssisələr yaranır;
- Yerli əhalinin əlavə gəlir və qazanc əldə etmək imkanları meydana gəlir;
- Yerli mallara daha çox istehsal tələbatı yaranır, yeni bazarlar açılır;
- Ölkədə turizmin yeni infrastrukturunu formalaşır, xidmət obyektləri, kommunal sahələr modernləşdirilir;
- Turizmin inkişafı ilə əlaqədar olan yeni ixtisaslar və texnologiyalar meydana gəlir;
- Torpağa münasibət yaxşı mənada köklü şəkildə dəyişir, ona qayğı artır;
- Dövlət səviyyəsində səhiyyə xidməti də yeni keyfiyyət zəminində inkişaf etdirilir və dünya standartlarına uyğunlaşdırılır [1].

Ölkə turizminin inkişaf etdiyi indiki dövrdə artıq Bakıda, Gəncədə, Naxçıvanda və ölkənin digər şəhər və rayonlarında xarici qonaqları yüksək səviyyədə qəbul edə biləcək müasir mehmanxana və hotellər fəaliyyət göstərir və onların sayı durmadan artır. Belə ki, 2012-ci ildə Bakıda keçirilən “Avroviziya” beynəlxalq musiqi yarışmasının və 2015-ci il Birinci Avropa Olimpiya Oyunlarının keçirilməsi paytaxtımıza yüz minlərlə turistin gəlişinə, onların yerləşdirilməsi isə paytaxtımızda və ətraf rayonlarda yüzlərlə otelin tikilib istifadəyə verilməsinə səbəb olmuşdur. 2016-cı ildə “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin qəbul edilməsi, elektron vizaların verilməsi prosedurunun sadələşdirilməsi və “ASAN Viza” sisteminin yaradılması turizm sahəsinin inkişafı üçün görülən çoxşaxəli işlərdəndir [1].

Koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə bağlı yaranmış vəziyyət digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanın da turizm sahəsinə təsirsiz ötüşməmiş, 2020-ci ilin mart ayından başlayaraq bu sahədə də tənəzzül başlamışdır. Koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısını almaq üçün Azərbaycanla qonşu ölkələr arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudiyətlərin tətbiq edilməsi nəticəsində turizm sahəsində geriləmələr qaçılmaz olmuşdur. 2020-2021-ci illərdə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq turistlərin sayında da kəskin azalma müşahidə olunmuşdur.

Buna misal olaraq, Azərbaycan Respublikasının sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslər haqqında məlumatları aşağıdakı cədvəldə aydın şəkildə görmək mümkündür (cədvəl 1) [6].

Cədvəl 1

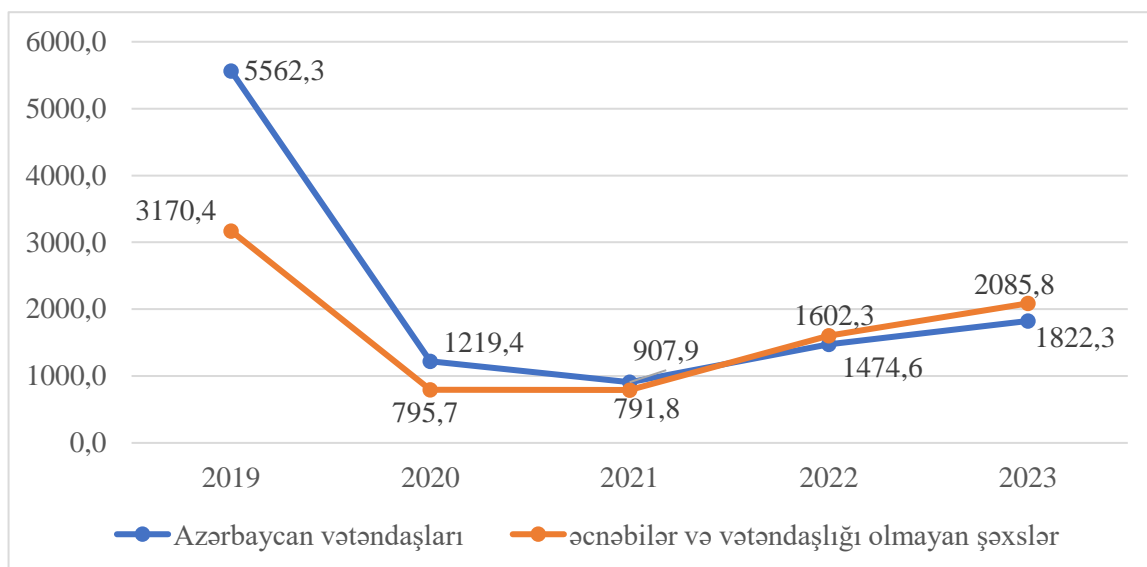
Sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin sayı, min nəfər

İllər	Sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin ümumi sayı	Ölkə ərazisinə daxil olanların sayı			Ölkə ərazisini tərk edənlərin sayı		
		cəmi	Azərbaycan vətəndaşları	əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər	cəmi	Azərbaycan vətəndaşları	əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər
2019	17464.3	8732.7	5562.3	3170.4	8731.6	5567.7	3163.9
2020	4028.3	2015.1	1219.4	795.7	2013.2	1164.6	848.6
2021	3432.4	1699.7	907.9	791.8	1732.7	974.5	758.2
2022	6131.6	3076.9	1474.6	1602.3	3054.7	1489.5	1565.2
2023	7860.4	3908.1	1822.3	2085.8	3952.3	1868.7	2083.6

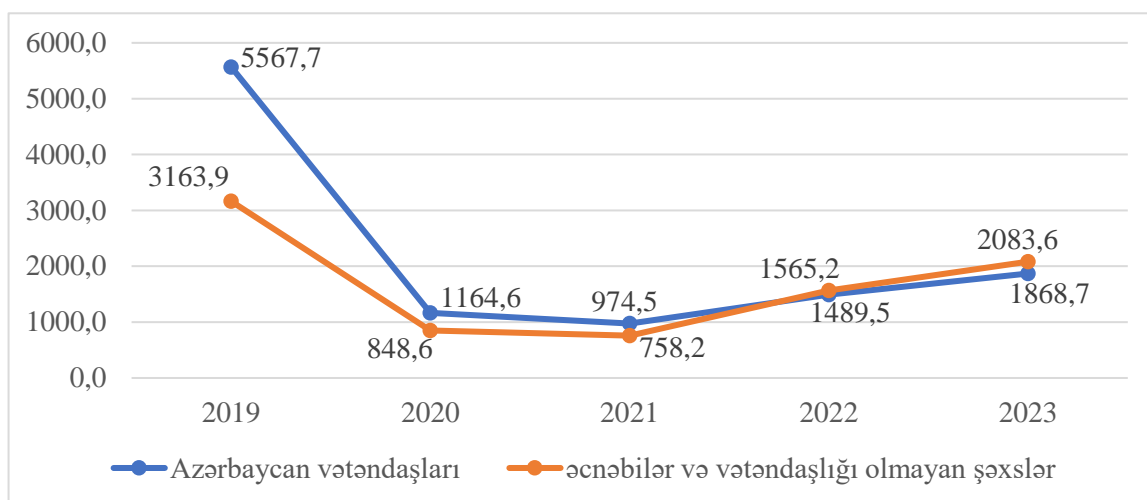
Mənbə: stat.gov.az

Müqayisə üçün qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikasının sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin sayı 2019-cu ildə 17464.3 min nəfər olmuş, onlardan ölkə ərazisinə daxil olan şəxslərin sayı 8732.7 min nəfər, ölkə ərazisini tərk edən şəxslərin sayı isə 8731.6 min nəfər təşkil etmişdir. COVID-19 pandemiyasının təsiri nəticəsində 2020-ci ildə sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin sayı 4,3 dəfə azalaraq 4028.3 min nəfər təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq, sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin ümumi sayı 2021-ci illə müqayisədə 2023-cü ildə 2,3 dəfə artmışdır.

Cədvəl 1-də göstərilən məlumatlar əsasında, sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçərək ölkə ərazisinə daxil olan və ölkə ərazisini tərk edən şəxslərin sayı aşağıdakı qrafiklərdə öz əksini tapmışdır (şəkil 1 və şəkil 2).

Şəkil 1. Sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçərək ölkə ərazisinə daxil olan şəxslərin sayı

Şəkil 2. Sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçərək ölkə ərazisini tərk edən şəxslərin sayı

Koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar olaraq qapanmalar turizm zərflərinin sayının kəskin şəkildə azalması ilə nəticələnmişdir. Aşağıdakı cədvəldə turagent və turoperatorlar tərəfindən qrup və fərdi halda satılmış turizm zərflərinin sayı haqqında məlumatlar verilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Turagent və turoperatorlar tərəfindən satılmış turizm zərflərinin sayı, ədəd

İllər	Satılmış turizm zərflərinin sayı	Qrup halında satılmış turizm zərflərinin sayı	Fərdi halda satılmış turizm zərflərinin sayı
2019	63885	12531	51354
2020	5342	628	4714
2021	9811	495	9316
2022	16803	1188	15615
2023	27007	1886	25121

Mənbə: stat.gov.az

Cədvəldən göründüyü kimi 2019-cu ildə turagent və turoperatorlar tərəfindən qrup və fərdi halda satılmış turizm zərflərinin sayı 63885 ədəd olmuşdursa, 2020-ci ildə bu göstərici 11,9 dəfə azalaraq 5342 ədəd olmuşdur. Qrup halında satılmış turizm zərflərinin sayı 19,9 dəfə, fərdi halda satılmış turizm zərflərinin sayı isə 10,9 dəfə azalmışdır. Lakin 2023-cü ildə 2021-ci ilə nisbətən satılmış turizm zərflərinin sayında – 2,7 dəfə, o cümlədən qrup halında satılmış turizm zərflərinin sayında – 3,8 dəfə, fərdi halda satılmış turizm zərflərinin sayında isə 2,7 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

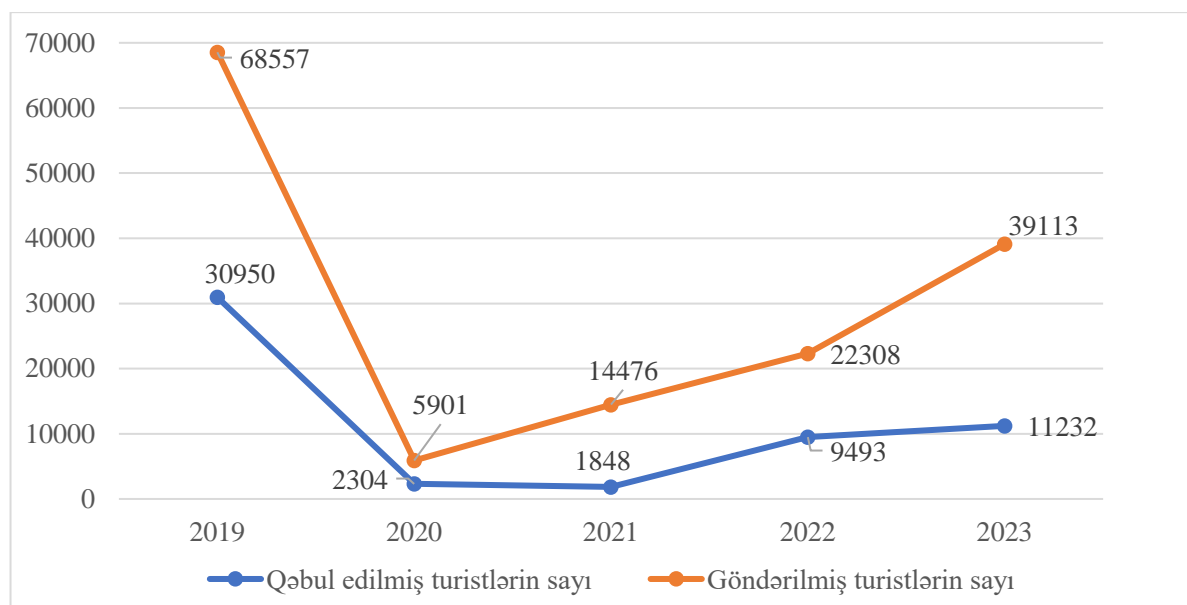
Azərbaycanla qonşu ölkələr arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudiyyətlərin tətbiq edilməsi nəticəsində 2019-cu ildə qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı 99507 nəfər olduğu halda 2020-ci ildə 8205 nəfərə qədər azalmışdır. 2020-ci ilə nəzərən 2023-cü ildə cəmi qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı 6,1 dəfə artaraq 50345 nəfərə çatmışdır, o cümlədən qəbul edilmiş turistlərin sayı müvafiq olaraq 4,9 dəfə, göndərilmiş turistlərin sayı isə 6,6 dəfə artmışdır (cədvəl 3).

Cədvəl 3

Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı, nəfər

İllər	Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı	Qəbul edilmiş turistlərin sayı	Göndərilmiş turistlərin sayı
2019	99507	30950	68557
2020	8205	2304	5901
2021	16324	1848	14476
2022	31801	9493	22308
2023	50345	11232	39113

Mənbə: stat.gov.az

Şəkil 3. 2019-2023-cü illərdə qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı

Ölkəmizə gələn turistlərin sayı getdikcə artmaqdadır. Son dövrlər Azərbaycanın bölgələrində ən müasir mehmanxana (hotel) və mehmanxana tipli obyektlər istifadəyə verilir və onların gəlirlərində də müvafiq olaraq artımlar müşahidə olunur. Aşağıdakı cədvəldə bunu aydın şəkildə görmək olar (cədvəl 4).

Mehmanxana (hotel) və mehmanxana tipli obyektlərin sayı və gəlirləri

İllər	Mehmanxana (hotel) və mehmanxana tipli obyektlərin sayı, vahid	Mehmanxana (hotel) və mehmanxana tipli obyektlərin gəlirləri, min manat
2019	670	450188,5
2020	682	116798,0
2021	712	209687,3
2022	757	355322,1
2023	809	488828,0

Mənbə: stat.gov.az

Cədvəldən görüldüyü kimi, mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin sayı ildən-ilə artır. 2019-cu ildə bu obyektlərin sayı 670 vahid təşkil edirdisə, 2023-cü ilə qədər bu say 20,7% artaraq 809 vahid olmuşdur. Obyektlərin sayının artmasına baxmayaraq, 2020-ci ildə COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar olaraq mehmanxanaların gəlirləri xeyli azalmışdır. Belə ki, 2019-cu ildə mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin gəlirləri 450188,5 min manat olduğu halda, 2020-ci ildə bu göstərici 3,9 dəfə azalmışdır. COVID-19 pandemiyadan sonrakı dövrdə məhdudiyətlər aradan qalxdıqca, mehmanxanaların gəlirlərində artım müşahidə olunur. Belə ki, 2020-ci ilə nəzərən mehmanxana və mehmanxana tipli obyektlərin gəlirləri 2023-cü ildə 4,2 dəfə artaraq 488828,0 min manat təşkil etmişdir.

Qeyri-neft sektorunun daha da inkişaf etdirilməsini hədəf seçən Azərbaycan Respublikası özünün bütün bölgələr üzrə mövcud olan zəngin turizm potensialından daha səmərəli şəkildə istifadə etməyə çalışır. Bu məqsədlə bütün turist marşrutları boyunca zəruri infrastruktur qurulur, mehmanxana və digər obyektlərin sayı artırılır, xidmətin səviyyəsinin yüksəldilməsinə hesablanan tədbirlər görülür, ölkəyə gəlib-gətmə qaydaları asanlaşdırılır. Birmənalı şəkildə demək olar ki, Azərbaycanda dövlət tərəfindən turizmin inkişafına göstərilən davamlı dəstək tədbirləri müsbət nəticələr verir.

Nəticə

Turizmin inkişafında mühüm addımlardan biri Prezident İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” hesab oluna bilər. Bu mühüm sənəddə ilk əvvəl 2020-ci ilə, daha sonra isə 2025-ci ilə qədər turizmlə bağlı hədəflər (ümmilikdə 4 hədəf), prioritetlər və tədbirlər müəyyən olunub.

Son illər dövlət səviyyəsində Azərbaycan turizminə göstərilən diqqətin bariz nümunəsi mübaliğəsiz olaraq Prezident İlham Əliyevin 2018-ci il 20 aprel tarixli “Mədəniyyət və turizm sahəsində dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Sərəncam”ına əsasən Azərbaycan Dövlət Turizm Agentliyinin yaradılması olub. Agentlik turizm sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, turizm sahəsində normayaratma fəaliyyətinin icrasını, dövlət tənzimləməsini, dövlət nəzarətini və əlaqələndirməni, turizmin inkişafı məqsədi ilə digər dövlət orqanları, müəssisələri və təşkilatları, habelə fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları arasında əlaqəli fəaliyyəti təmin etmək, qoruqların ərazilərindən məqsədyönlü istifadəni təşkil etmək və onların qorunub saxlanılmasını təmin etmək, milli kulinariya nümunələrinin qorunmasını və təbliğini təmin etmək istiqamətində fəaliyyət göstərir. Agentlik tərəfindən regional turizmlə bağlı inkişaf strategiyasının hazırlanması, Azərbaycanın bölgələrdə Dövlət Turizm Agentliyinin və Azərbaycan Turizm Bürosunun (ATB) yeni inzibati strukturunun yaradılması da daxil olmaqla, əsas layihələrin həyata keçirilməsi işləri davam etdirilir [7].

Maddi-mənəvi və milli sərvətlərimiz olan “İçərişəhər” dövlət tarix-memarlıq qoruğu, “Yanardağ” dövlət tarix-mədəniyyət və təbiət qoruğu, “Atəşgah məbədi” dövlət tarix-memarlıq

qoruğu, “Keşikçidağ” dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu, “Qobustan” dövlət tarixi-bədii qoruğu, “Basqal” dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu, “Xınalıq” dövlət tarix-memarlıq və etnoqrafiya qoruğu, “Lahıc” dövlət tarix-mədəniyyət qoruğu, “Yuxarı Baş” dövlət tarix-memarlıq qoruğu, Bəstiçay dövlət təbiət qoruğu, “Şahdağ Turizm Mərkəzi” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti və Abşeron, Şirvan, Ağgöl, Hirkan, Altıağac, Şahdağ, Göygöl, Samur-Yalama, Qızılağac, Zəngəzur kimi milli parklar ölkəmizin turizm potensialının tanıtılmasında mühüm rola malikdir. Qusar rayonundakı Dağ-Xizək Qış Turizmi meydançalarının istifadəyə verilməsi ölkəmizə ilin hər fəslində turist axını yaradan özəl bir hala çevrilmişdir. Son illərdə Azərbaycanca turistlər yalnız yaz və yay aylarında maraqlı göstərildiklərsə, Qusar Dağ-Xizək Qış turizmi yaradıldıqdan sonra ölkəmizə qış aylarında da turist səfərləri artmaqdadır.

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, gələcək inkişafının təmin olunması, zəruri infrastrukturun yaradılması və əhalinin doğma torpaqlarına qayıdışı istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Qeyd edilən ərazilərin zəngin iqtisadi potensialından, təbii sərvətlərindən və geniş turizm imkanlarından səmərəli istifadə etməklə onların inkişafını təmin etmək məqsədini rəhbər tutaraq, Prezident İlham Əliyev tərəfindən iqtisadi rayonların yeni bölgüsü həyata keçirilərək Qarabağ (Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Ağdərə, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları) və Şərqi Zəngəzur (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) iqtisadi rayonları yaradılıb. Bu iqtisadi rayonların təbii ehtiyatları, gözəl və əsrarəngiz təbiəti, tarixi abidələri gələcəkdə bu ərazidə turizmin bir çox növlərini inkişaf etdirmək imkanı verəcəkdir. Bu növlərdən mədəni-tarixi, rekreasiya, ekoloji turizm növlərini xüsusilə qeyd etmək olar. Eyni zamanda, bölgədə yerləşən bir çox dini abidələrin gələcəkdə bərpası burada həm dərkətmə, həm də dini turizmin inkişafına təkan verəcəkdir. Bu bölgəyə bir çox turizm marşrutlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Yaradılan yol, nəqliyyat infrastrukturunu hesabına (avtomobil yolu, dəmir yolu, hava limanı) burada həm daxili turistləri, həm də xarici ölkələrdən gələn turistləri qəbul etmək imkanı olacaqdır [7].

Fikrət Şahbazov **Azərbaycanda gəlmə turizmin inkişaf meyilləri** **Xülasə**

Məqalədə turizmin tarixindən, sosial-iqtisadi sahə kimi formalaşmasından, ölkəmizdə turizmin inkişaf meyillərindən və gələcək perspektivlərindən bəhs olunmuşdur. Turizmin inkişafı üçün vacib istiqamətlər geniş şəkildə tədqiq edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında dövlət tərəfindən turizmin inkişafına göstərilən davamlı dəstək tədbirlərinin müsbət nəticələri göstərilmişdir. Turizm sahəsində olan əsas göstəricilərə dair cədvəllər qurulmuş və müvafiq qrafiklər verilmişdir. 2019-2023-cü illəri əhatə edən bu göstəricilərin müqayisəli təhlilləri aparılmışdır.

Məqalədə ölkəmizin gələcəkdə turizm sahəsinin inkişafına işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının gələcək inkişafının təmin olunması, bu ərazilərdə zəruri infrastrukturun yaradılması, turizm marşrutlarının hazırlanması, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və mədəni-tarixi abidələrin bərpası kimi təsir edən amillərdən bəhs olunmuşdur.

Фикрет Шахбазов **Тенденции развития въездного туризма в Азербайджане** **Резюме**

В статье говорится об истории туризма, его становлении как социально-экономической сферы, тенденциях развития, дальнейших перспективах туризма в нашей стране. Широко исследованы важные направления для развития туризма. Показаны положительные результаты мер постоянной поддержки, оказываемой государством развитию туризма в Азербайджанской Республике. Составлены таблицы основных показателей в сфере туризма и приведены соответствующие графики. Проведен сравнительный анализ этих показателей за 2019-2023 годы.

В статье рассмотрены факторы, влияющие на дальнейшее развитие туристической сферы нашей страны, такие как восстановление освобожденных от оккупации территорий, обеспечение дальнейшего развития Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов, создание необходимой инфраструктуры, подготовка туристических маршрутов, эффективное использование природных ресурсов и восстановление культурно-исторических памятников на этих территориях.

Fikret Shahbazov
Development trends of tourism in Azerbaijan
Summary

The article talks about the history of tourism, its formation as a socio-economic field, development trends and future prospects of tourism in our country. Important directions for the development of tourism have been widely studied. The positive results of the continuous support measures provided by the state to the development of tourism in the Republic of Azerbaijan have been shown. Tables on the main indicators in the field of tourism have been created and corresponding graphs have been given. Comparative analyzes of these indicators covering the years 2019-2023 were conducted.

In the article, factors affecting the future development of the tourism sector of our country, such as the restoration of territories freed from occupation, ensuring the future development of Karabakh and Eastern Zangezur economic regions, the creation of necessary infrastructure in these areas, the preparation of tourism routes, the effective use of natural resources, and the restoration of cultural and historical monuments, were discussed.

Ədəbiyyat

1. İ.Hüseynov, N.Əfəndiyeva. Turizmin əsasları. Bakı. 2007.
2. B.Ə.Bilalov. Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi. Bakı. 2006.
3. https://www.azerbaijans.com/content_890_az.html
4. https://anl.az/down/meqale/yeni_az/2011/fevral/159583.htm
5. https://republic.preslib.az/az_c7-5.html
6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı stat.gov.az
7. https://azertag.az/xeber/son_10_ilde_turizm_sahesinin_inkisafina_dovlet_qaygisi-1842243

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 01.11.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 06.11.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

AZƏRBAYCANDA XİDMƏT SEKTORU ÜZRƏ RƏQABƏT TENDENSİYALARI

İsa Əliyev

*Bakı Biznes Universitetinin doktorantı
AZ1122, Bakı şəhəri, H. Zərdabi küçəsi 88a
e-poçt: isaaliyev55@gmail.com*

Açar sözlər: xidmət sektoru, rəqabət, rəqabət tendensiyası, rəqabət strategiyası, rəqabət siyasəti, Azərbaycan rəqabət

Ключевые слова: сфера услуг, конкуренция, тенденции конкуренции, конкурентная стратегия, конкурентная политика, конкуренция в Азербайджане

Keywords: service sector, competition, competition trends, competition strategy, competition policy, competition in Azerbaijan

Rəqabət termini latın dilindən tərcümədə “concurrentia” – vəziyyət, toqquşma mənasını ifadə edir və ayrı-ayrı, yaxud da müxtəlif qrupların məhdud resurslardan istifadə uğrunda mübarizəsini bildirir, eyni zamanda bu resurslar hesabına əldə olunan gəlir uğrunda mübarizəni də bir qayda olaraq ifadə edir [1, səh. 9].

Rəqabət ümumi formada subyektlərin şəxsi maraqları uğrunda bir-biriləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olaraq qeyd edilir. İqtisadi-fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən rəqabət daha yaxşı şərtlər uğrunda mübarizədir. Sırf iqtisadi kontekstdə isə rəqabət həm mübarizə, həm də əməkdaşlıq kimi qəbul edilir. Mübarizə qisminə istehlakçıların, iqtisadi resursların, innovativ texnologiyaların əldə olunması, kapital qoyuluşu üçün daha səmərəli sahələrin tapılması, yaxud yaradılması başa düşülürsə, əməkdaşlıq prizmasından baxdıqda isə infrastrukturun yaradılmasında müştərək iş, müştərək elmi-texnoloji innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsi və icra olunması, bazar üçün vahid standartların qəbulu və s. başa düşülür.

Xidmət sferasında istehsalın, təkliflərin rasionallaşdırılması və innovativ texnologiyaların tətbiqi kimi proseslər rəqabətdə öz təzahürünü tapdıqda milli iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rifahının artımına səbəb olur. Xidmət sferasının inkişafı milli iqtisadiyyatın neftdən asılılığının da azalmasına təsir göstərir. Xidmət sektorunda rəqabət və rəqabətqabiliyyətlilik bu bazarın iqtisadi sisteminin mexanizmlərinə təsir edib funksionallığını artıran əsas tərkibi hissədir. Qloballaşan dünyada inkişafın müasir forması dövlətlərarası münasibətlərin və bazarlara müstəqil daxilolmaların birbaşa artması ilə xarakterizə olunur. Müvafiq olaraq hər hansı ölkə iqtisadiyyatında, konkretləşdirsək, xidmət sferasında əlaqədar faktorların təsiri ilə formalaşan rəqabətin forması iqtisadi effektivlik göstəricilərində özünü şərh edir. Nəzərə çatdıraq ki, son əlli ildə müasir iqtisadiyyatın ən əsas aksiomu beynəlmilləşmə və qloballaşma olmuşdur, bu tendensiya xüsusi ilə xidmət sferasında olduqca mütəhərrikdir və dinamik olaraq artmaqdadır. Buna ən mükəmməl misal yeni bazarlar kəşf etmək üçün inkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif xidmətlər təqdim edən firmaların artıq inkişafda olan ölkələrə də uyğun olaraq daxil olması və orada yerli bazarda rəqabəti qızıdırmasıdır. Ölkəmizdə bu prosese nümunə olaraq taksid xidməti, bir sıra katering və bu qəbildən olan xidmətləri göstərmək olar.

Müvafiq olaraq hal-hazırkı dövrə qədər toplanmış təcrübə göstərdi ki, xidmət sektorunda rəqabət strategiyasının hazırlanması, reallaşdırılması iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun transformasiya etmək zərurəti yaradır. Bu istiqamətdə fundamental faktorlar olaraq şəxsi mülkiyyət, rəqabət münasibətləri, açıq iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi müəyyənləşdirilmişdir.

Bazar özünün infrastrukturunu, əmək resurslarının hərəkəti, investisiya və qiymətli kağız resurslarının dövriyyəsi və inistitutları ilə istehsal şərtləri və nəticələrinin iqtisadi subyektlər arasında

tələb, təklif və bazar qiymətləri mexanizminə əsasən reallaşan alqı-satqı vasitəsilə forma və mübadilə vasitəsidir.

Rəqabətin iqtisadi mahiyyəti üç yanaşma ilə izah olunmadadır [i, səh. 640]. Bura davranış, struktur və funksional yanaşmalar daxildir. Rəqabətin iqtisadi yöndən izahında tarixi inkişaf yoluna nəzər saldıqda davranış yanaşması ilk yanaşma hesab olunur. Adam Smit rəqabətin davranış yanaşmasını belə ifadə etmişdir ki, bu “satıcıların məhsullarını satmaq üçün daha əlverişli şərtlər uğrunda göstərdikləri ədalətli rəqabət prosesi”dir [ii, səh. 616]. Neoklassik nəzəriyyələrin bir çoxunda isə davranış yanaşması çərçivəsində rəqabət məhdud iqtisadi resurslar uğrunda aparılan mübarizə kimi dəyərləndirilir [iii, səh. 240]. Rəqabət məhdud resursların əldə olunması üçün zəruri olan kriteriyaların ödənilməsi prosesinin ən optimal variantıdır.

Struktur yanaşmada isə bazarın tipi, xüsusiyyətləri və mövcud bazar mexanizmində diktə edən şərtlər vacibdir. Məsələn, bazarda rəqabətin təmin edilməsi üçün mövcud olan çoxsaylı istehsalçı və istehlakçıların bazara sərbəst şəkildə daxil olmaq və bazarı tərk etmək imkanı struktur yanaşmanı ərz edir.

Funksional yanaşma isə öz növbəsində rəqabət anlayışını onun iqtisadiyyata təsiri aspektindən öyrənir. Başqa sözlə, müvafiq bazar tipindən və xüsusiyyətlərindən irəli gələrək, mövcud rəqabətin bazardakı yeri və forması onun iqtisadiyyatdakı məzmununu da əhatə edir.

Xidmət sektoru üzrə rəqabət mühitinin təhlili

M. Porterin də bildirdiyi kimi müasir dövrdə rəqabət kifayət qədər dinamik prosesdir [iv]. Eynicinsli xidmət sahələrinin bir yerdə təmərküzləşməsi rəqabəti stimullaşdırır və iqtisadi inkişafı, bazarın öz potensialına çatmasını sürətləndirir. Buna görə də müxtəlif ölkələr belə mərkəzlərin yaradılmasında maraqlıdır. Buna ABŞ-da “Slikon Vadi”, Azərbaycanda “Ələt İqtisadi Rayonu”, Sinqapurda “Biopolis” nümunə ola bilər [v].

Rəqabətin unsurlarına bir sıra göstəricilər aiddir:

- Müvafiq bazarda mövcud müəssisələrin sayı;
- Homogen əmtəələrin digər əlamətlərə görə fərqləndirilməsi;
- Xidmət müəssisəsinin bazara giriş - çıxış azadlığı və s.

Bu şərtlər təbii ki, Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın xidmət sektorunda müvafiq formada gözlənilir. Məsələn, turizm-otelçilik, əyləncə, ictimai iaşə və s. bu qəbildən olan sahələrdə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət yaratmaq üçün konkret bir məbləğ tələb olunmur və 10 AZN ilə də firmanı yaradıb bazara atılmaq olar. Lakin bank və sığorta kimi spesifik xidmət sahələrində bazara daxil olmaq üçün müəyyən bariyerlər qoyulmuşdur. Məsələn, yeni formalaşdırılacaq bankın nizamnamə kapitalı 50 mln. AZN olmalıdır və kifayət qədər məbləğin tələb olunması bankın fəaliyyətində fasiləsizliyin təmin edilməsi və bazarda rahat manevr etməsi üçün mütləqdir. Sığorta sahəsində isə qeyri-həyat sığortaları üzrə məbləğ 5 mln. AZN, həyat sığortaları üzrə 10 mln. AZN, təkrar sığorta üzrə isə 20 mln. AZN təşkil edir.

Bazarda rəqabəti ölçməyin üsullarından biri Herfindal-Hirşman indeksidir. Bazarda müəssisələrin payı müəyyən edilir və bunun əsasında indeks hesablanır.

$$HHI = 10000 \sum_{i=1}^n s_i^2,$$

Burada, HHI indeksindən alınan nəticə 1500-dən aşağı olarsa sfera rəqabətli, 1500 və 2500 arasında olarsa orta rəqabətli, 2500 həddini keçərsə rəqabətli hesab edilmir və avtomatik antinhisar qrupları üçün narahatlıq ifadə edir [6].

Bu indeks əsasında 2023-cü il üzrə qeyri-həyat sığorta şirkətləri üçün rəqabət konsentrasiyasını hesabladıq (Cədvəl 1). Burada s_i hər bir sığorta müəssisəsinin bazar payını ifadə edir. Sığorta müəssisələri üçün bazar payı təyin olunarkən toplanan sığorta haqları əsas götürülmüşdür. Düstura müvafiq olaraq n sığorta şirkətlərinin sayını ifadə edir.

**2023-cü ildə Azərbaycanda qeyri-həyat sığorta müəssisələri üzrə
Herfindal-Hirşman İndeksi**

№	Sığorta müəssisələri	Sığorta haqları	Bazarda payı	Bazar payının kvadratı
1	A-Qroup Sığorta Şirkəti	21117,22	0,0360	0,00130
2	AtaSığorta	9637,88	0,0164	0,00027
3	Atəşgah Sığorta	44865,77	0,0765	0,00585
4	Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	28860,68	0,0492	0,00242
5	Azərbaycan Sənaye Sığorta	19927,93	0,0340	0,00115
6	AzSığorta	8473,15	0,0144	0,00021
7	Bakı Sığorta	4933,88	0,0084	0,00007
8	İpək Yolu Sığorta	16513,63	0,0282	0,00079
9	Meqa Sığorta	33855,72	0,0577	0,00333
10	Paşa Sığorta	293090,57	0,4998	0,24977
11	Qala Sığorta	64355,80	0,1097	0,01204
12	Xalq Sığorta	24072,94	0,0410	0,00168
13	Aqrar Sığorta	16748,97	0,0286	0,00082
Cəm		586454,12	1	0,27971
Herfindal-Hirşman İndeksi		2797,11		

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-189/insurance> əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyri-həyat sığorta bazarında alınan nəticə 2797 olmuşdur və bu, Azərbaycan qeyri-həyat sığorta bazarının konsentrasiya cəhətdən məqbul deyildir. Belə ki, bazar 2023-cü ildə Herfindal – Hirşman indeksinin nəticəsinə əsasən kifayət qədər rəqabətli hesab edilmir. Belə ki, Azərbaycan üzrə qeyri-həyat sığorta müəssisələrinin göstəricisi HHİ 2797>2500 civarındadır. Azərbaycanda həyat sığorta bazarında 2021-ci ildə rəqabətlik ölçülmüşdür və nəticədə bazar qeyri-təkmil hesab edilmişdir [7, səh. 132]. Paşa sığorta 49.98%, Qala sığorta 10.97%, Atəşgah sığorta 7.65% bazar payı ilə Azərbaycanın qeyri-həyat sığorta bazarında əsas paya malikdirlər. Göstərilən üç sığorta müəssisəsinin bazarda ümumi payı 68.6% təşkil edir. Bazarda fəaliyyət göstərən 10 sığorta müəssisəsinin ümumi payı isə 31.4% təşkil edir. AzSığorta 1.44%, AtaSığorta 1.64%, İpək Yolu Sığorta isə 2.82% ilə Azərbaycanda qeyri-həyat sığorta bazarında ən aşağı paya malikdirlər. Aşağı paya malik olan sığorta şirkətləri müəssisədaxili rəqabət strategiyası hazırlayıb, bazarda paylarını möhkəmləndirə və genişləndirə bilsələr, bazar daha rəqabətli olacaqdır. Təhlil nəticəsində bu qənatə gəldik ki, qeyri-həyat sığorta bazarının rəqabətli hesab edilməməsinə səbəb bazar payının yarısından çoxunun üç sığorta müəssisəsinin əlində cəmlənməsidir. Bu vəziyyətdə digər sığorta müəssisələri də bazar payını genişləndirməkdə maraqlı olmalıdırlar.

Banklar üçün rəqabət mühitini ölçməkdən ötrü bir neçə indeks mövcuddur [vi, səh. 3]. Herfindal – Hirşman indeksi də bu metodlardan biridir və istifadə edərək Azərbaycanda bank sektorunda rəqabət mühitini ölçüb 1365 nəticə almışdır (Cədvəl 2). Burada s_i hər bir bankın bazar payını ifadə edir. Banklar üçün bazar payı təyin olunarkən bankın gəlirləri əsas götürülmüşdür. Düstura müvafiq olaraq n bank sayını ifadə edir.

**2023-cü ildə Azərbaycanda bank sektoru üzrə
Herfindal-Hirşman İndeksi**

№	Banklar	Bankın gəlirləri (mln. manat)	Bazar payı	Bazar payının kvadratı
1	Kapital Bank	1180,37	0,2431	0,0591
2	ABB	1021,79	0,2105	0,0443
3	Paşa Bank	669,7	0,1379	0,0190
4	Unibank Bank	319,15	0,0657	0,0043
5	Bank Respublika	230,6	0,0475	0,0023
6	Access Bank	213,22	0,0439	0,0019
7	Xalq Bank	191,89	0,0395	0,0016
8	Rabitə Bank	142,72	0,0294	0,0009
9	Bank of Baku	141,72	0,0292	0,0009
10	Yelo Bank	124,55	0,0257	0,0007
11	Azər Türk Bank	92,56	0,0191	0,0004
12	Turan Bank	91,97	0,0189	0,0004
13	Expressbank Bank	76,63	0,0158	0,0002
14	Yapı Kredi Bank Azərbaycan	58,71	0,0121	0,0001
15	Ziraat Bank	57,94	0,0119	0,0001
16	Premium Bank	49,62	0,0102	0,0001

Azərbaycanın bank sektoru bazarını HHI 1365<1500 olduğundan rəqabətli qiymətləndirmək olar. Bazarda hər bir bank müəyyən bir paya malikdir və bazar rəqabətli olduğundan bütün banklar üçün əlverişli şərait vardır. Banklar isə ölkə iqtisadiyyatının əsasını, inkişafının zəminini formalaşdırır. Banklar arasında Kapital Bank 24%, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı 21%, Paşa Bank isə 13% olmaqla bazarda əsas paya malikdirlər. Ümumiyyətlə, bank sektorunda bazarın 58% sadalanan bankların himayəsinə düşür və 19 bank isə bazarın 42% ilə kifayətlənmişdir. Bazarda ən aşağı paya AFB 0.62%, Naxçıvanbank 0.58%, Bank Avrasiya 0.37% malikdir. HHI əsasən bazar rəqabətli qiymətləndirilsə də, bu kifayət deyildir.

Ölkədə xırda və iri sahibkarlara kreditlərin verilməsi, investisiya qoyuluşuna dolayısı ilə təsir etmək müəyyən qədər BOKT-ların üzərinə düşür. Bu nöqtəyi-nəzərdən maliyyə sferasının bir xəttini formalaşdıran BOKT-ların rəqabət mühitini tədqiq etmək məqsədə uyğundur. BOKT-lar üçün də Herfindal – Hirşman indeksinin düsturundan istifadə edərək rəqabət mühiti ölçülmüşdür. Nəticədə s_i hər bir BOKT-un bazar payını ifadə edir. BOKT-lar üçün bazar payı müəyyən olunarkən onların mənfəəti əsas götürülmüşdür. Düstura müvafiq olaraq n sayda, yəni 57 BOKT tədqiq edilmişdir. Azərbaycanda BOKT-lar üzrə HHI 1500<2273<2500 nəticəsi alındığından rəqabət sferası orta rəqabətli qiymətləndirilir (Cədvəl 3).

**2023-cü ildə Azərbaycanda bank olmayan kredit təşkilatları üzrə
Herfindal – Hirşman İndeksi**

№	BOKT	BOKT-un mənfəəti (manat)	Bazar payı	Bazar payının kvadratı
1	BOKT “Avrasiya-kredit” MMC	500000	0.00798	0.0000637
2	“Azərbaycan Mikro-Kredit BOKT” ASC	-68739	-0.00110	0.0000012
3	BOKT “Azəri Star Mikromaliyyə” MMC	-41796	-0.00067	0.0000004
4	BOKT “AzFinans” MMC	1893.54	0.00003	0.0000000

№	BOKT	BOKT-un mənəfəti (manat)	Bazar payı	Bazar payının kvadratı
5	“Azinvestkredit BOKT” MMC	-7331	-0.00012	0.0000000
6	“Azmikroinvest BOKT” MMC	-31719	-0.00051	0.0000003
7	“Aqrarkredit” QSC BOKT	3404982	0.05436	0.0029552
8	“ASEL Kredit” BOKT MMC	195238	0.00312	0.0000097
9	BOKT “Embafinans” QSC	5325304	0.08502	0.0072284
10	“Brand Credit BOKT” MMC	311562	0.00497	0.0000247
11	“BOKT İDK” MMC	14243	0.00023	0.0000001
12	“Caspian Finance BOKT” MMC	-133185	-0.00213	0.0000045
13	BOKT “Caspian Invest” MMC	-357696	-0.00571	0.0000326
14	“City Finance” BOKT MMC	2550823	0.04072	0.0016585
15	BOKT “Effektinvest” MMC	181624	0.00290	0.0000084
16	BOKT “Falcon Finance” MMC	309427	0.00494	0.0000244
17	BOKT “Finans-İnvest” MMC	-139000	-0.00222	0.0000049
18	“FinEx Kredit” BOKT ASC	4166	0.00007	0.0000000
19	MM “Finca Azerbaijan” QBKT	3908000	0.06239	0.0038928
20	“Finkapital BOKT» MMC	136902	0.00219	0.0000048
21	“Finoko” BOKT ASC	229562	0.00367	0.0000134
22	“FinTrend” BOKT MMC	1233791	0.01970	0.0003880
23	“İcraçı Kredit Agentliyi” MMC BOKT	-173939	-0.00278	0.0000077
24	BOKT “ideal kredit” MMC	1469539	0.02346	0.0005504
25	BOKT “İnkişaf üçün Maliyyə” MMC	813018	0.01298	0.0001685
26	BOKT “İnternational” ASC	2797098	0.04466	0.0019942
27	“İrşad BOKT” MMC	-	-	-
28	“Kəpəz” BOKT MMC	1389772	0.02219	0.0004923
29	“KredAqro” BOKT MMC	87478	0.00140	0.0000020
30	BOKT “Kredex” QSC	723110	0.01141	0.0001303
31	“Kredit Servis BOKT” MMC	298000	0.00476	0.0000226
32	“Merkuri BOKT” QSC	225076	0.00359	0.0000129
33	“M Bulak BOKT” MMC	4163000	0.06646	0.0044174
34	“Para” BOKT ASC	-1042000	-0.01664	0.0002768
35	“Premier kredit BOKT” MMC	28258	0.00045	0.0000002
36	“ProKredit BOKT” MMC	68830	0.00110	0.0000012
37	“PSG Finans” BOKT MMC	1702000	0.02717	0.0007384
38	BOKT “Qafqaz- Kredit” MMC	74846	0.00119	0.0000014
39	“Regional” BOKT MMC	-197514	-0.00315	0.0000099
40	“TBC Kredit BOKT” MMC	1265000	0.02020	0.0004079
41	“TCF” BOKT ASC	612423	0.00978	0.0000956
42	BOKT “Viator Mikro Kredit Azərbaycan” MMC	593639	0.00948	0.0000898
43	“Birkart BOKT” MMC	-117217	-0.00187	0.0000035
44	“MJ Finansial Services BOKT” ASC	2335419	0.03729	0.0013902
45	BOKT “Azpul” MMC	28436837	0.45400	0.2061180
46	“Prior Credit BOKT” ASC	103810	0.00166	0.0000027
47	BOKT “Finans Kredit” MMC	211910	0.00334	0.0000111
48	“Optimal Finance BOKT” MMC	-472142	-0.00754	0.0000568
49	“Payonix BOKT” MMC	-	-	-

№	BOKT	BOKT-un mənfəəti (manat)	Bazar payı	Bazar payının kvadratı
50	BOKT "Azkredit" ASC	1027852	0.01641	0.0002693
51	"Nas Project BOKT» ASC	434000	0.00693	0.0000480
52	"Nova Credit BOKT" MMC	-	-	-
53	"FNC BOKT" QSC	105147	0.00168	0.0000028
54	"MCB BOKT" QSC	-	-	-
55	"SF Azerbaijan" BOKT MMC	-921430	-0.01471	0.0002164
56	BOKT "ASET Maliyyə Texnologiyaları" MMC	-39996	-0.00064	0.0000004
57	"E-Kredit BOKT" MMC	-	-	-
CƏM		63529876	1	0.2273230
Herfindhl Hirşman İndeksi		2273		

Mənbə: hər bir BOKT üzrə məlumatlar maliyyə hesabatlarından müəllif tərəfindən toplanaraq hazırlanmışdır.

Azərbaycanda BOKT-lar üzrə Herfindal-Hirşman İndeksi hesablanarkən bir sıra müəssisələr yeni oldğundan onların hesabatları əlçatan deyildir və nəticədə cədvəldə sadəcə adları göstərilmişdir. BOKT-lar üzrə bazarın orta rəqabətli qiymətləndirilməsində bir sıra səbəblər vardır. Bazar payına sahib 3 əsas təşkilat "Azpul" MMC 44.76%, "Embafinans" QSC 8.38%, "M Bulak BOKT" MMC isə 6.55%-lə ümumi bazar mənfəətinin 59.69%-ni əldə etmişdir. BOKT-ların qalan 54 təşkilatı isə bazarın sadəcə 40.31%-ni bölüşdürmüşdür. BOKT-lar üzrə bazarda təşkilat sayı kifayət qədər olsa da, onların bazarda pay bölgüsü uğurlu olmadığından rəqabət də orta olaraq formalaşmışdır.

Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının xidmət sektorunda da rəqabət öz iqtisadi məzmununu təbii ki, bir çox müstəvidə göstərir. Məsələn, əyləncə və ictimai iaşədə mükəmməl rəqabətin müşahidə edilməsi adidir. Burada bazarda çoxlu sayda xidmət təklif edənlərin və istehlakçıların olması elə bir rəqabət forması yaradır ki, bazarın subyektləri bazar strukturunun dəyişilməsinə heç bir təsir göstərə bilmir və öz məhsullarını artıq təşəkkül tapmış qiymətdən təklif etməyə məcburdurlar və təklifin miqdarını dəyişərək qiymətə təsir etmələri mümkün hesab edilmir. Mükəmməl rəqabət olan bazarda elə bir iqtisadi mühit vardır ki, xidmət subyektləri maksimal istehsal effektivliyinə və çox çeşidliliyə və bunun daim yenilənməsinə aid bir çox imkanlara malikdirlər. Mükəmməl rəqabətin təmin edilməsində əmtənin qiymət və keyfiyyət homogenliyi və bazar iştirakçılarının daxil olan əmtəələr haqda eyni dərəcədə məlumatlılığı kimi şərtlər ərz edilir. Buna misal olaraq kofeşopları göstərmək olar. Hər birində demək olar ki, eyni çeşid və qiymətdə məhsul təklif edilir. Əgər zəruri şərtlərdən ən azı biri əskik olarsa, o zaman bu artıq qeyri-mükəmməl rəqabət hesab olunur. Qeyri-mükəmməl rəqabət bazar iqtisadiyyatında rəqabətin elə bir formasıdır ki, eynicinsli əmtənin bir neçə deyil, çox az sayda, bəzən bir istehsalçısı olur. Digər iştirakçıların zəruri informasiyaya çıxışı ya yoxdur, ya da aşağı səviyyədədir. Qeyri-mükəmməl rəqabət bazarında bəzən giriş və çıxış bir çox süni əngəllərlə əhatə olunduğundan sərbəst daxilolmalar və çıxışlar olduqca çətindir. Buna misal olaraq özəl xəstəxanaların fəaliyyətini göstərə bilərik. Bazara daxil olmaq üçün kifayət qədər çox kapital və mükəmməl xidmətin göstərilməsi üçün bol informasiya tələb olunur. Bazarda əgər çox az sayda iştirakçı varsa, onların gələcəkdə inhisarçı olmaq şansı çoxdur, buna misal olaraq pərakəndə satış həyata keçirən firmaları misal göstərə bilərik. Əsasən pərakəndə satış həyata keçirən firmalarda xidmətin qiymətini özü müstəqil surətdə müəyyənləşdirən inhisarçıdan fərqli olaraq daha çox oliqopol bazar tipinə və nəticədə uyğun olaraq qeyri-mükəmməl rəqabət tipinə rast gəlinir. Bir çox halda mənfəətin daha da artırılması üçün satıcılar birləşib vahid formada təşkilatlanmış olaraq addım atırlar.

Rəqabət iqtisadi mahiyyətinə görə həm də yeni innovasiyaların tətbiqini sürətləndirib istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin çeşid zənginliyi ilə nəticələnən iqtisadi inkişaf üçün birmənalı stimuldur.

Nəticə

Azərbaycanda xidmət sektoru bazarı özünün çoxşaxəli olması ilə irəli çıxır. Xidmət sektoru qeyri-neft gəlirlərinin önəmli qismini formalaşdırır. Bura müxtəlif tipdə və xarakterdə olan xidmətləri aid etmək olar. Məlumdur ki, xidmət sektoru pərakəndə satış, maliyyə, dövlətin sosial sferası, biznesin idarə edilməsi, istirahət və mədəni fəaliyyətlər də daxil olmaqla bir neçə əsas sahəyə ayrılır [vii, səh. 2]. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hər xidmət sektorunun özünə xas rəqabət mühiti vardır. Banklar, sığorta şirkətləri, ictimai iaşə obyektləri, xəstəxana və elm-təhsil xidmətləri göstərən ən müxtəlif subyektlərin hər birinin rəqabət tendensiyası fərqlidir. Müəyyən bazarlar üçün bu tam rəqabəti ehtiva edirsə, maliyyə-kredit sferasında, pərakəndə satış üzrə və bu qəbildən bir sıra sahələrdə natamam rəqabət müşahidə olunur. Məsələn, təkrar sığorta üzrə bazarda xidmət göstərən bir sığorta şirkəti mövcuddur və monopol rəqabət formalaşdırır. Hər bazar xüsusiyyətinə görə öz rəqabət tendensiyası ilə fərqlənir.

Tədqiqat işinin bir sıra məhdudiyyətləri də mövcuddur. Məsələn, banklar üzrə müəyyən təhlillər və qiymətləndirmələrin aparılması üçün göstəricilər kifayət etməməkdədir. Gələcəkdə bu sahənin daha yaxşı araşdırılması üçün bütün göstəricilərə əlçatanlığın olması arzuolunandır.

İsa Əliyev

Azərbaycanda xidmət sektoru üzrə rəqabət tendensiyaları

Xülasə

Azərbaycanda milli iqtisadiyyatda xidmət sektoru üzrə müxtəlif istiqamətli rəqabət tendensiyaları formalaşmışdır. Buna səbəb olaraq qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi üçün xidmət sektoru üzrə sahələrin çeşidli olmasına üstünlük verilməsidir. Xidmət sektorunda fərqli sahələrin təşəkkülü onlara xas rəqabəti mütləq formalaşdırır. Xidmət sektorunun hərtərəfli inkişaf etməsi bank və maliyyə təşkilatlarının inkişafından, bu sferada rəqabət mühitindən birbaşa asılıdır. Xidmət iqtisadiyyatının ağırlığı maliyyə infrastrukturunun üzərinə düşür, ona görə də maliyyə münasibətləri həyata keçirən müəssisələr arasında rəqabət nə qədər sağlam olarsa iqtisadiyyat da bir o qədər dayanıqlı inkişaf edər.

Иса Алиев

Тенденции конкуренции в сфере услуг в Азербайджане

Резюме

В национальной экономике Азербайджана в сфере услуг естественным образом сформировались тенденции конкуренции в различных и специфических направлениях. Возможная причина этого – предпочтение диверсификации сферы услуг для развития не нефтяной экономики. Появление различных направлений в сфере услуг неизбежно создает свою уникальную конкуренцию. Комплексное развитие сферы услуг напрямую зависит от развития банковско-финансовых институтов и конкурентной среды в этой сфере. Основная тяжесть экономики услуг приходится на финансовую инфраструктуру, поэтому чем здоровее конкуренция между предприятиями, осуществляющими финансовые отношения, тем устойчивее будет развиваться экономика.

Isa Aliyev

Competition trends on the service sector in Azerbaijan

Summary

In the national economy of Azerbaijan, competition trends in various and specific directions have been naturally formed in the service sector. The possible reason for this is the preference to diversify the fields in the service sector for the development of the non-oil economy. The thorough advancement of the service sector is intrinsically linked to the progress of banking and financial institutions, as well as the competitive dynamics within this domain. The robustness of the service economy is fundamentally supported by the financial infrastructure; thus, a more vigorous competition among entities engaged in financial transactions correlates with a more stable economic

development. Consequently, this article analyzes the competitive trends present in service sector of Azerbaijan, focusing specifically on financial, banking, insurance, and credit organizations.

Ədəbiyyat

1. McNulty P. J. (1968). Economic theory and the meaning of competition. *The Quarterly Journal of Economics*, 82(4), 639-656. <https://doi.org/10.2307/1879604> Accessed 10 Mar. 2024
2. Kurz H. D. (2016). Adam Smith on markets, competition and violations of natural liberty. *Cambridge Journal of Economics*, 40(2), 615–638. <http://www.jstor.org/stable/24695923>
3. Tsoulfidis L., & Tsaliki P. (2019). Competition: Classical and Neoclassical. In *Classical Political Economics and Modern Capitalism* (pp. 197–245). https://doi.org/10.1007/978-3-030-17967-0_5
4. Porter E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*. URL: <https://hbr.org/1998/11/clusters-and-the-new-economics-of-competition>
5. Sainsbury L. (2021, March 2). Levelling up the UK's regional economies. Centre for Cities. <https://www.centreforcities.org/reader/levelling-up-the-uks-regional-economies/appendix-1-how-other-countries-have-supported-clusters/>
6. Bromberg M. (2023). Herfindahl-Hirschman Index - HHI Definition. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/h/hhi.asp>
7. Aliyeva M. (2023). Assessment of the role of life insurance in strengthening the social protection of the population in the republic of Azerbaijan. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 126-137. <https://doi.org/10.55050/sarad.1211759>
8. Bikker J., & Haaf K. (2002). Measures of Competition and Concentration in the Banking Industry: a Review of the Literature. https://www.dnb.nl/media/o2vdj421/measures_of_competition_and_concentration_in_the_banking_industry.pdf
9. Brien P. (2020). Service industries: Key Economic Indicators. Commonslibrary.parliament.uk. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn02786/>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 22.11.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 25.11.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİNƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Ülviyyə Əmirova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı

Az 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81

e-poçt: ulviyya.amirova2020@gmail.com

Açar sözlər: bərpa, inkişaf, region, investisiya, məhsul buraxılışı

Ключевые слова: восстановление, развитие, регион, инвестиции, выпуск продукта

Key words: recovery, development, region, investment, product release

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası və inkişafı 2020-ci il hadisələrindən sonra başlanmış misli görünməmiş dövlət əhəmiyyətli layihədir. Tədqiqatın aktualığı həyata keçirilən dövlət dəstəyi proqramlarının səmərəliliyinin və onların regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin elmi şəkildə dərk edilməsinin zəruriliyi ilə bağlıdır.

2020-ci ildəki 0,8 milyard manatdan 2023-cü ildə 4,6 milyard manata yüksələn, 2024-cü ildə 5,2 milyard manatadək artım proqnozlaşdırılan dövlət investisiyalarının dinamikasının təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [1]. Bu dinamika ərazilərin bərpası istiqamətində hökumətin səylərinin miqyasını əks etdirir.

Tədqiqatın məqsədi işğaldan azad edilmiş ərazilərə dövlət dəstəyinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və inkişaf proqramlarının uğurla həyata keçirilməsinə təsir edən əsas amillərin müəyyən edilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün proqramın icrasının kəmiyyət göstəricilərinin təhlili, sosial-iqtisadi sahədə keyfiyyət dəyişikliklərinin qiymətləndirilməsi və mövcud məhdudiyyətlərin və problemlərin müəyyən edilməsi vəzifələri qoyulmuşdur.

Ədəbiyyat icmal

Regionların yerli resurslarını və digər amilləri nəzərə almaqla, onların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədi ilə 2004-2023-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramları qəbul olunmuşdur [2]. 2022-ci il 22 iyul tarixində qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın da işğaldan azad edilmiş regionların bərpa proseslərinin sürətləndirilməsinə müsbət təsiri olmuşdur [3]. İndiki reallıqda, yəni işğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsi və reabilitasiyası hədəflərindən yanaşmaqla, bu proqramda nəzərdə tutulan tədbirlərin nisbətən yenilənməsi və ümumi kontekstdə ölkəmizin regional sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının təkmilləşdirilməsi tədbirləri qaçılmaz proses kimi qəbul olunmalıdır [4]. Qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq üçün regionların mövcud potensialından daha səmərəli istifadə imkanlarını, məhsuldar qüvvələrin regionlar arasında qeyri-mütənasib paylanmasını nəzərə alaraq yerli resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq üzrə zəruri tədbirlər işlənib hazırlanmış və hal-hazırda həyata keçirilir. Lakin regionların inkişafına və sosial-iqtisadi vəziyyətinə görə müxtəlif ədəbiyyatlarda onların inkişaf etmiş, zəif inkişaf etmiş və «problemlili», depressiv regionlara bölünməsi və bu bölgünün kifayət qədər nəzəri əsaslarının verilməsi həyata keçirilən regional siyasətimizdə regionların bu bölgü baxımından vəziyyətinin müəyyənləşdirilməməsi praktiki baxımdan tədbirlərin təyini və reallaşmasında müəyyən çətinliklərə səbəb ola bilər. Belə ki, göstərilən hər növün özünün dövlət tənzimlənməsi tədbir və mexanizmlərini var və regionların sosial, iqtisadi, ekoloji və etnik tənzimləmə ilə inkişafına nail olunma dövlətin həyata keçirdiyi regional siyasətin səmərəliliyinin artırılmasında əsaslı rol oynamalıdır.

Müasir elmi ədəbiyyatda ərazilərin münaqişədən sonra yenidən qurulması məsələləri və regional inkişafa dövlət dəstəyinin səmərəliliyi tədqiqatçıların diqqətini cəlb edir. Bu tədqiqatın nəzəri əsasını dövlət investisiya proqramlarının təhlilinə və onların regional inkişafa təsirinə həsr olunmuş tədqiqatlar təşkil edir.

Z.F. Məmmədov regional iqtisadi artımın stimullaşdırılmasında dövlət investisiyalarının roluna diqqət yetirir [5]. İşğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə statistik məlumatların təhlili inkişafın katalizatoru kimi dövlət investisiyalarının vacibliyini təsdiqləyir: 2020-2023-cü illərdə investisiyaların həcmi 5 dəfədən çox artıb.

A.K.Həsənovun tədqiqatı münaqişədən sonrakı regionlarda infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi məsələlərinə həsr edilmişdir. Müəllif infrastrukturun inkişafının planlaşdırılması zamanı sosial amillərin nəzərə alınmasının zəruriliyini qeyd edir ki, bu da işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət investisiyalarının strukturu ilə təsdiqlənir [6].

İlk növbədə bu sahədə ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Münaqişədən əvvəl və sonrakı illərin statistik göstəricilərinin təhlilləri Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ehtiyac və əsas problemlərini müəyyən etməyə köməklik göstərə bilər. Təhlil nəticəsində dəyən ziyanın qiymətləndirilməsi investisiya qoyuluşlarına olan tələbi müəyyən etməyə, mövcud problemlərin həlli və regionların sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün məqsədyönlü proqram və tədbirlərin hazırlanmasına imkan yaradır. Bu baxımdan “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdış Dövlət Proqramı”nın uğurla icrası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət 2021-ci ildən bu regionlarda müxtəlif layihələri dəstəkləmək üçün büdcədən xeyli vəsait ayırır. Bundan başqa, Azərbaycanda bərpa və tikinti işlərinə, sahibkarlığın, dayanıqlı kənd təsərrüfatı təcrübələrinin, turizmin və digər iqtisadi fəaliyyətlərin təşviqi üçün özəl investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində səylər davam etdirilir. Ərazidə investisiya və sənaye artımını təşviq etmək üçün vergi azadlığı və gömrük rüsumundan azad olmaq kimi xüsusi güzəştlər tətbiq edilmişdir.

“Qarabağın Dirçəliş Fondu” təqdirəlayiq təşəbbüsdür və artıq regionda dəyişiklik yaradır. Potensial investorları cəlb etmək və investisiya fondları yaratmaqla Azərbaycan öz resurslarından istifadə etmək və canlanma səylərinə töhfə vermək üçün xarici şirkətləri cəlb etmək məqsədi daşıyır. Alternativ investisiya resursları mənbələrinin və ixtisaslaşmış investisiya fondunun yaradılması işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidənqurma işlərini daha da sürətləndirmişdir. Bu sahələrin canlandırılması təkcə yerli iqtisadiyyata deyil, həm də bütövlükdə ölkəyə güc verəcəkdir. Düşünürük ki, yaradıla bilən “Qarabağ İnvestisiya Fondu” münaqişədən sonrakı ərazilərdə alternativ investisiyalara çıxışı asanlaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Tədqiqat metodologiyası

Tədqiqat Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının əsas iqtisadi göstəriciləri üzrə statistik məlumatlara əsaslanır. İstifadə olunan əsas təhlil üsulları:

- Kəmiyyət göstəriciləri arasında xətti əlaqələri təhlil etmək üçün Pearson korrelyasiya əmsalı istifadə edilmişdir. Pearson korrelyasiya əmsalı (r):

$$r = \frac{\sum((x - \bar{x})(y - \bar{y}))}{\sqrt{(\sum(x - \bar{x})^2)(\sum(y - \bar{y})^2)}}$$

burada: x, y - öyrənilən dəyişənlərin dəyərləri $\bar{x}$, $\bar{y}$ - dəyişənlərin orta qiymətləri;

- Uzunmüddətli meyilləri müəyyən etmək üçün zaman sıralarının təhlili aparılmışdır;
- İqtisadi göstəricilərin struktur təhlili yerinə yetirilmişdir.

2020-2023-cü illəri əhatə edən tədqiqat dövrü 2003-2023-cü illər üçün göstəricilərinin dərin təhlili əsasında həyata keçirilib. Tədqiqat olunan əsas göstəricilər bunlardır:

- İqtisadiyyatın əsas sahələrində istehsalın həcmi
- Əsas kapitala investisiyalar
- Tikinti işlərinin həcmi
- İnvestisiyaların sahə strukturu

Cədvəl 1

**İqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışı,
min manatla**

	2003	2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023
Qarabağ iqtisadi rayonu - cəmi	195182,7	577764,5	911677,2	1568892,5	1548949,3	2810347,3	3594926,7	4240428,6
o cümlədən:								
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...	31,5
Ağcabədi rayonu	49281,7	143448,6	232644,2	493118,3	469020,7	464415,7	539353,6	598736,0
Ağdam rayonu	29768,3	103451,4	112491,2	172934,5	175435,9	405991,9	530243,8	845858,9
Ağdərə rayonu	...	...	...	...	...	...	...	...
Bərdə rayonu	66149,8	167956,6	321941,6	464987,4	471911,6	594233,7	654488,3	765497,2
Füzuli rayonu	22660,4	68663,3	95150,8	138652,0	191923,1	774279,5	706436,2	908920,6
Xocalı rayonu	575,4	7633,3	10296,6	35597,1	28540,4	39707,6	21627,0	41441,8
Xocavənd rayonu	1720,0	6378,2	8730,4	13861,7	14313,3	109248,8	193668,9	130945,6
Şuşa rayonu	631,7	3621,6	6700,9	14888,7	18554,1	240645,9	711777,0	655664,5
Tərtər rayonu	24395,4	76611,5	123721,5	234852,8	179250,2	181824,2	237331,9	293332,5
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu - cəmi	8712,4	33839,5	90161,0	124122,1	133198,5	966264,4	2297703,3	4187167,8
o cümlədən:								
Cəbrayıl rayonu	1956,4	7643,0	20038,4	26283,7	29995,9	255637,7	630481,9	705105,1
Kəlbəcər rayonu	2584,4	14216,1	39694,1	55762,5	49061,0	240492,3	453333,5	982429,6
Qubadlı rayonu	85,2	176,7	6591,7	13626,3	12112,1	110520,8	179516,5	347881,1
Laçın rayonu	4001,6	11493,1	21962,3	27326,0	40868,1	144151,2	313441,0	1557285,9
Zəngilan rayonu	84,8	310,6	1874,5	1123,6	1161,4	215462,4	720930,4	594466,1

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Cədvəl 2

Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə tikinti sektorunda vəziyyət

	2015	2020	2021	2022	2023
İstifadəyə verilmiş yaşayış evləri, ümumi sahə, kv.m.	140525,0	68127,8	39204,4	29807,6	28206,6
Əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalar, min manat	123499,1	259565,6	1342032,7	1887243,3	2254399,8
ondan tikinti - quraşdırma işlərinə yönəldilmiş investisiyalar, min manat	116120,7	237268,2	1315956,4	1848213,7	2204250,9
Qeyri-dövlət sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın məbləği, min manat	13430,7	18425,0	71297,0	24689,4	81408,6
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın məbləği, min manat	10881,5	19730,7	12983,1	26582,7	54123,3
Sənaye üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyanın məbləği, min manat	23659,4	26472,4	104256,9	181644,3	240262,9
Tikinti işlərinin dəyəri, min manat	51386,5	73208,7	90833,0	68705,7	147693,8
Məhsul istehsalı sahələrinə yönəldilmiş investisiyalar, min manat	40016,3	67404,3	359066,6	316204,9	512280,3
Xidmət sahələrinə yönəldilmiş investisiyalar, min manat	64233,5	148328,6	970248,8	1561167,6	1576850,4
Yaşayış evlərinin tikintisinə yönəldilmiş investisiyalar, min manat	19249,3	43832,7	12717,3	9870,8	165269,1

Mənbə: <https://stat.gov.az/source/regions/>

Tədqiqatın məhdudiyyətləri

Qeyd etmək lazımdır ki, bu tədqiqat regionun bəzi ərazi vahidləri üzrə məlumatların mövcudluğu və xarici amillərin iqtisadi göstəricilərə mümkün təsiri ilə bağlı bir sıra məhdudiyyətlərə malikdir.

İşğaldan azad edilmiş iqtisadi rayonlara dövlət dəstəyinin vəziyyətinin təhlili

Əsas göstəricilərin dinamikası

Zaman sıralarının təhlili rayonda istehsalın həcmnin 2003-cü ildəki 195182,7 min manatdan 2023-cü ildə 4240428,6 min manatadək davamlı artdığını göstərmişdir. Xüsusilə əhəmiyyətli artım 2020-2023-cü illərdə orta illik artım tempinin 40,2% olduğu dövrdə müşahidə olunub.

Təhlil göstərir ki, 2020-ci ildə əsas sahələr üzrə məhsul buraxılışının 1,87 %-i Qarabağ, 0,16%-i isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının payına düşmüşdür. Bu əsasən müvafiq ərazilərin həmin dövrdə hərbi risk altında olması, yəni işğal altında olması və ya hərbi münaqişə zonası olması ilə bağlı olmuşdur. Həmin dövrdə sənaye məhsulunun cəmi 0,3 %-i Qarabağ iqtisadi rayonunda, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda isə 0,006%-i istehsal edilmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının 10%-i Qarabağ iqtisadi rayonunda, 1%-i isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonun ərazisində yetişdirilmişdir. İqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə məhsulun ümumi buraxılışı üzrə ən dinamik artımı aşağıdakı rayonlarda olmuşdur[8]:

- Ağdam (2020-2023-cü illərdə artım 4.8 dəfə)
- Füzuli (2020-2023-cü illərdə artım 4.7 dəfə)
- Şuşa (2020-2023-cü illərdə artım 35.3 dəfə)

Qarabağ İR üzrə 2023-cü il üçün investisiya strukturu:

- İstehsal investisiyaları: 512 280,3 min manat (22,7%)
- Xidmət sektoruna investisiyalar: 1 576 850,4 min manat (70%)
- Mənzil tikintisi: 165 269,1 min manat (7,3%)

Əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin isə 1,5%-i Qarabağ regionunun payına düşmüşdür. Şərqi Zəngəzur regionunda əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitin həcmi respublika üzrə olan vəsaitin cəmi 0,12%-ni təşkil etmişdir. Lakin 2021-ci ildə bu vəziyyət xeyli yaxşılaşmışdır. “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkına ümumilikdə 30 milyon manatdan çox investisiya yatırılmışdır [7].

Məlumatların təhlili işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişafına dövlət investisiyalarının davamlı olaraq artdığını göstərir. Investisiyaların strukturunda infrastrukturun inkişafına (45%) və mənzil tikintisinə (25%) investisiyalar üstünlük təşkil edir ki, bu da əhalinin geri qayıtması üçün əsas şəraitin yaradılmasının prioritetliyini göstərir.

Korrelyasiya təhlili

2015-2023-cü illər üçün istehsal həcmi ilə əsas kapitalla investisiya arasında Pearson korrelyasiya əmsalının hesablanması güclü müsbət əlaqə göstərdi ($r = 0.989$, $p < 0.01$). Bu, investisiya fəaliyyətinin regionun iqtisadi inkişafına yüksək dərəcədə təsir etdiyini göstərir.

Struktur dəyişiklikləri

İnvestisiya strukturunda aşağıdakı əsas dəyişikliklər müşahidə olunur:

Xidmətlər sektoruna investisiyaların payı 2015-ci ildəki 52,0%-dən 2023-cü ildə 69,9%-ə qədər dəyişib.

Sənaye investisiyalarının artımı isə 2015-ci ildəki 23659,4 min manatdan 2023-cü ildə 240262,9 min manata çatıb.

2023-cü ildə mənzil tikintisinə investisiya qoyuluşunda əhəmiyyətli artım (165269,1 min manat) müşahidə edilib.

2030-cu ilə qədər inkişaf proqnozu aşağıdakı kimidir:

İnvestisiya proqnozu (milyard manat):

- 2025: 5.8
- 2026: 6.3
- 2027: 6.9
- 2028: 7.4
- 2029: 7.9
- 2030: 8.5

2030-cu ilə qədər gözlənilən struktur dəyişiklikləri:

- Özəl investisiyaların payı 35%-ə yüksələcək
- İstehsal sektorunun payı 40%-ə yüksələcək

- Məşğulluq səviyyəsi 80%-ə çatacaq
- 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi göstəricilərin proqnozu:
- Geri qayıdan ailələrin sayı: 75000
  - Yeni iş yerlərinin sayı: 45000
  - Yaşayış şəraitindən məmnunluq səviyyəsi: 85%
- 2030-cu ilə qədər infrastrukturun inkişafının gözlənilən nəticələri:
- Nəqliyyat şəbəkəsi: 3500 km yollar
  - Enerji infrastruktur: 500 MVt bərpa olunan enerji
  - Sosial infrastruktur: 100 məktəb, 80 tibb müəssisəsi

Nəticə

Əldə edilən nəticələr Qarabağ regionunun iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə transformasiyasına səbəb olmuşdur. İstehsalın həcmi ilə investisiya arasında yüksək korrelyasiya əmsali regionda investisiya siyasətinin effektivliyini göstərir. İnkişafda keyfiyyət sıçrayışı xüsusilə 2020-ci ildən sonra müşahidə olunur, bu da genişmiqyaslı ərazilərin bərpası proqramlarının həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

İnvestisiyaların bölgüsündə struktur dəyişiklikləri xidmət sektorunun və sənaye istehsalının inkişafına diqqət yetirməklə region iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə xidmət edir. 2023-cü ildə mənzil tikintisinə investisiya qoyuluşunun əhəmiyyətli dərəcədə artması regionun mənzil fondunun bərpasına səbəb olmuşdur.

Araşdırmanın nəticələri belə qənaətə gəlməyə imkan verir ki, inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsi mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi potensialını nəzərə alaraq, işğaldan azad edilmiş ərazilərə dövlət dəstəyi yüksək nəticələr əldə olunmasına təkan vermişdir.

Ülviyyə Əmirova

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə dövlət dəstəyinin vəziyyətinin təhlili

Xülasə

İşğaldan azad edilmiş rayonların 2020-2023-cü illər üçün istehsal və investisiya fəaliyyətinin dinamikasına xüsusi diqqət yetirməklə iqtisadi inkişafının hərtərəfli təhlili verilmişdir. Bölgənin iqtisadi göstəriciləri arasında əsas meyilləri və əlaqələri müəyyən etmək üçün korrelyasiya təhlili və zaman sıralarının təhlili üsullarından istifadə edilmişdir. Tədqiqat investisiya fəaliyyəti, infrastrukturun inkişafı və sosial-iqtisadi reintegrasiya daxil olmaqla dövlət inkişaf proqramlarının icrasının təhlilinə əsaslanır. Nəticələr mövcud institusional və iqtisadi məhdudiyyətlər şəraitində regional bərpada əhəmiyyətli irəliləyiş nümayiş etdirir. Dövlət dəstəyi kontekstində işğaldan azad edilmiş ərazilərin gələcək inkişafının əsas meyilləri və perspektivləri müəyyən edilib.

Ульвия Амирова

Оценка состояния государственной поддержки освобожденных от оккупации территорий Азербайджана

Резюме

В статье дан комплексный анализ экономического развития Карабахского экономического региона за 2020-2023 годы, особое внимание уделено динамике производственной и инвестиционной активности. Для выявления ключевых тенденций и взаимосвязей между экономическими показателями региона использовались методы корреляционного анализа и анализа временных рядов. Исследование основано на анализе реализации государственных программ развития, включая инвестиционную деятельность, развитие инфраструктуры и социально-экономическую интеграцию. Результаты демонстрируют значительный прогресс в восстановлении региона в условиях текущих институциональных и экономических ограничений. Определены основные тенденции и перспективы дальнейшего развития освобожденных территорий с учетом государственной поддержки.

Ulviyya Amirova
Assessment of the state support for the liberated territories of Azerbaijan
Summary

The article provides a comprehensive analysis of the economic development of the Karabakh economic region for 2020-2023, with special attention paid to the dynamics of production and investment activity. Correlation analysis and time series analysis methods were used to identify key trends and relationships between the economic indicators of the region. The study is based on an analysis of the implementation of state development programs, including investment activities, infrastructure development and socio-economic reintegration. The results demonstrate significant progress in restoring the region in the context of current institutional and economic constraints. The main trends and prospects for further development of the liberated territories in the context of state support are identified.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə. Bakı 2024.
https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/regions_2024.pdf
2. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” nın təsdiq edilməsi haqqında AR Prezidentinin Fərmanı, 29 yanvar 2019
3. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”, 22 iyul 2022-ci il
4. Məmmədova E., Qarayev E. Postkonflikt ərazilərdə investisiya fondunun yaradılmasının regional investisiya mühitinə təsirinin qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması. “Zəfər günü: işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadiyyatın reintegrasiyası” mövzusunda Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin Magistratura şöbəsi Tələbə Elmi Cəmiyyəti ilə birlikdə 5 noyabr 2021-ci ildə keçirilmiş respublika elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı - 2021, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 300 səh
5. Məmmədov Z.F. Dövlət investisiyaları regional inkişafın amili kimi // Regional iqtisadiyyat, 2023
6. Həsənov A.K. Münaqişədən sonrakı bölgələrdə infrastruktur layihələrinin səmərəliliyi // İqtisadiyyat bülleteni, 2023
7. Səmədzadə Z. Azərbaycanın iqtisadi gücünün təntənəsinə çevrilən quruculuq (yeniləndi).13.09.2023. <https://iqtisadiyyat.com/az/pages/5/news/1533>.
8. Regionlar: Qarabağ iqtisadi rayonu. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİRİ

İlham Cabbarlı

*Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı,
AZ 1148, Bakı şəhəri, Akademik Zahid Xəlilov küçəsi,23
e-poçt: ilham.jabbar@gmail.com*

Açar sözlər: investisiya, iqtisadi inkişaf, xarici sərmayələr, Ümumi Daxili Məhsul, innovasiya
Ключевые слова: инвестиции, экономическое развитие, иностранные инвестиции, валовой внутренний продукт, инновации
Keywords: investment, economic development, foreign investments, Gross Domestic Product, innovation

Xarici investisiyaların ən sürətli təsirlərindən biri iqtisadi artımın stimullaşdırılmasıdır. Xarici investorlar bazara daxil olduqda, yerli iqtisadiyyata investisiya gətirilər ki, bu da infrastrukturun inkişafı, istehsal imkanlarının genişləndirilməsi və xidmətlərin təkmilləşdirilməsi üçün istifadə oluna bilər. Bu kapital axını nəinki Ümumi Daxili Məhsulu (ÜDM) artırır, həm də məşğulluq imkanları yaradır. Məsələn, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən çoxmillətli korporasiyalar tez-tez həm bilavasitə öz müəssisələri daxilində, həm də dolayısı ilə təchizat zəncirləri və onların əməliyyatlarını dəstəkləyən yerli müəssisələr vasitəsilə yeni iş yerləri gətirirlər. Bu iş yerləri çox vaxt qeyri-formal məşğulluqdan daha yaxşı əmək haqqı və müavinət təklif edir, beləliklə, ümumi həyat səviyyəsi yaxşılaşır.

Xarici sərmayələr iqtisadi inkişaf üçün çox vacib olan texnologiya transferi üçün əhəmiyyətli bir kanaldır. Xarici bazarlara sərmayə qoyan şirkətlər adətən özləri ilə qabaqcıl texnologiyalar və təcrübə gətirirlər. Bu bilik transferi yerli sənayelərə öz imkanlarını təkmilləşdirməyə, məhsuldarlığı yaxşılaşdırmağa və qlobal miqyasda daha rəqabətə davamlı olmağa kömək edə bilər. Məsələn, xarici avtomobil istehsalçılarının inkişaf etməkdə olan ölkəyə daxil olması yerli avtomobil sənayesində qabaqcıl istehsal texnikalarının və keyfiyyətə nəzarət proseslərinin tətbiqinə səbəb ola bilər. Zaman keçdikcə bu yeniliklər digər sektorlara yayıla, daha geniş sənaye bazasını inkişaf etdirə və daha çoxşaxəli iqtisadiyyata keçidi dəstəkləyə bilər [7, s.23].

İnfrastrukturun inkişafı

İnfrastrukturun inkişafı xarici sərmayələrin böyük təsir göstərdiyi digər mühüm sahədir. Bir çox xarici investorlar, xüsusilə enerji, telekommunikasiya və nəqliyyat kimi sektorlarda infrastrukturun tikintisinə və təkmilləşdirilməsinə öz töhfəsini verir. Bu investisiyalar iqtisadi fəaliyyətlər üçün vacib olan yolların, limanların, elektrik stansiyalarının və rabitə şəbəkələrinin qurulmasına kömək edir. Təkmilləşdirilmiş infrastruktur təkcə ticarəti asanlaşdırmır, həm də əməliyyat xərclərini azaltmaqla və biznesin aparılması asanlıqını artırmaqla əlavə investisiyaları cəlb edir. Məsələn, xarici sərmayələr hesabına yeni magistralların tikintisi nəqliyyat xərclərini və vaxtı əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər ki, bu da ölkəni əlavə investorlar üçün daha cəlbedici edir.

Xarici investisiyaların faydaları əhəmiyyətli olsa da, onların çətinlikləri və riskləri də çoxdur. Əsas narahatlıq doğuran məsələlərdən biri iqtisadi asılılıqdır ki, burada ölkə iqtisadiyyatı xarici kapitaldan həddən artıq asılı olur. Əgər investisiyalar bir neçə sektorda cəmləşərsə və ya qeyri-sabit qlobal bazar şərtlərinə məruz qalarsa, bu asılılıq riskli ola bilər. Əlavə olaraq, xarici investorlar digər ölkədə qalan kapitalın miqdarını məhdudlaşdırmaqla öz mənfəətlərinin əhəmiyyətli bir hissəsini repatriasiya edə bilərlər. Bundan əlavə, sosial və ekoloji narahatlıqlar ola bilər. Məsələn, mədənçixarma və ya neft hasilatı kimi hasilat sənayesinə xarici investisiyalar ətraf mühitin pisləşməsinə və yerli icmaların köçürülməsinə səbəb ola bilər [4, s.57].

Aspektlər	Təfərrüatlar
- İqtisadi asılılıq	Xarici kapitalla həddən artıq asılılıq yerli sahibkarlığı zəiflədə və iqtisadiyyatı xarici şoklara məruz qoya bilər.
- Mənfəətin repatriasiyası	Xarici firmalar tez-tez mənfəətin əhəmiyyətli bir hissəsini xaricə göndərir, digər ölkə üçün uzunmüddətli faydaları azaldır.
- Ekoloji narahatlıqlar	Mədənçıxarma və kənd təsərrüfatı kimi sektorlara tənzimlənməmiş xarici investisiyalar meşələrin qırılmasına, çirklənməyə və torpaqların deqradasiyasına səbəb ola bilər.
Risqlər	
- Xarici kapitalın dəyişkənliyi	Xarici sərmayələr iqtisadi qeyri-müəyyənliyə və siyasi qeyri-sabitliyə həssasdır və bu, ani kapitalın ölkədən çıxmasına səbəb olur.
Strateji tövsiyələr	
- Yenidən investisiyanın təşviq edilməsi	Mənfəətin yenidən investisiyası üçün vergi güzəştləri təklif edilməli və uzunmüddətli faydaları artırmaq üçün yerli dəyər əlavəsi tələb edilməlidir.
- Ətraf mühit siyasətlərinin gücləndirilməsi	Ciddi ekoloji standartların tətbiqi və xarici investorlar arasında davamlı təcrübələrin təşviqi.
- İqtisadi diversifikasiya	Xarici kapitaldan asılılığı azaltmaq və qlobal bazar dəyişkənliyinin təsirlərini yumşaltmaq üçün yerli sənayelərin, KOM-ların inkişafı.
- Kapital hərəkətinin idarə edilməsi	Qısamüddətli kapital axınına nəzarət etmək və maliyyə sabitliyinə nail olmaq üçün adekvat valyuta ehtiyatlarının saxlanması tədbirlərinin həyata keçirilməsi.
Nümunələr	
- İstehsal və hasilat sektorları	İstehsal və resursların çıxarılmasına xarici investisiyalar Vyetnam, Qana və Nigeriya kimi ölkələrdə iş yerlərinin yaradılmasına və sənaye artımına səbəb olmuşdur.
- İnfrastrukturun inkişafı	Enerji, nəqliyyat və telekommunikasiya sektorlarına investisiyalar Çin, Hindistan və müxtəlif Afrika ölkələrində infrastrukturunu yaxşılaşdırıb.

Mənbə: İnternet resursları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 1. Xarici investisiyaların iqtisadiyyata və infrastrukturun inkişafına təsiri

Xarici investisiyaların iqtisadi inkişafa müsbət təsirini maksimum dərəcədə artırmaq üçün hökumətlər davamlı və inklüziv artımı təşviq edən siyasətlər qəbul etməlidirlər. Bura sabit makroiqtisadi siyasətlər, şəffaf qanunvericilik bazaları və güclü institutlar vasitəsilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması daxildir. Bundan əlavə, siyasətlər asılılığı azaltmaq və dayanıqlığı artırmaq üçün xarici investisiyaların mənbələrini və sektorlarını şaxələndirməyə yönəlməlidir. Dövlət-özəl tərəfdaşlığın təşviqi və xarici investorlar ilə yerli biznes arasında əlaqələrin gücləndirilməsi də xarici investisiyaların iqtisadi faydalarının artırılmasına kömək edə bilər.

İqtisadi artım və texnoloji tərəqqidə xarici investisiyaların rolu

Birbaşa xarici investisiyalar (BXİ) xüsusilə inkişaf etməkdə olan bazarlarda iqtisadi artımın və texnoloji tərəqqinin mühüm daşıyıcısıdır. Xarici investorlar digər ölkələrdə iqtisadiyyata kapital daxil etməklə təkcə iqtisadi genişlənməyə töhfə vermir, həm də iş yerlərinin yaradılmasını, əmək haqqının yaxşılaşdırılmasını və qabaqcıl texnologiya və biliklərin ötürülməsini təşviq edən mühiti gücləndirirlər [6, s.78].

Xarici sərmayələr uzun müddətdir ki, iqtisadi artımın əsas amili kimi tanınır. Bir çox inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda daxili resurslar məhsuldarlığı əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla yanaşı, irimiqyaslı layihələri maliyyələşdirmək üçün kifayət deyil. Xarici investorları cəlb etməklə ölkələr bu maliyyə uçurumunu aradan qaldıra və artımı sürətləndirə bilərlər.

Xarici investisiyaların iqtisadi artımı stimullaşdırmasının əsas yollarından biri kapitalın artırılmasıdır. Çoxmillətli korporasiyalar ölkəyə sərmayə qoyarkən özləri ilə infrastrukturun qurulması, sənayenin inkişafı və istehsal imkanlarının genişləndirilməsi üçün istifadə oluna bilən maliyyə resursları gətirirlər. Kapitalın bu axını digər ölkədə iqtisadiyyatın ümumi istehsal

qabiliyyətini artırır, daha yüksək məhsul istehsalına və nəticədə iqtisadi artıma səbəb olur. Bundan əlavə, xarici investisiyalar çox vaxt nəqliyyat şəbəkələri, telekommunikasiya sistemləri və enerji şəbəkələri kimi mühüm infrastrukturun inkişafına gətirib çıxarır. Bu infrastruktur inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinə daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə imkan verir və iqtisadi genişlənməyə daha da töhfə verir.

Xarici sərmayələrin iqtisadi artıma digər mühüm təsiri onların ixraca verdiyi təkanadır. Xarici şirkətlər daha az əmək xərcləri və əlverişli ticarət razılaşmalarından yararlanmaq üçün tez-tez investisiya qoyduqları ölkələrdə istehsal müəssisələri qururlar. Bu zavodlar təkcə ölkə daxilində istehlak olunan məhsullar istehsal etmir, həm də digər ölkələrə ixrac edilir və investisiya qoyulan ölkənin ixrac gəlirlərini artırır. Məsələn, Çinin son bir neçə onillikdə sürətli iqtisadi artımı, ölkəni qlobal ixrac gücünə çevirən istehsal sektoruna xarici sərmayələr əhəmiyyətli dərəcədə təkan vermişdir. Bundan əlavə, xarici sərmayələr iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə töhfə verir, bir sənaye və ya resursdan asılılığı azaldır. Kənd təsərrüfatına və ya təbii sərvətlərə çox güvənən ölkələr tez-tez əmtəə qiymətlərinin dəyişməsi səbəbindən iqtisadi dəyişkənliklə mübarizə aparırlar. Xarici investisiyaları istehsal, xidmətlər və texnologiya kimi daha geniş sahələrə cəlb etməklə ölkələrin xarici şoklara qarşı həssaslığını azalda və daha sabit, uzunmüddətli iqtisadi artımı təmin edə bilər.

İş yerlərinin yaradılması və əmək haqqının yaxşılaşdırılması

Xarici investisiyaların ən ani və görünən təsirlərindən biri iş yerlərinin yaradılmasıdır. Xarici şirkətlər qəbul edən ölkədə iş yeri qurduqda, istehsal müəssisələrini, ofislərini və xidmət mərkəzlərini idarə etmək üçün işçi qüvvəsi tələb edirlər. İşçi qüvvəsinə olan bu ehtiyac yerli əhali üçün çox vaxt geniş miqyasda məşğulluq imkanları yaradır.

Xarici sərmayələrin yaratdığı iş yerləri təkcə xarici şirkət daxilində birbaşa məşğulluqla məhdudlaşmır. Xarici investisiyalar həm də yerli təchizatçılarda, xidmət təminatçılarında və xarici firmanın əməliyyatlarını dəstəkləyən köməkçi sənayelərdə dolayı iş yerləri yaradaraq dalğalanma effektinə malikdir. Məsələn, inkişaf etməkdə olan bir ölkədə zavod quran xarici avtomobil istehsalçısı zavodun özündə minlərlə iş yeri yarada bilər, eyni zamanda fabriki hissələri, materialları və xidmətləri ilə təmin edən yerli müəssisələrdə əlavə iş yeri yarada bilər.

Xarici investisiyalar həm də əmək haqqının və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır. Xarici şirkətlər adətən yerli firmalarla müqayisədə daha yüksək əmək haqqı təklif edirlər, çünki onlar tez-tez ixtisaslı işçi qüvvəsi tələb edən daha qabaqcıl istehsal üsulları, texnologiya və idarəetmə təcrübələri gətirirlər. Bundan əlavə, xarici firmalar tez-tez beynəlxalq əmək standartlarına tabe olurlar ki, bu da işçilər üçün daha yaxşı iş şəraiti, güzəştlər və iş təhlükəsizliyinə səbəb ola bilər. Əmək haqqının və iş şəraitinin bu yaxşılaşması multiplikativ təsirə malikdir, çünki yüksək qazanc ev təsərrüfatlarının istehlakının artmasına gətirib çıxarır ki, bu da yerli iqtisadiyyatda mal və xidmətlərə tələbi stimullaşdırır və iqtisadi artımı daha da artırır.

Birbaşa əmək haqqının yaxşılaşdırılması ilə yanaşı, xarici investisiyalar da insan kapitalının inkişafına kömək edir. Bir çox xarici firmalar yerli işçi qüvvəsinin ümumi bacarıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək etməklə öz işçiləri üçün təlim və bacarıqların inkişafı proqramları təqdim edirlər. Bu, təkcə birbaşa xarici şirkətdə çalışan işçilərə fayda vermir, həm də iqtisadiyyatın digər sektorlarına töhfə verə biləcək ixtisaslı işçilər bazasını yaratmaqla əmək bazarını daha da genişləndirir. Məsələn, texnologiya sektorunda fəaliyyət göstərən xarici firmalar tez-tez proqram təminatının hazırlanması, məlumatların təhlili və mühəndislik kimi sahələrdə ixtisaslaşdırılmış təlim proqramları təklif edirlər ki, bu da investisiya qoyulan ölkənin insan kapitalı bazasına uzunmüddətli təsir göstərə bilər [2, s.46].

Texnologiya və innovasiyaların yerli sənayeyə transferi

Xarici investisiyaların ən transformativ təsirlərindən biri texnologiya və innovasiyaların digər ölkənin sənayələrinə transferidir. Xarici firmalar, xüsusən də yüksək texnoloji sektorlarda olanlar, yerli firmaların malik ola bilməyəcəyi qabaqcıl texnologiyalar, istehsal prosesləri və idarəetmə təcrübəsini özləri ilə gətirirlər. Xarici firmalar investisiya qoyduqları ölkədə fəaliyyət göstərərək, ya birbaşa ortaqlıqlar, birgə müəssisələr və təchizatçı əlaqələri vasitəsilə, ya da dolayısi ilə yerli firmaların rəqabət qabiliyyətini saxlamaq üçün xarici firmaların təcrübələrini təqlid etdiyi nümayiş effekti vasitəsilə yerli müəssisələri bu yeniliklərə məruz qoyur.

Texnologiyanın transferi yerli sənayenin məhsuldarlığını və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün çox vacibdir. Məsələn, güclü kənd təsərrüfatı sektoru olan ölkələrdə aqrobiznesdə xarici investisiyalar mütərəqqi əkinçilik texnikası, texnika və məhsul idarəetmə sistemlərini tətbiq edə bilər ki, bu da daha yüksək məhsuldarlığa və resursdan daha səmərəli istifadəyə gətirib çıxarır. Eynilə, istehsal sektorunda xarici firmalar tez-tez səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə artırır və istehsal xərclərini azaldır bilən avtomatlaşdırma və robot texnikası kimi qabaqcıl istehsal texnologiyalarını gətirirlər.

Maddi texnologiyalarla yanaşı, xarici investisiyalar idarəçilik üzrə nou-hau və təşkilati təcrübələr kimi qeyri-maddi aktivlərin transferini asanlaşdırır. Xarici firmalar tez-tez yerli firmaların öz əməliyyatlarını təkmilləşdirmək üçün qəbul edə biləcəyi müasir idarəetmə üsullarını, keyfiyyət nəzarət sistemlərini və təchizat zəncirinin optimallaşdırılması strategiyalarını təqdim edirlər. Bu qeyri-maddi aktivlər yerli sənayelərin ümumi rəqabət qabiliyyətini artırmaq və onlara qlobal miqyasda rəqabət aparmaq imkanı vermək üçün çox vacibdir.

Texnologiya transferinin yayılma effektləri xüsusilə xarici firmaların yerli təchizatçılarla uzunmüddətli tərəfdaşlıq qurduğu sənayelərdə özünü göstərir. Bu hallarda xarici firmalar keyfiyyət və səmərəlilik üzrə beynəlxalq standartlara cavab vermələrini təmin etmək üçün yerli tərəfdaşlarına tez-tez texniki yardım və təlimlər təqdim edirlər. Zamanla bu əməkdaşlıq yerli firmalara öz imkanlarını təkmilləşdirməyə kömək edir, onlara beynəlxalq bazarlarda rəqabət aparmağa və əlavə investisiya cəlb etməyə imkan verir.

Xarici investisiyaların texnoloji innovasiyaların və biliklərin ötürülməsindəki rolu tədqiqat və inkişafa (R&D) sərmayə qoymaq üçün resursları olmayan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusilə vacibdir. Xarici firmaların təcrübəsindən və resurslarından istifadə etməklə bu ölkələr öz texnoloji tərəqqisini sürətləndirir və daha çox inkişaf etmiş iqtisadiyyatla öz aralarında uçurumu azaldır bilirlər. Məsələn, Hindistan kimi ölkələrdə İT sektoruna qoyulan xarici investisiyalar ölkənin proqram təminatının inkişafı və İT xidmətləri üçün qlobal mərkəzə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır [2, s.35].

Xarici investisiyalar iqtisadi artım, iş yerlərinin yaradılması və texnoloji tərəqqi üçün güclü mühərrikdir. Xarici investorlar digər ölkələrdə iqtisadiyyata investisiya yatırmaqla iqtisadi ekspansiyayı stimullaşdırır, məşğulluq imkanları yaradır və əmək haqqını yaxşılaşdırır. Bəlkə də ən əsası, xarici investisiyalar texnologiya və innovasiyaların transferini asanlaşdırır, yerli sənayelərə qlobal bazarda daha məhsuldar və rəqabətə davamlı olmağa imkan verir. Ölkələr xarici sərmayələri cəlb etmək yollarını axtarmağa davam etdikcə, potensial riskləri azaltmaqla yanaşı, bu investisiyaların faydalarını maksimuma çatdıran əlverişli mühit yaratmaları çox vacibdir. Bununla onlar uzunmüddətli, davamlı iqtisadi artımı təmin etmək üçün xarici investisiyaların bütün potensialından istifadə edə bilirlər.

Birbaşa xarici investisiyalar həm inkişaf etməkdə olan, həm də inkişaf etmiş ölkələrdə mühüm infrastrukturun inkişafında və əsas iqtisadi sektorların böyüməsində mühüm rol oynayır. Əsas kapital, təcrübə və texnologiya təmin etməklə, xarici investisiyalar infrastrukturun qurulmasına və təkmilləşdirilməsinə kömək edir ki, bu da öz növbəsində daha geniş iqtisadi fəaliyyətləri asanlaşdırır. İnfrastrukturun inkişafı iqtisadi artımın əsas sürücüsüdür. Səmərəli nəqliyyat şəbəkələri, enerji təchizatı və telekommunikasiya sistemləri olmadan iqtisadiyyatların böyüməsi bir yana, effektiv işləməsi də çətindir. Bir çox ölkələrdə, xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə infrastruktur çatışmazlıqları iqtisadi genişlənmə üçün əhəmiyyətli maneədir. Xarici sərmayələr çox ehtiyac duyulan kapital və təcrübəni daxil etməklə, bu infrastruktur boşluqlarının aradan qaldırılmasında mühüm rol oynamışdır.

Xarici investisiyalardan faydalanan infrastrukturun ən kritik sahələrindən biri nəqliyyatdır. Xarici investisiyalar bütün dünyada, xüsusən də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatda yolların, dəmir yollarının, hava limanlarının və dəniz limanlarının inkişafına əhəmiyyətli töhfə verib. Məsələn, Çin və Hindistan kimi ölkələrdə nəqliyyat infrastrukturuna xarici investisiyalar iqtisadi artımın katalizatoru olmuşdur. Çində xarici kapital böyük şəhərlər arasında səyahət vaxtlarını kəskin şəkildə azaldır və ticarəti gücləndirən geniş sürətli dəmir yolu şəbəkəsinin tikintisini dəstəklədi. Eynilə, Hindistanda magistral yolların inkişafına xarici investisiyalar, məsələn, Milli Avtomobil Yollarının

İnkişafı Layihəsi (NHDP) şəhər və kənd yerləri arasında əlaqəni yaxşılaşdıraraq, mal və xidmətlərin ölkə daxilində hərəkətini asanlaşdırıb. Bir çox Afrika ölkələrində Çin və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri kimi ölkələrin xarici investisiyaları terminalların və hava limanlarının modernləşdirilməsində mühüm rol oynayıb. Məsələn, Çin hökumətinin Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü (BRI) Afrika boyunca çoxsaylı nəqliyyat layihələrinin inkişafına, o cümlədən Keniya və Cibuti kimi ölkələrdə yeni limanların tikintisinə səbəb oldu. Bu sərmayələr təkə ticarət yollarını yaxşılaşdırmayıb, həm də Afrika ölkələrinin global ticarətlə məşğul olmaq imkanlarını, həmçinin onların ixrac potensialını artırıb [8]. Xarici sərmayələrin böyük təsir göstərdiyi digər mühüm sahə enerji infrastrukturudur. Etibarlı və sərfəli enerji təchizatı sənayeləri, biznesləri və ev təsərrüfatlarını gücləndirdiyi üçün iqtisadi inkişaf baxımından vacibdir. Bununla belə, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr enerji çatışmazlığı ilə üzləşir və elektrik enerjisinə artan tələbatı ödəyə bilməyən köhnəlmiş infraqurkura arxalanırlar.

Enerji infrastrukturuna xarici investisiyalar elektrik stansiyalarının, bərpa olunan enerji layihələrinin və ötürücü şəbəkələrin tikintisini maliyyələşdirməklə bu problemlərin həllinə kömək etmişdir. Məsələn, Latın Amerikasında xarici investisiyalar bərpa olunan enerji layihələrinin, xüsusən də külək və günəş enerjisi layihələrinin inkişafında əsas rol oynamışdır. Braziliya və Meksika kimi ölkələrdə xarici şirkətlər geniş miqyaslı külək stansiyalarına və günəş parklarına sərmayə qoyub, enerji qarışığını şaxələndirməyə və qalıq yanacaqlardan asılılığı azaltmağa kömək ediblər [1, s.67]. Afrikada enerji sektoruna qoyulan xarici investisiyalar elektrik enerjisinə çıxışın genişləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. Nigeriya və Cənubi Afrika kimi ölkələr yeni elektrik stansiyalarının tikintisi və ötürücü şəbəkələrin genişləndirilməsi üçün əhəmiyyətli xarici kapital cəlb ediblər. Bu investisiyalar enerji çatışmazlığını azaltmağa, sənaye potensialını artırmağa və milyonlarla insanın həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa kömək etdi.

Xarici investisiyalar nəticəsində telekommunikasiya sektorunda da əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunub. Müasir rəqəmsal əsrdə sürətli və etibarlı kommunikasiya şəbəkələrinə çıxış iqtisadi rəqabət üçün vacibdir. Telekommunikasiya infrastrukturuna qoyulan xarici sərmayələr genişzolaqlı şəbəkələrin, mobil telekommunikasiya qüllələrinin və məlumat mərkəzlərinin inkişafına gətirib çıxardı ki, bu da biznesin fəaliyyətində və fərdlərin ünsiyyətində inqilab etdi.

Bir çox Afrika və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində çoxmillətli telekommunikasiya şirkətlərinin xarici sərmayələri müasir kommunikasiya texnologiyalarını əvvəllər xidmət göstərilməyən ərazilərə gətirmişdir. Məsələn, Vodafone və Orange kimi şirkətlər Afrikada mobil şəbəkələrin genişləndirilməsinə böyük sərmayə qoyub, milyonlarla insanı ilk dəfə mobil telefonlara və internetə çıxış imkanı ilə təmin ediblər. Bu, təkə kommunikasiyanı təkmilləşdirməyib, həm də e-ticarət, mobil bankçılıq və digər rəqəmsal xidmətlərin böyüməsinə imkan verərək, iqtisadi artıma təkan verib və həyat standartlarını yaxşılaşdırıb [10].

Xarici investisiyaların əsas iqtisadi sektorlara təsiri

İnfraqurkunun inkişafı xarici investisiyaların əsas sahəsi olsa da, xarici kapitalın təsiri yollar, elektrik stansiyaları və telekommunikasiya şəbəkələrindən kənara çıxır. Xarici sərmayələr də istehsal və hasilat sənayesi kimi əsas iqtisadi sektorların böyüməsində mühüm rol oynayır. Xarici investorlar kapital, texnologiya və təcrübə gətirməklə sənayələrin modernləşdirilməsinə, məhsuldarlığın artırılmasına və iş yerlərinin açılmasına kömək edir.

İstehsalat. İstehsal sektoruna qoyulan xarici investisiyalar bir çox ölkələrdə sənayeləşmənin və iqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur. İstehsal iş yerləri yaradan və xammala, xidmətlərə və texnologiyaya tələbatı stimullaşdıran əmək tutumlu sənayedir. Xarici sərmayədarlar digər ölkələrdə istehsal müəssisələri yaratmaqla müxtəlif sənaye bazasının yaradılmasına və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə töhfə verirlər.

Vyetnam və Banqladeş kimi ölkələrdə istehsala yatırılan xarici investisiyalar onların iqtisadiyyatlarını əsasən aqrar cəmiyyətlərdən sənaye güc mərkəzlərinə çevirməkdə mühüm rol oynamışdır. Xarici şirkətlər, xüsusən də Çin, Yaponiya və Cənubi Koreya bu ölkələrə böyük sərmayə qoyub, tekstil, elektronika və avtomobil hissələri istehsal edən fabriklər qurublar. Xarici kapitalın bu axını təkə iş yerləri yaratmadı, həm də yerli təchizat zəncirlərinin inkişafına və ixracın artmasına səbəb oldu [5, s.67].

İş yerlərinin yaradılması ilə yanaşı, istehsal qoyulan xarici investisiyalar texnologiya və nou-hauların yerli firmalara ötürülməsini asanlaşdırıb. Çoxmillətli şirkətlər digər ölkələrdə əməliyyatlar qurduqca, onlar tez-tez yerli təchizatçılarla əməkdaşlıq edir, onlara texniki yardım və təlim verirlər. Bu məlumat ötürülməsi yerli firmalara məhsuldarlıq və rəqabət qabiliyyətini artırmağa kömək edir, onlara qlobal dəyər zəncirlərinə inteqrasiya etməyə imkan verir.

Hasilat sənayesi. Mədənçıxarma, neft və qazı əhatə edən hasilat sənayesi xarici investisiyaların əhəmiyyətli təsir göstərdiyi digər əsas sektordur. Resurslarla zəngin bir çox ölkələr öz təbii ehtiyatlarını çıxarmaq və emal etmək üçün xarici kapitalla və təcrübəyə arxalanırlar. Hasilat sənayesinə qoyulan xarici sərmayələr yalnız investisiya qoyulan ölkələrə gəlir gətirmir, həm də iş yerləri yaradır və əlaqəli sənaye sahələrinin inkişafına təkan verir.

Qana, Nigeriya və Anqola kimi ölkələr neft və mədənçıxarma sektorlarına əhəmiyyətli xarici sərmayələr cəlb edərək hasilatın və ixracın artmasına səbəb olub. Bu sərmayələr hasil edilən resursların qlobal bazarlara nəqli üçün zəruri olan yollar, limanlar və boru kəmərləri kimi infrastrukturun inkişafına da töhfə verib [11].

Bununla belə, hasilat sənayesi də problemlər yaradır. Bu sektorlara qoyulan xarici sərmayələr əhəmiyyətli iqtisadi səmərə verə bilsə də, ətraf mühitin pisləşməsinə və sosial iğtişaslara səbəb ola bilər. Bir çox hallarda yerli icmalar köçürülüb, təbii yaşayış yerləri dağ-mədən və neft hasilatı layihələrinə yer açmaq üçün məhv edilib. Buna görə də, ev sahibliyi edən ölkələrin təbii ehtiyatlarının davamlı inkişafını təmin edən möhkəm tənzimləyici çərçivələr tətbiq etmələri vacibdir.

Xarici investisiyalar infrastrukturun inkişafında və əsas iqtisadi sektorların artımında mühüm rol oynayır. Nəqliyyat şəbəkələrinin, enerji təchizatının və telekommunikasiya sistemlərinin qurulması və təkmilləşdirilməsi üçün lazım olan kapital, texnologiya və təcrübə təmin etməklə, xarici investisiyalar daha geniş iqtisadi fəaliyyətləri asanlaşdırır və ölkələrə qlobal iqtisadiyyatda rəqabət aparmağa imkan verir. Bundan əlavə, xarici investisiyalar istehsal və hasilat sənayesi, iş yerlərinin yaradılması, texnoloji tərəqqi və iqtisadi artım kimi sənayələrə transformativ təsir göstərir. Bununla belə, xarici sərmayələrin davamlı inkişafa töhfə verməsini və daha geniş əhaliyə fayda verməsini təmin etmək üçün onları qəbul edən ölkələrin diqqətlə idarə etməsi vacibdir. Ölkələr xarici sərmayələri cəlb etməyə davam etdikcə, onlar iqtisadi artım ehtiyacını ətraf mühitin qorunması və sosial bərabərliyin təmin edilməsi imperativi ilə balanslaşdırmalıdırlar.

Birbaşa xarici investisiyalar tez-tez iqtisadi artımın, texnoloji tərəqqinin və iş yerlərinin yaradılmasının əsas sürücüsü kimi nəzərdən keçirilir. Xarici sərmayənin faydaları əhəmiyyətli olsa da, xarici kapital axınını müşayiət edən çətinlikləri, riskləri və potensial mənfi cəhətləri qəbul etmək çox vacibdir. Düzgün idarəetmə olmadan xarici investisiyalar iqtisadi asılılığa, ətraf mühitin deqradasiyasına və sosial bərabərsizliyə səbəb ola bilər.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı əsas problemlərdən biri iqtisadi asılılıq riskidir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr öz iqtisadi artımlarını davam etdirmək üçün xarici kapitalla həddən artıq asılı ola bilərlər ki, bu da onların maliyyə sistemlərində zəifliyə səbəb olur. Ölkə xarici investisiyalardan çox asılı olduqda, o, kritik sənayələr və iqtisadi sektorlar üzərində nəzarəti itirmək riski ilə üzləşir, belə ki, xarici transmilli korporasiyalar (MNC) tez-tez bu sahələrdə əhəmiyyətli təsirə malikdirlər. Zamanla bu asılılıq yerli sahibkarlığı zəiflədə, yerli firmaların artımını boğa və iqtisadiyyatı xarici şoklara qarşı həssas edə bilər [3, s.28].

Məsələn, bəzi Afrika ölkələrində təbii sərvətlərin çıxarılmasına xarici sərmayələr mədənçıxarma və neft hasilatına həddən artıq asılılığa səbəb olmuşdur. Bu investisiyalar gəlir əldə etməklə və iş yerləri yaratmaqla yanaşı, həm də iqtisadiyyatların tək bir əmtədən asılı vəziyyətə düşdüyü və qlobal əmtəə qiymətlərindəki dalğalanmalara çox həssas olduğu sözdə “resurs lənəti”nə töhfə verir. Bu asılılıq iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini boğa bilər, ölkələr üçün uzunmüddətli iqtisadi sabitlik üçün vacib olan istehsal və xidmətlər kimi digər sahələri inkişaf etdirməyi çətinləşdirir.

Xarici sərmayələrlə bağlı digər problem mənəfətin repatriasiyası məsələsidir. Xarici şirkətlər tez-tez qazanclarının əhəmiyyətli bir hissəsini öz ölkələrinə qaytararaq, investisiya qoyduqları ölkələrdə iqtisadiyyatda qalan kapitalın miqdarını məhdudlaşdırırlar. Xarici sərmayələr ilkin kapital gətirir və iş yerləri yaradırsa, qazancın böyük bir hissəsi xaricə göndərilərsə, qəbul edən ölkə üçün uzunmüddətli faydalar azala bilər.

Bu fenomen xüsusilə mədəncixarma, neft və qaz kimi xarici firmaların üstünlük təşkil etdiyi sənaye sahələrində problemlidir. Məsələn, təbii sərvətlərlə zəngin olan ölkələrdə xarici firmalar tez-tez xammal çıxarır və ixrac edirlər, eyni zamanda öz mənfəətlərinin böyük hissəsini repatriasiya edir və məhdud yerli iqtisadi faydaları geridə qoyurlar. Üstəlik, mənfəətin repatriasiyası tədiyə balansında problemlərə gətirib çıxara bilər, çünki kapital axını artaraq, qəbul edən ölkənin valyuta ehtiyatlarına təzyiq göstərir. Bu problemi həll etmək üçün hökumətlər xarici investisiyaların yaratdığı sərvətin daha böyük hissəsinin yerli iqtisadiyyatda qalmasını təmin etmək yollarını tapmalıdır. Buna investisiya qoyulan ölkədə mənfəətin yenidən investisiya edilməsini təşviq edən siyasətlər, eləcə də dövlət üçün mənfəətin ədalətli hissəsini tutan vergi və royalti sxemləri vasitəsilə nail olmaq olar.

Xüsusilə mədəncilik, kənd təsərrüfatı və emal sənayesi kimi sektorlarda xarici investisiyalar əhəmiyyətli ekoloji nəticələrə səbəb ola bilər. Bu investisiyalar iqtisadi artıma töhfə versə də, düzgün tənzimlənmədikdə ətraf mühitin çirklənməsinə də səbəb ola bilər. Bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrdə zəif ekoloji qaydalar və icra mexanizmləri xarici şirkətlərə ətraf mühitə uzunmüddətli təsirləri nəzərə almadan təbii ehtiyatlardan istifadə etməyə imkan verir. Məsələn, iri miqyaslı mədəni əməliyyatlarına xarici investisiyalar Braziliya və İndoneziya kimi ölkələrdə meşələrin qırılması, suyun çirklənməsi və yaşayış mühitinin məhv edilməsi ilə əlaqələndirilmişdir. Eynilə, Efiopiya və Keniya kimi ölkələrdə kənd təsərrüfatı investisiyaları torpağın deqradasiyasına və su qıtlığına səbəb olub, çünki xarici firmalar təbii ehtiyatları tükəndirən intensiv əkinçilik təcrübələri ilə məşğul olurlar [11].

Birbaşa ətraf mühitə dəyən zərərlə yanaşı, xarici sərmayələr qalıq yanacaqlara və ya ətraf mühitə zərərli olan digər təcrübələrə əsaslanan sənayələrdə cəmləşsə, iqlim dəyişikliyinə töhfə verə bilər. Bu riskləri azaltmaq üçün hökumətlər xarici investorlardan davamlı təcrübələri qəbul etmələrini və onların ekoloji izlərini minimuma endirmələrini tələb edən sərt ekoloji qaydaları tətbiq etməlidir.

Xarici kapital axımlarında dəyişkənliklə bağlı risklər

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinə xas olan risklərdən biri kapital axınının qeyri-sabitliyidir. Xarici sərmayələr qlobal iqtisadi şəraitdə, siyasi sabitlikdə və investorların inamında baş verən dəyişikliklərə çox həssas ola bilər. Nəticə etibarilə, xarici sərmayələrə çox güvənən ölkələr iqtisadi qeyri-müəyyənlik və ya siyasi iğtişaşlar zamanı kapitalın qəfil xaricə çıxması ilə üzləşə bilər, bu da maliyyə qeyri-sabitliyinə və iqtisadi daralmaya səbəb ola bilər. Məsələn, qlobal iqtisadi böhranlar zamanı investorlar riskləri azaltmaq və aktivlərini qorumaq üçün tez-tez kapitallarını inkişaf etməkdə olan bazarlardan çıxarırlar. Bu, fond bazarlarında kəskin enişlərə, valyuta devalvasiyalarına və investisiya qoyulan ölkədə likvidlik çatışmazlığına səbəb ola bilər. Zəif maliyyə sistemi olan ölkələrdə xarici kapitalın qəfil çıxarılması bank böhranlarına, valyutanın çökməsinə və ciddi tənəzzüllərə səbəb ola bilər.

Qeyri-sabit kapital axını ilə bağlı riskləri idarə etmək üçün hökumətlər iqtisadi sabitliyi təşviq edən və xarici şoklara qarşı həssaslığı azaldan siyasətlər həyata keçirməlidir. Buraya adekvat valyuta ehtiyatlarının saxlanması, dövlət borcunun səviyyəsinin idarə edilməsi və xarici kapitaldan həddən artıq asılı olmayan şaxələndirilmiş iqtisadi bazanın təmin edilməsi daxildir.

Xarici sərmayələrin faydalarını maksimum dərəcədə artırmağın ən təsirli yollarından biri yerli iqtisadiyyata yenidən investisiya qoyuluşunu təşviq etməkdir. Hökumətlər buna öz mənfəətlərinin bir hissəsini yerli əməliyyatlara yatan xarici firmalara vergi güzəştləri və ya digər güzəştlər təklif etməklə nail ola bilərlər. Bundan əlavə, hökumətlər xarici şirkətlərdən xammal xammal şəklində xaricə çıxarmaq əvəzinə, öz daxilində emal etmələrini tələb etməklə yerli əlavə dəyəri təşviq etməlidir. Bu, yerli sənayenin inkişafını stimullaşdırmağa və istehsal və xidmətlər kimi sektorlarda əlavə iş yerlərinin yaradılmasına kömək edə bilər.

Məsələn, hasilat sənayesində hökumətlər xarici mədəni və neft şirkətlərindən xammal və xam neft ixrac etməkdənsə, öz ölkəsində emal və emal müəssisələri yaratmağı tələb edən siyasət həyata keçirə bilər. Bu yanaşma təkcə resurslardan daha çox dəyər əldə etmir, həm də yerli sənaye bazasının inkişafına kömək edir [9, s.83].

Xarici sərmayələrlə bağlı ekoloji riskləri həll etmək üçün hökumətlər güclü ekoloji qaydaları həyata keçirməli və tətbiq etməlidir. Buraya çirklənməyə nəzarət, tullantıların idarə edilməsi və

torpaqdan istifadə üçün ciddi standartların müəyyən edilməsi, habelə irimiqyaslı layihələrə başlamazdan əvvəl xarici firmalardan ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsini tələb etmək daxildir. Xarici investisiyalardan iqtisadi asılılığı azaltmaq üçün hökumətlər öz iqtisadiyyatlarını şaxələndirməyə və yerli sənayeləri inkişaf etdirməyə diqqət etməlidirlər. Buna yerli firmaların böyüməsini dəstəkləmək üçün təhsilə, infrastrukturaya, tədqiqat və inkişafa (R&D) sərmayə qoymaqla nail olmaq olar. Bundan əlavə, hökumətlər kiçik və orta sahibkarlıq və yerli sahibkarlıq kimi xarici kapitaldan daha az asılı olan sektorların inkişafını təşviq etməlidir. İqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təşviq etməklə ölkələr xarici şoklara qarşı həssaslığını azalda və daha sabit, uzunmüddətli artımı təmin edə bilirlər.

Qeyri-sabit kapital axınları ilə bağlı riskləri idarə etmək üçün hökumətlər qısamüddətli kapital daxilolmaları və xaricə nəzarət kimi kapital axınının idarə edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsini nəzərdən keçirməlidir. Bu tədbirlər maliyyə bazarlarını sabitləşdirməyə və iqtisadi qeyri-müəyyənlik dövründə kapitalın qəfil qaçması riskini azaltmağa kömək edə bilər. Bundan əlavə, hökumətlər adekvat valyuta ehtiyatlarını saxlamalı və makroiqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün ehtiyatlı fiskal və monetar siyasətlər həyata keçirməlidirlər.

Hökumətlər ədalətli və şəffaf vergi siyasəti həyata keçirməlidir ki, xarici investorlar öz ədalətli vergi paylarını ödəsinlər. Buna boşluqları bağlamaq, xarici firmalara qeyri-mütənasib şəkildə fayda verən vergi güzəştlərini azaltmaq və xarici investisiyalardan gələn vergi gəlirlərinin infrastruktur, təhsil və səhiyyə kimi ictimai sahələrə yenidən investisiya edilməsini təmin etməklə nail olmaq olar. Xarici investisiyalar iqtisadi artım, iş yerlərinin yaradılması və texnoloji tərəqqi üçün əhəmiyyətli imkanlar təqdim etməklə yanaşı, həm də diqqətlə idarə edilməli olan problemlər və risklər təqdim edir. İqtisadi asılılıq, mənfəətin repatriasiyası və ətraf mühitlə bağlı narahatlıqlar kimi məsələləri həll etməklə və yenidən investisiyaları, davamlılığı və iqtisadi diversifikasiyanı təşviq edən siyasətləri həyata keçirməklə hökumətlər xarici investisiyaların uzunmüddətli, davamlı inkişafa töhfə verməsini təmin edə bilirlər. Xarici kapital axınlarının qeyri-sabitliyinin idarə edilməsi və ədalətli vergitutmanın təmin edilməsi də risklərini minimuma endirməklə yanaşı, XBI-nin faydalarını maksimuma çatdırmaq üçün hərtərəfli strategiyanın mühüm komponentləridir. Nəhayət, inklüziv və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün xarici investisiyalara balanslaşdırılmış və yaxşı tənzimlənmiş yanaşma vacibdir.

Nəticə

Xarici investisiyalar iqtisadi inkişafın güclü drayveridir və iqtisadi artım, iş yerlərinin yaradılması, texnoloji transfer və infrastrukturun inkişafı kimi çoxsaylı faydalar təklif edir. Bununla belə, bu faydaları tam şəkildə həyata keçirmək üçün ölkələrin əlaqəli riskləri və çətinlikləri diqqətlə idarə etmələri çox vacibdir. Sağlam siyasətlər həyata keçirmək və davamlı təcrübələri təşviq etməklə hökumətlər uzunmüddətli, inklüziv iqtisadi inkişafı dəstəkləmək üçün xarici investisiyaların potensialından istifadə edə bilirlər.

İlham Cabbarlı

Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin iqtisadi inkişafa təsiri

Xülasə

Xarici sərmayələr dövlətlərin iqtisadi inkişafında, xüsusən də inkişaf etməkdə olan və iqtisadi böyüməkdə olan iqtisadiyyatda mühüm rol oynayır. Həm Birbaşa Xarici İnvestisiyaları, həm də Xarici Portfel İnvestisiyalarını özündə birləşdirən bu investisiyalar böyümənin təşviqi, məhsuldarlığın artırılması və texnoloji irəliləyişlərə təkan vermək üçün vacibdir. Məqalədə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin iqtisadi inkişafa təsirinə müxtəlif yolları, onun gətirdiyi faydalar və davamlı artım üçün bu investisiyaların optimallaşdırılmasında ölkələrin üzləşə biləcəyi çətinliklər araşdırılır.

Ильхам Джаббарлы

**Влияние привлечения иностранных инвестиций на экономическое развитие
Резюме**

Иностранные инвестиции играют важную роль в экономическом развитии стран, особенно в развивающихся странах. Эти инвестиции, которые включают в себя как прямые иностранные инвестиции (ПИИ), так и иностранные портфельные инвестиции (ИПИ), необходимы для содействия экономическому росту, повышения производительности и стимулирования технологических достижений. В статье рассматриваются различные способы, с помощью которых привлечение иностранных инвестиций влияет на экономическое развитие, выгоды, которые они приносят, а также проблемы, с которыми могут столкнуться страны при оптимизации этих инвестиций для устойчивого роста.

Iham Jabbarli

**The impact of attracting foreign investments on economic development
Summary**

Foreign investment plays an important role in the economic development of nations, especially in developing and emerging economies. These investments, which include both Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Portfolio Investment (FPI), are essential for promoting growth, increasing productivity and driving technological advancements. The article examines the various ways in which attracting foreign investment affects economic development, the benefits it brings, and the challenges countries may face in optimizing these investments for sustainable growth.

Ədəbiyyat

1. Avendano R., & Perea, E. (2020). Foreign Direct Investment in Latin America: Challenges and Opportunities. Springer.
2. Baldwin R., & Freeman, R. (2021). The Globotics Upheaval: Globalization, Robotics, and the Future of Work. Oxford University Press.
3. Brada J. C., & Mendez, R. (2022). Multinational Firms, Trade, and FDI Policies in the Emerging Markets. Palgrave Macmillan.
4. Broner F. (2021). International Trade, Foreign Direct Investment, and the Global Economy. McGraw-Hill Education.
5. Chaisse J. (2021). China's International Investment Strategy: Bilateral, Regional, and Global Law and Policy. Oxford University Press.
6. Kim J. D., & Park, C. (2021). FDI in Emerging Markets: The Impact of Globalization and Global Capital Flows. Routledge.
7. Moran T. H. (2022). Foreign Investment and Sustainable Development: Strategies for Developing Countries. Center for Global Development.
8. OECD (2019). FDI in Figures. Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://www.oecd.org/investment/FDI-in-Figures-April-2019.pdf>
9. Sauvant K. P., & Reimer J. (2022). Investing in the United States: Is the US Ready for FDI from China?. Edward Elgar Publishing.
10. UNCTAD (2020). World Investment Report 2020: International Production Beyond the Pandemic. United Nations Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>
11. World Bank (2020). Doing Business 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank. <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2020>

Мəqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 01.11.2024

Тəkrar işlənməyə göndərilmişdir: 06.11.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

КОЛИЧЕСТВО ДТП С ТРАВМАТИЧЕСКИМИ ИСХОДАМИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Арзу Сафарова

Научно-исследовательский институт экономических исследований

AZ 1001, г.Баку, ул. Истиглаят, 6

e- почта: arzu_safarova@unec.edu.az

Açar sözlər: yol-nəqliyyat hadisələri, piyadalar, yaşayış məntəqələrində YNH, ekonometrik analiz, zaman sırası

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия (ДТП), пешеходы, ДТП в населенных пунктах, эконометрический анализ, временной ряд

Keywords: road traffic accidents, injury accidents, pedestrian incidents, accidents in populated areas, econometric analysis, time series

С гуманитарной и социально-экономической точки зрения, «Государственная программа по безопасности дорожного движения в Азербайджанской Республике на 2019–2023 годы» ставила целью снижение количества смертельных случаев (пункт 6.0.1) и тяжелых травм (пункт 6.0.2) на 30% к 2023 году по сравнению с уровнем 2017 года (Dövlət Proqramı, 2018). Однако, согласно данным Государственного комитета по статистике Азербайджанской Республики (ГКСАР) число пострадавших с тяжелыми травмами за этот период снизилось лишь на 20%, а количество погибших, напротив, увеличилось почти на 15%.

По оценкам Всемирного банка, в Азербайджане ущерб от ДТП с травматическими исходами составляет 45% от общих затрат (Group, 2021), что примерно равняется 720 миллионам манат. От чего же зависит в большей части объем данного ущерба? Перенаправление рычагов давления на какие из случаев ДТП поможет приуменьшить объем ущерба в большей степени?

В данной статье целью автора является выявление факторов, влияющих на количество ДТП с травматическими исходами, для последующего отбора наиболее значимых факторов с целью получения модели с более весомыми доказательствами связи с данным показателем.

Обзор литературы

Причины дорожно-транспортных происшествий классифицируются в мировой практике по разным направлениям, в зависимости от их тяжести. Считается, что с ростом числа легковых автомобилей на дорогах увеличивается вероятность вовлечения большего числа участников в ДТП, что может привести к большему числу травм (Taleb M. Al-Rousan, 2021). Другие утверждают, что снижение дисциплины среди водителей, например увеличение числа нарушений правил дорожного движения (ПДД), таких как превышение скорости или невнимательность на дороге, может привести к росту тяжести последствий аварий (Natalia Distefano, 2019).

В городах и поселках пешеходы активно передвигаются по улицам, тротуарам и переходам, особенно в местах с высокой концентрацией жилых зданий, магазинов, школ, офисов и общественного транспорта. Плотность пешеходов здесь максимальна. Согласно утверждению исследователей (Bharath Chakravarthy, 2007) ДТП, возникающее в населенных пунктах, чаще всего относится к типу автомобиль – пешеход (также различают ДТП с участием одного автомобиля и ДТП с участием 2-х и более числа транспортных средств). Рост числа аварий в местах с высокой плотностью пешеходов (например, в городах) может привести к увеличению количества травм в расчёте на одно ДТП.

Авторы (John Rennie Short, 2009), (Jonathan J. Rolison, 2018) указывают на роль правительства, подчеркивая, что автомобильная культура и приоритеты городского

планирования способствуют увеличению аварийности, особенно среди пешеходов. В то же время, согласно исследованию (Bunyatov, 2018) в большинстве случаев аварии происходят из-за неосторожности пешеходов, переходящих дорогу в неположенных местах.

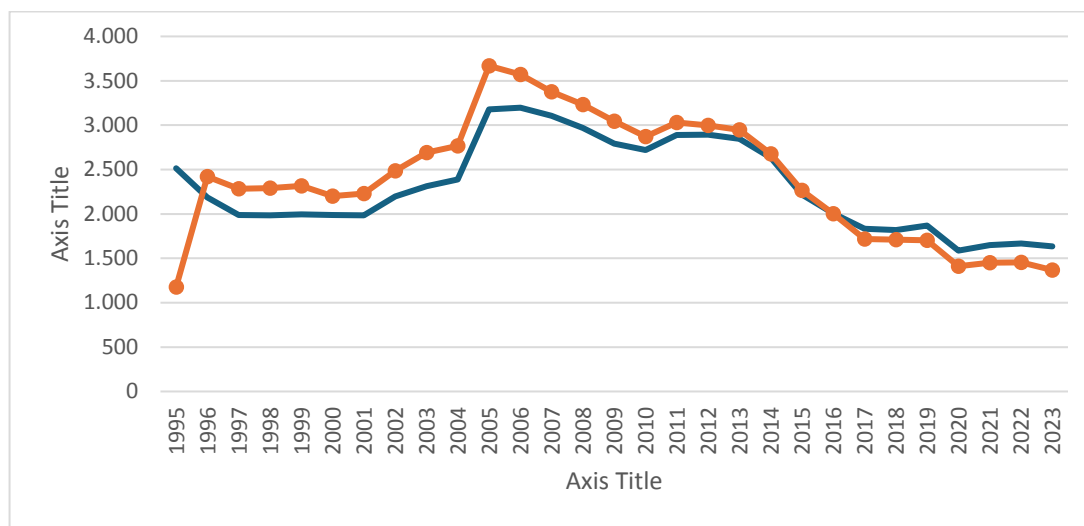
Всемирный доклад о предотвращении дорожно-транспортных происшествий предлагает всесторонний системный подход, подчеркивающий ответственность различных участников — от правительств до индивидуальных водителей и пешеходов в предотвращении ДТП (Borowy, 2013).

Методология и анализ данных

Большинство исследований причин ДТП основываются на анализе данных, полученных из официальных отчетов или опросов участников дорожного движения. В данной работе были проанализированы временные изменения (1995-2023 гг.) таких факторов, как количество ДТП, количество ДТП с ранениями, количество ДТП с летальным исходом, ДТП в населенных пунктах и на автомагистралях, а также распределение ДТП по типам участников и времени суток. Анализ данных, предоставленных ГКСАР, позволил выявить объективные статистические тренды и закономерности, что особенно важно при изучении длительных временных периодов, таких как 1995-2023 годы. Этот подход обеспечивает высокую степень надежности и позволяет исследовать влияние различных факторов на количество ДТП с ранениями, выявляя, например, как изменения в инфраструктуре, законодательстве или социально-экономической ситуации могут повлиять на динамику. В качестве примера был использован тест Чоу (Lee, 2008) для оценки структурных изменений.

Первоначально был проведен дескриптивный анализ, позволяющий наглядно отобразить зависимость целевой переменной от динамики других факторов. Поскольку в ходе подборок стало известно, что стоимость ДТП с тяжкими ранениями тесно связана с другими показателями, была выбрана модель, описывающая взаимодействие этой переменной с целью выявления уязвимых сторон и дальнейшего рассмотрения стратегии ее устранения.

Одна из таких связей была выявлена между количеством ДТП и ДТП с ранениями:

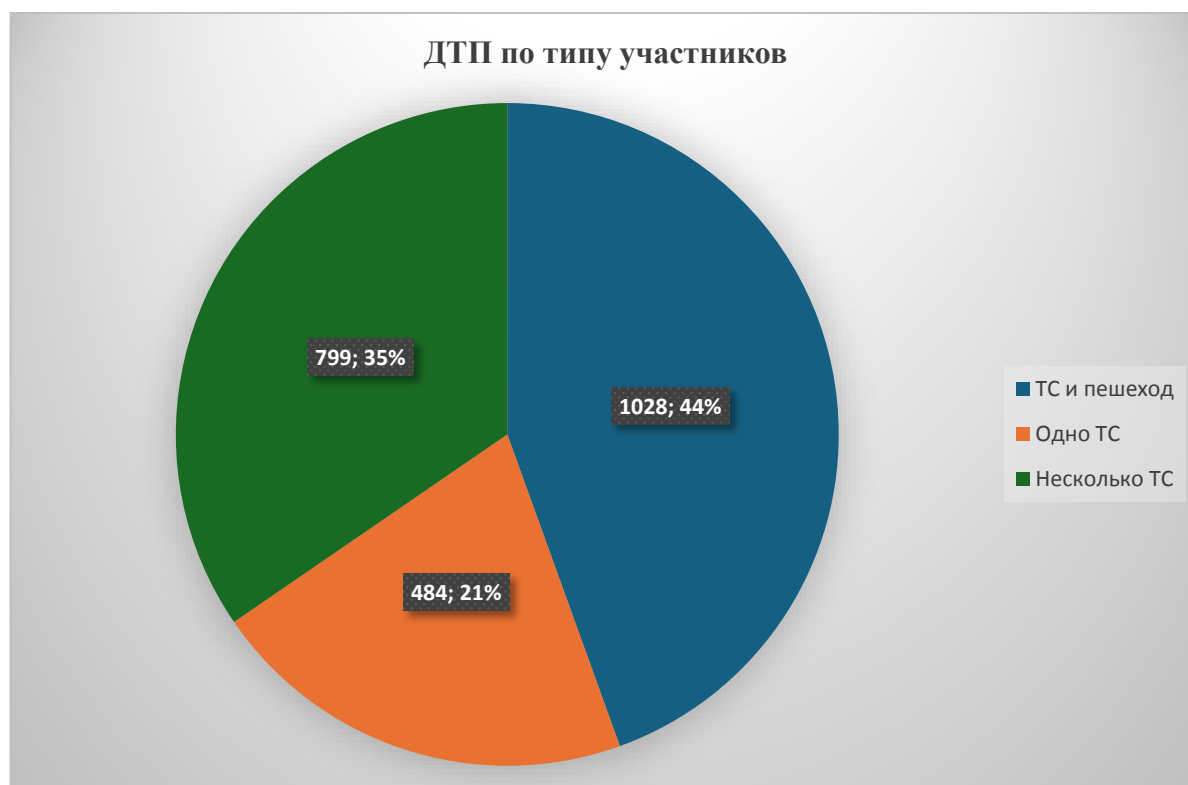
Источник: Диаграмма была создана автором с использованием данных из сайта <https://www.stat.gov.az/>

Рисунок 1. Количество ДТП (кривая без маркеров) и ДТП с ранениями (кривая с маркерами) в Азербайджане с 1995-го по 2023 гг.

Как видно из диаграммы 1, до 2005 года количественный разрыв между показателями оставался стабильным, достигнув максимума в 2005 году. Данный скачок может объясняться тем, что в 2004-2006 годах наблюдался рост обоих типов ДТП, что может свидетельствовать о резком увеличении интенсивности дорожного движения. Действительно, согласно данным, полученным от ГКСАР, начиная с 2003 года наблюдается резкий скачок числа транспортных средств, с увеличением на 11% (при среднем приросте в 4% за весь период).

Начиная с 2017 года (года основания Государственного Агентства Автомобильных дорог Азербайджана (ГААДА)), количество ДТП с ранениями по сравнению с общим числом происшествий начало сокращаться. Это указывает на уменьшение числа ДТП с ранениями на одно происшествие, что, однако, не наблюдается в отношении ДТП с летальным исходом. Такое снижение можно объяснить улучшением дорожной инфраструктуры и последующим принятием Государственной Программы на 2019-2023 годы.

Учитывая визуальную связь между количеством происшествий и числом пострадавших, рассмотрим, насколько утверждение (Bharath Chakravarthy, 2007) применимо к данным Азербайджана. Поскольку официальная статистика не предоставляет отдельные данные о ДТП с пешеходами, произошедшими в населенных пунктах, автором для начала рассчитывается доля ДТП с участием пешеходов от общего числа происшествий.

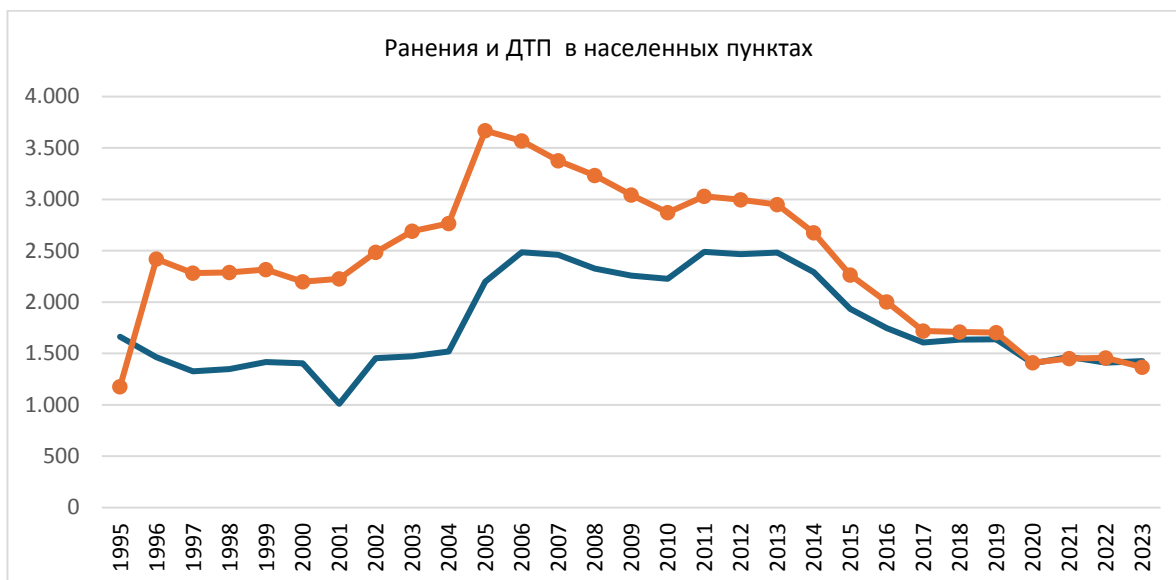

Источник: Диаграмма была создана автором с использованием данных из сайта <https://www.stat.gov.az/>

Рисунок 2. Среднее арифметическое за 1995-2023 гг. значение ДТП в зависимости от типа ее участников и количества транспортных средств (ТС)

Как видно из Диаграммы 2 этот тип аварий на протяжении всего периода наблюдений встречался наиболее часто. Таким образом из предположения, что количество раненых тесно связано с ДТП с участием пешеходов, можно также ожидать, что количество ранений будет коррелировать с числом ДТП, произошедших в населённых пунктах.

Перед началом проверки данной гипотезы проанализируем динамику ДТП, произошедших в населённых пунктах:

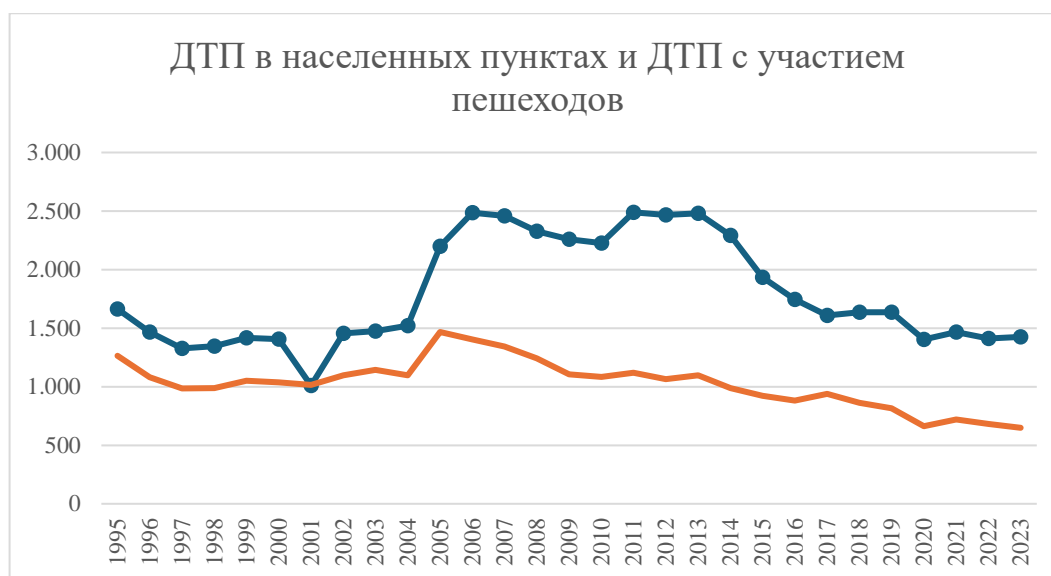

Источник: Диаграмма была создана автором с использованием данных из сайта <https://www.stat.gov.az/>

Рисунок 3. ДТП с ранениями (кривая с маркерами) и ДТП в населенных пунктах (кривая без маркеров) в Азербайджане с 1995-го по 2023 гг.

Диаграмма 3 демонстрирует, что резкий рост числа ДТП с ранеными тесно связан с увеличением числа ДТП в населённых пунктах, начиная с 2002 года и вплоть до 2005 года. Однако с 2006 года разрыв между количеством пострадавших в ДТП и количеством ДТП в населённых пунктах постепенно сокращается. Это может свидетельствовать как о положительных изменениях в сфере безопасности дорожного движения, так и о возможных изменениях в структуре и характере пешеходного движения.

Далее рассмотрим визуально, как меняется тенденция этих двух показателей:

Источник: Диаграмма была создана автором с использованием данных из сайта <https://www.stat.gov.az/>

Рисунок 4. Количество ДТП в населенных пунктах (кривая с маркерами), ДТП с участием ТС и пешехода (кривая без маркеров)

Снижение числа ДТП с участием пешехода после 2006 года (диаграмма 4) может быть связано с улучшением дорожной инфраструктуры и усилением мер по контролю за безопасностью. Массовое строительство подземных и надземных переходов в Азербайджане

началось в середине 2000-х годов, особенно активно с 2006-2007 год, что также связано с усилиями по улучшению дорожной инфраструктуры и повышению безопасности пешеходов, особенно в крупных городах, таких как Баку.

Следует отметить, что наглядное отсутствие повторения амплитуд рядов указывает на отсутствие вероятности высокой корреляции независимых переменных, что может повлиять на точность предполагаемой модели (в ходе эконометрического анализа данное предположение подтвердилось).

Результаты и их интерпретация

Эконометрический анализ исследуемых показателей был проведен с использованием пакета прикладных программ EViews. Первым этапом анализа стало выявление мультиколлинеарности между рядом ранее перечисленных переменных. В результате из анализа были исключены такие переменные, как «ДТП на автомагистралях» из-за недостаточно высокой корреляции с переменной «ранения при ДТП». Кроме того, переменные «ДТП в дневное время суток» и «ДТП в темное время суток» не были включены в модель ввиду их высокой корреляции с переменной «ДТП с участием пешехода».

Таким образом, в качестве независимых переменных были выбраны «ДТП с участием пешехода» и «ДТП в населённых пунктах», а в качестве зависимой переменной — «ранения при ДТП». Для проведения регрессионного анализа была выбрана линейная модель на основании визуальной оценки данных и их однородности, что исключило необходимость стандартизации переменных (несмотря на это был проведен тест Рамсея, о котором мы упомянем позже). Следует отметить, что 1995 год был исключён из анализа, так как его включение искажало оценочную кривую, что приводило к несоответствию условий Гаусса-Маркова о нормальности распределения остатков.

Первоначальные результаты показали, что статистика Дурбина-Уотсона (DW) принимает значение 1,198, что, согласно таблице ДВ, при значении меньше $dL \approx 1,305$ указывает на наличие положительной автокорреляции первого порядка. Чтобы избежать неэффективности и несостоятельности модели, была добавлена переменная AR(1), после чего была получена следующая регрессионная модель:

$$\begin{aligned} \text{RANENIYA} &= 0.43 * \text{NASPUN} + 1.49 * \text{AVTPEWEXOD} + 72.09 + \\ & \quad (\text{с.о.}) \quad (0,13) \quad (0,33) \\ & \quad + [\text{AR}(1)=0.900970205757, \text{UNCOND}] \\ & \quad \text{Скорректированный } R^2=0,96 \end{aligned}$$

Здесь RANENIYA – Количество ДТП с ранениями;

NASPUN – ДТП, произошедшие в населённых пунктах;

AVTPEWEXOD – ДТП с участием пешехода;

AR(1) – автокорреляция первого порядка.

После добавления компоненты AR(1) стала более адекватной и удовлетворяет предположению о независимости ошибок.

Наличие AR(1) в модели с экономической точки зрения отражает инерционную динамику, когда повышенный уровень аварийности в один период, например, с участием пешеходов или в населённых пунктах, может вызвать повышение уровня настороженности участников дорожного движения в последующие периоды, что снижает количество ранений. Это объясняет сохранение взаимосвязи между переменными во времени.

При анализе мультиколлинеарности было выявлено, что независимые переменные NASPUN и AVTPEWEXOD имеют коэффициент корреляции 0,54, что свидетельствует о наличии умеренной корреляции. Для оценки допустимости включения этих переменных в модель без значительного увеличения стандартных ошибок был проведен тест на фактор инфляции дисперсии (VIF). Результаты показали, что значения VIF для всех переменных находятся в диапазоне от 1 до 5, что указывает на отсутствие серьёзных проблем мультиколлинеарности.

Для проверки соответствия модели классическим предположениям линейной регрессии был проведён тест Бройша-Пагана на наличие гетероскедастичности, который не выявил её наличия, что подтверждает гомоскедастичность остатков.

Следующим этапом было проведение теста Дики-Фуллера для проверки стационарности ряда остатков. Согласно результатам теста, остатки стационарны на уровне $I(0)$, что означает, что среднее, дисперсия и автокорреляция постоянны во времени. Это даёт основание полагать, что модель демонстрирует стабильные долгосрочные взаимосвязи, пригодные для прогнозирования.

Для выявления направленности воздействия переменных был использован тест на причинность по Грейнджеру. Этот тест позволяет установить наличие причинно-следственных связей между переменными, основываясь на том, что информация о одной переменной может улучшить прогноз другой. Результаты теста показали, что причинно-следственная связь наиболее сильно проявляется при использовании одного лага, что указывает на влияние переменных друг на друга с задержкой в один период.

Для проверки правильности спецификации модели был проведён тест Рамсея (RESET). Результаты теста показали, что р-значения значительно превышают пороговое значение 0,05, что позволяет отвергнуть гипотезу о необходимости нелинейных связей и подтвердить правильность выбранной спецификации модели.

Кроме того, для проверки структурных изменений в модели в связи с основанием Государственного Агентства Автомобильных Дорог Азербайджана (ГААДА) в 2017 году был проведён тест Чоу (Chow test). Поскольку тест выявил, что р-значение оказалось выше порогового уровня 0,05, было сделано заключение об отсутствии значимых структурных изменений в модели после введения новых правил. Следует отметить, что использован был тест Forecast Test, а не Breakpoint Test, так как 2017 год разделяет временной ряд на группы различной длительности. Данный тест демонстрирует, что изменения в дорожной инфраструктуре и политике регулирования дорожного движения не привели к значительным структурным изменениям в анализируемой модели.

Таким образом, подобранная модель позволяет дать максимально точную оценку факторов, влияющих на количество ДТП с ранениями, а также установить причинно-следственные связи между ними.

Заключение

Интерпретируя конечную регрессионную модель указывающая на источники ДТП с ранениями в Азербайджане, заключаем что:

- увеличение количества ДТП с участием пешеходов на 2 случая приводит к увеличению числа ранений до 3 раненых;
- увеличение ДТП, произошедших в населенных пунктах на 2 случая, приводит к увеличению числа ранений на 1-го человека.
- Учитывая то, что количество ДТП с участием автомобиля и пешехода составляет значительную часть от общего числа ДТП (диаграмма 2) и ДТП с ранениями, становится необходимым принятие более кардинальных мер по обеспечению безопасности пешеходов, усилению контроля за соблюдением правил дорожного движения пешеходами для значительного уменьшения стоимости общего социально-экономического ущерба. Эти действия помогут существенно снизить количество происшествий и уменьшить затраты на медицинское лечение и социальные выплаты, связанные с травмами, полученными в результате ДТП. Таким образом, данное исследование может послужить основой для инициирования новых государственных реформ, направленных на реализацию устойчивого развития и создание безопасной городской среды для пешеходов.

Arzu Səfərova

Azərbaycanda ağır xəsarətlə nəticələnən yol nəqliyyat hadisələrinin sayı: ekonometrik analiz Xülasə

Məqsədi: Bu araşdırmanın məqsədi 2017-ci il səviyyəsinə nisbətən xəsarət alanla nəticələnən YNH-lərin sayının 30% azaltmağı hədəfləyən Dövlət Proqramında göstərilən məqsədin həyata keçirilməsini əngəlləyən əsas YNH növlərini müəyyənləşdirməkdir.

Metodologiya: Müəllif 1995-2023-cü illər ərzində statistik məlumatların emalı üçün təsviredici və ekonometrik analiz metodlarından istifadə edir.

Nəticə: Araşdırma zamanı, ciddi xəsarət alan hadisələrin sayının piyadaların iştirak etdiyi qəzalarla və yaşayış məntəqələrində baş verən hadisələrlə sıx korrelyasiyada olduğunu aşkar edilmişdir. Modelin diaqnostik testləri, müstəqil dəyişənlərin asılı dəyişənə təsirinin bir il gecikmə ilə ortaya çıxdığını göstərir ki, bu da inersiya dinamikasına işarə edir. Bundan əlavə, dövlət islahatlarındakı dəyişikliklərin modelin struktur xarakteristikalarına əhəmiyyətli təsir etmədiyi müəyyən olunmuşdur.

Elmi yeniliyi: Bu ekonometrik analiz asılı dəyişən ilə ayrı-ayrı müstəqil faktorlar arasındakı kəmiyyət əlaqələrini ortaya çıxarmağa imkan vermişdir ki, bu da hər bir YNH növünün ayrıca dəyər qiymətləndirilməsinə şərait yaratmışdır.

Praktiki əhəmiyyəti: Analiz nəticələri, xəsarətlə nəticələnən YNH səbəb olan YNH-lərin gələcək tendensiyaları ilə bağlı proqnozlar verməyə imkan yaradır ki, bu da yol təhlükəsizliyini artırmaq məqsədilə effektiv tədbirlərin hazırlanması üçün əsaslı tövsiyələrin formalaşdırılmasına köməklik edir.

Арзу Сафарова

Количество ДТП с травматическими исходами в Азербайджане: эконометрический анализ Резюме

Цель: Целью данного исследования является определение ключевых типов ДТП, препятствующих достижению цели по сокращению числа ДТП с травмами на 30%, установленной в Государственной программе по сокращению тяжёлых травм относительно уровня 2017 года.

Методология: Анализ основан на дескриптивных и эконометрических методах обработки статистических данных за период с 1995 по 2023 годы.

Результаты: В ходе исследования было выявлено, что количество ДТП с тяжёлыми травмами тесно коррелирует с авариями, в которых участвовали пешеходы, а также с инцидентами, произошедшими в населённых пунктах. Диагностические тесты модели показали, что влияние независимых переменных на зависимую проявляется с задержкой в один год, что указывает на инерционную динамику. Более того, было установлено, что изменения в государственных реформах не оказывают значительного влияния на структурные характеристики модели.

Научная новизна: Этот эконометрический анализ позволил выявить количественные взаимосвязи между зависимой переменной и отдельными независимыми факторами, что, в свою очередь, предоставляет возможность провести стоимостную оценку каждого типа ДТП в отдельности.

Практическая значимость: Результаты анализа позволяют сделать прогноз относительно будущих тенденций в области ДТП с травматическими исходами, что способствует формированию обоснованных рекомендаций для разработки эффективных мер по повышению безопасности дорожного движения.

Arzu Safarova

The number of injury-related road traffic accidents in Azerbaijan: an econometric analysis Summary

Purpose: The aim of this research is to identify the key types of road traffic accidents (RTAs) that hinder the achievement of the goal to reduce the number of injury-causing RTAs by 30%, as set in the State Program for Reducing Severe Injuries relative to the 2017 baseline.

Methodology: The analysis is based on descriptive and econometric methods applied to statistical data from 1995 to 2023.

Results: The study reveals a strong correlation between the number of severe injury RTAs and accidents involving pedestrians, as well as incidents occurring in populated areas. Diagnostic tests of the model indicate that the impact of the independent variables on the dependent variable manifests with a one-year lag, pointing to an inertia effect in the dynamics. Additionally, it was found that changes in government reforms do not significantly affect the structural characteristics of the model.

Scientific novelty: This econometric analysis has identified quantitative relationships between the dependent variable and specific independent factors, which, in turn, enables a cost evaluation of each type of RTA individually.

Practical significance: The results of the analysis allow for the forecasting of future trends in injury-causing RTAs, providing a basis for informed recommendations in the development of effective measures to improve road traffic safety.

Литература

1. Bharath Chakravarthy, S. L. (February 2007 г.). Pedestrian Injuries: Emergency Care Considerations. *Cal J Emerg Med.*, стр. 15-21.
2. Borowy, I. (2013). Road Traffic Injuries: Social Change and Development. *Med. Hist.*, стр. 108-138.
3. Bunyatov, M. O. (2018). Yol-nəqliyyat hadisələri zamanı piyadaların vurulmasına səbəb olan amillər və onların aradan qaldırılması yolları. *Journal of Theoretical, Clinical and Experimental Morphology*.
4. Dövlət Proqramı. (27 december 2018 г.). “Azərbaycan Respublikasında yol hərəkətinin təhlükəsizliyinə dair 2019–2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında. Получено June 2024 г., из <https://e-qanun.az/framework/41118>
5. Group, W. B. (2021). Получено May 2024 г., из <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/efc7f523-ce55-5fd0-bc53-bcc4379a2ee5/content>
6. John Rennie Short, L. M.-P. (11 December 2009 г.). No Accident: Traffic and Pedestrians in the Modern City. *Mobilities*, стр. 41-59.
7. Jonathan J. Rolison, S. R. (2018). What are the factors that contribute to road accidents? An assessment of law. *Accident Analysis and Prevention*, стр. 11-24.
8. Lee, H. (2008). Using the Chow Test to Analyze Regression Discontinuities. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*. 4. .
9. Natalia Distefano, S. L. (2019). Evaluation of the Benefits of Traffic Calming on Vehicle Speed Reduction. *Civil Engineering and Architecture*, стр. 200-214.
10. Taleb M. Al-Rousan, A. A.-O. (2021). Characteristics of Crashes Caused by Distracted Driving on Rural and Suburban Roadways in Jordan. *infrastructures*, 6 , стр. 10

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

UOT: 318.47

DOI: 10.338.70/2413-6557-2025-11-1-65-76

LOGİSTİKA VƏ QLOBAL LOGİSTİK SİSTEMLƏRİN BƏZİ CƏHƏTLƏRİ

Fatma Qıblalıyeva

*Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin
Ümumi şöbəsinin Sənədlərin idarə olunması
sektorunun məsləhətçisi vəzifəsini müvəqqəti icra edən,
Bakı Mühəndislik Universitetinin magistrantı
AZ 1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: fatma.gıblaliyeva@stat.gov.az*

Açar sözlər: logistika, qloballaşma, logistik sistemlər, nəqliyyat, dünya iqtisadiyyatı, təşkil, idarəetmə, xüsusi iqtisadi zonalar, terminal

Ключевые слова: логистика, глобализация, логистические системы, транспорт, мировая экономика, организация, управление, особые экономические зоны, терминал

Key words: logistics, globalization, logistics systems, transport, world economy, organization, management, special economic zones, terminal

Logistika elmində bir çox termin və anlayışlara rast gəlinir ki, onlara da xüsusi diqqət obyektini kimi yanaşmaq gərəkdir. Onlardan ən başlıcası təcrübədə fəvqalədə əhəmiyyət kəsb edən logistik sistemlər anlayışıdır. Ümumiyyətlə, logistika ilə əlaqədar bu və ya digər termin və söz birləşmələrini əsaslı şəkildə dərk etmək üçün bu elmin müxtəlif sahələrdə tətbiqi xüsusiyyətlərinə və digər məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır.

Beləliklə, bir-çox tədqiqatçı alimlərin əsərləri göstərir ki, “logistika” sözünün semantikasi qədim Yunanıstandan başlanır və bu söz “saymaq, hesablamaq və ya düşünmək məharəti” mənasını verir [1.15-16].

Qədim Roma imperiyasında isə logistika dedikdə ərzaq məhsullarının bölüşdürülməsi qaydaları başa düşülürdü [1.17-18].

Sonralar tarixən “logistika” sözü termin kimi üç istiqamətdə istifadə edilməyə başlamışdır:

- hərbi;
- riyaziyyat;
- iqtisadiyyat (idarəetmə).

“Logistika” sözünün riyazi mənşəyi sırf elmi istiqaməti əhatə edir. Hələ XVII əsrin sonu XVIII əsrlərin əvvəlində yaşamış alman filosofu, riyaziyyatçısı və dinşünası H.V. Leybins riyazi məntiqi logistika kimi adlandırır.

Qeyd edildiyi kimi, iqtisadiyyatda “logistika” sözündən istifadəsi əsasən, ikinci dünya savaşı illərindən sonra başlamışdır ki, bu da həmin illərdə o dövrün aparıcı dövlətlərinin başında (ABŞ – H.S. Trumen, İngiltərə - Vinston L.S. Çörçill, Fransa- Şarl de Qoll və s.) və onların ətraflarında əsasən hərbiçilərin olması ilə əlaqədardır. Beləcə hərbiçilər logistika üzrə öz bilik və bacarıqlarından istifadə edərək müharibədən sonra ölkəsinin dağıdılmış iqtisadiyyatını bərpa etməyə və əhalisinin sosial təminatını yenidən qurmağa çalışmışlar.

İqtisadiyyat sahəsində logistika elmi əsasən üç istiqaməti əhatə edir:

- 1) Məhsul- yük axınları və onlarla əlaqədar göstərilən xidmətlərin idarə edilməsi.
- 2) Qeyd edilmiş birinci bəndlə əlaqədar informasiya axınlarının idarə edilməsi.

Gündəlik olaraq məhsul daşımaları və bu proseslə bağlı müxtəlif növ xidmətlərin idarə edilməsini təmin etmək üçün lazımi məlumatların əldə edilməsi mütləqdir. Aydın ki, bu cür

informasiyalar logistik tədbirlədən öncə toplanmalı, iş prosesində operativ əldə edilməli və cəmi proseslərin məntiqi nəticələrini təsdiqləməlidir.

3) Yuxarıdakı hər iki bəndlə bağlı maliyyə axınlarının idarə edilməsi.

Logistika təcrübədə material resurslarının, xidmətlərin və ya məlumatların istehsal yerindən son istehlakçıya qədər hərəkətinin planlaşdırılması, təşkili və idarə edilməsi prosesidir. Bu o deməkdir ki, logistika məhsul və ya resursların əvvəlcədən müəyyən edilmiş zamanda, lazımı yerdə və lazımı miqdarda minimal xərclərlə başa gəlməsini təmin etmək üçün gərəkli olan cəmi dövriyyə prosesi mərhələlərini əhatə edir. Ümumiyyətlə, logistika daşınma, saxlama, ehtiyatların idarə edilməsi və sifarişlərin emalı kimi məhsulların son alıcılara (istehlakçılara) çatdırılması ilə əlaqədar dövriyyə sferasının mərhələlərini əhatə edir [3].

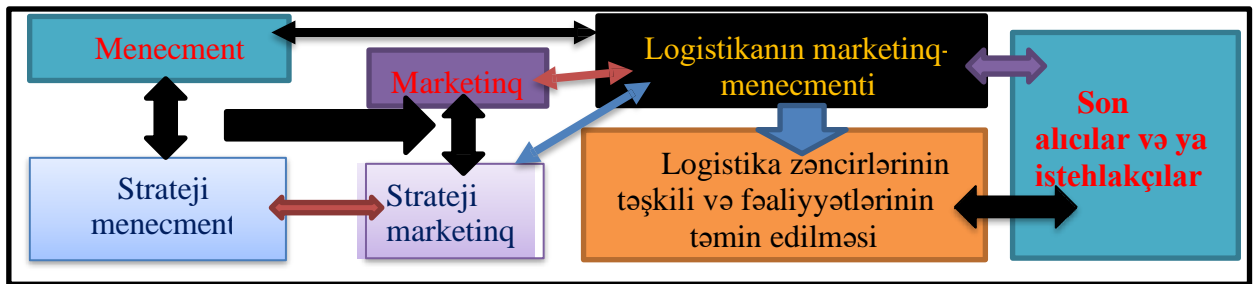
Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, iqtisadiyyat sahəsində logistikanın ümumi nəzəriyyəsi funksional sahələrə bölünərək özündə aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- tədarükat logistikası;
- istehsal proseslərinin logistikası;
- ehtiyatların logistikası;
- anbarlaşdırma logistikası;
- nəqliyyat logistikası;
- satış (bölgü və ya bölüşdürmə) logistikası;
- servis (xidmətlər) logistikası;
- qlobal logistika.

Müasir zamanla bir çox tədqiqatçılar buraya, həmçinin informasiya, maliyyə və servis xidmətləri logistikasını da daxil edirlər.

Qeyd edək ki, Rusiyada və cəmi postsovet məkanında logistika elminə əsaslı töhfə verən mənşəcə azərbaycanlı olan professor Hacinski A.M olmuşdur.

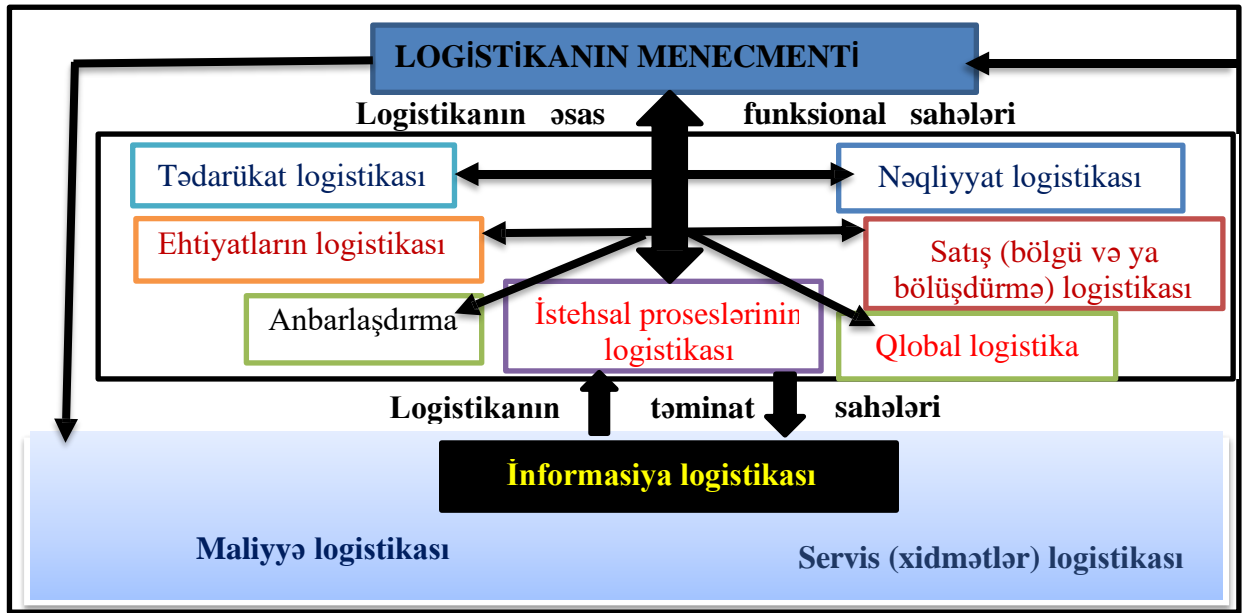
Reallıqda hər bir logistika əməliyyatı idarəetmədən, yəni menecmentdən başlayır (şəkil 1).

Şəkil 1. Logistikanın təşkili və idarəetmə sisteminin alqoritmi

Şəkil 1-dən göründüyü kimi, logistika üzrə bütün işlər müəssisə və idarələrdə, o cümlədən biznes qurumlarında rəhbər işçilər və menecment tərəfindən qəbul edilmiş qərarlardan başlayır. Məhz bu strukturlar işlərini daha mötəbər əsaslarla qurmaq üçün tapşırırlar ki, mütəxəssislər tərəfindən lazımı marketing tədqiqatları aparılsın və əldə edilmiş operativ məlumatlar əsasında logistika üzrə ən optimal istiqamətlər və tərəfdaşlar seçilərək, logistikanın menecmentinə start verilsin (şəkil 2).

Təqdim edilən ikinci şəkildə göstərilmiş logistik funksiyaları və onların təminat sahələrini logistikanın marketing-menecmenti tərəfindən qəbul edilmiş qərarları əsasında reallaşdırmağa başlamaq lazımdır ki, qarşıya çıxan bütün uyğunsuzluqları çevik və kompleks formada həll etmək mümkün olsun.

Şəkil 2. Logistikanın menecmentində aparıcı və təminat sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsi

Müasir zamanda dünya iqtisadiyyatının qloballaşması daha effektiv dövlətlərarası qlobal logistika sisteminin yaranması və formalaşmasını da labüd edir. Həmin qlobal logistika sayəsində biznes qurumları və ölkələrarası əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq və əmək bölgüsü layihələrini sistemli şəkildə və nisbətən az vaxt və vəsaitlərlə həyata keçirilməsi üçün real imkanlar açılır [4].

Beləliklə, logistika sistemi, maddi və müşayiət olunan axınların idarə edilməsinin vahid prosesində bir-birinə bağlı olan elementlərdən - bağlantılardan ibarət mürəkkəb təşkilati cəhətdən tam (strukturlaşdırılmış) iqtisadi sistemdir. Başqa sözlə, logistika sistemi logistika funksiyalarını yerinə yetirən və xarici mühitlə, yəni bazarla əlaqələri inkişaf etdirən bir neçə alt sistemdən ibarət sistemdir.

“Logistik sistem” anlayışını öyrənmək üçün ilk növbədə sistemi təşkil edən alt sistemlərin, onun xassələrinin və əlaqələrinin təhlilindən çıxış etmək lazımdır.

Logistika sisteminin əsas alt sistemlərinə daxildir:

1. Məhsul və xidmətlərin əldə edilməsi;
2. Anbar və bazalar;
3. Tara təsərrüfatları;
4. Müxtəlif səpkili ehtiyatlar;
5. Nəqliyyat təsərrüfatları;
6. İstehsal sahələri;
7. Məhsul və xidmətlərin bazar subyektləri arasında bölüşdürülməsi;
8. Məhsul və xidmətlərin satışının təşkili;
9. Məhsul axınlarının logistik idarə edilməsi ilə əlaqədar informasiyaların əldə edilməsi və maraqlı tərəflər üçün əlçatanlığın təmin edilməsi;
10. Məhsul və onlarla əlaqəli xidmət axınlarının idarə edilməsi ilə bağlı maliyyə resursları axınlarının da idarə edilməsi;
11. Logistika sahəsində müasir tələblərə cavab verən mütəxəssislərin hazırlanması və düzgün yerləşdirilmə

Dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində çox az sayda dövlətlər tapılar ki, öz iqtisadiyyatlarını qapalı şəkildə, dünya bazarlarına çıxmadan yetəri qədər təşkil edə və sosial-iqtisadi problemlərini həll edə bilsin [2. 8-19]. Belə bir şəraitdə dünya iqtisadiyyatının qloballaşması qaçılmaz olaraq, əksər inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələri əhatə dairəsinə alması durmadan artır. Bütün bunlar isə dövlətlərarası – qlobal logistikanın inkişafını labüd edir. Regionallaşma amili qlobal logistikada mühüm rol oynayır. Logistikanın regional aspektləri həm bir ölkə səviyyəsində, həm də bir-birinə yaxın ərazidə yerləşən, adətən müəyyən coğrafi ərazidə ümumi sərhədlərə malik olan bir neçə ölkə səviyyəsində nəzərdən keçirilə bilər.

Təcrübədə yer kürəsinin bir sıra bölgələrində region dövlətlərindən ibarət inteqrasiya strukturlarının formalaşması da özündə dünya iqtisadiyyatının obyektiv qloballaşma prosesi kimi qəbul edilir. Müxtəlif regionlarda dövlətlərin inteqrasiyasının məqsədi logistikanın tələblərinə uyğun istehsalın optimal strukturunu yaratmaq, elm və texnikanın ən son nailiyyətləri əsasında onun yenilənməsini stimullaşdırmaq, məhsulların rəqabət qabiliyyətini artırmaq, eləcə də satışını təmin etmək və iqtisadiyyatın təkmilləşməsi üçün səyləri birləşdirməkdir.

Benilüks ölkələri (Belçika, Niderland və Lüksemburqun iqtisadi birliyi), Avropa İttifaqı, Amerika Birləşmiş Ştatları, Kanada və Cənub-Şərqi Asiya üçün uğurlu makrologistika regional strukturları və sistemlərinin çoxsaylı nümunələri mövcüddür [2.28-50].

Biri-birinə nisbətən yaxın olan region ölkələrinin aşağıda sadalanan amillərə görə qloballaşma meylləri durmadan güclənir:

- bu kimi ölkələrin ənənələrinin, dil, din, sosial həyat tərzlərinin, eləcə də tarixi köklərin yaxınlığı;
- işçi qüvvəsi axınları və əhalinin miqrasiyası;
- inteqrasiya edilmiş ümumi enerji və xammal mənbələrinin varlığı;
- siyasi sistemlərinin və iqtisadi səviyyələrinin oxşarlığı;
- vahid nəqliyyat sistemi və yol infrastrukturunun formalaşması;
- ümumi gömrük və ticarət qaydalarının bərqərarlaşması;
- vahid telekommunikasiya sisteminin mövcüd olması və s.

Qlobal logistikanın inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq kanal vasitəçiləri kimi tanınan qurumların meydana gəlməsinə əsasən aşağıdakı amillər ciddi təsir göstərmişdir:

- beynəlxalq bazarların çox geniş coğrafi ərazi və əhalinin məskunlaşdığı qitələrdə yayılması;
- ölkələrarası nümayəndəlik, agentlik, eləcə də nəqliyyat vasitələri və yükləri müşayiət edən ekspeditor şəbəkələri və qurumlarının formalaşması;
- ölkələrarası nəqliyyat şirkətlərinin yaradılması;
- idxalla yanaşı ixracı idarə edən şirkətlərin meydana gəlməsi;
- xarici ticarət nümayəndəlikləri və şirkətlərinin dövlət və biznes qurumları tərəfindən yaradılması;
- diler, broker, agent, distribyutor və s. kimi firmaların qanunlaşdırılması;
- ixrac-idxal əməliyyatlarında əmtələrin qablaşdırılması və daşınması üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərin geniş vüsət alması;
  - müvəqqəti və daimi fəaliyyət göstərən sərğilərlə, yarımkaşlarla yanaşı regional və qitələrarası su nəqliyyat vasitələri istehsalının genişləndirilməsi, zamanın tələblərinə cavab verən gəmilər üçün su kanalları və limanların yaradılmasına dövlət və biznes kapitallarının cəlb edilməsi.

Logistikada qloballaşmanı qaçılmaz edən əsas hərəkətverici qüvvələr sırasına bunları daxil etmək olar:

- yer kürəsində əhalinin sayının və tələbatlarının durmadan artması;
- dünyada müxtəlif inkişaf səviyyələrində dövlətlərin olması və onların arasında təbii sərvətlərin qeyri bərabər bölünməsi;
- bazar iqtisadiyyatı və münasibətlərinin genişlənməsi və dərinləşməsi nəticəsində yeni formatlı ictimai – iqtisadi sistemlərin meydana gəlməsi və formalaşması;

- əhalilərin məskunlaşdığı məkanlarda təbii sərvətlərin azalması və tükənməsi şəraitində yeni sərvətlərin isanlar tərəfindən fəth edilməsi və uzaq regionlarda axtarılması və tapılması;
- elm, texnika və texnologiyanın inkişaf etməsi, onların əsasında yeni nəqliyyat vasitələrinin yaradılması, köhnə yolların bərpa edilməsi, yeni yolların salınması və körpülərin tikilməsi;
- beynəlxalq səviyyədə ölkələr arasında siyasi, iqtisadi, mədəni və digər səpkili inteqrasiya əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində global şirkətlərin, korporasiyaların, maliyyə-sənaye qruplarının, holdinqlərin və bu kimi qurumların meydana gəlməsi;
- informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və yayılmasının global xarakter alması nəticəsində marketing və logistika elmləri və təcrübələrinin qarşısında yeni və perspektivli imkanların açılması və s.

Qeyd edək ki, global logistikanın inkişafını xarakterizə etmək üçün 160 müxtəlif ölkələr üzrə «Logistics Index Performance (LPI)» hesablama göstəricisi əsasında reyting cədvəli tərtib edilmişdir. Həmin reytingin cədvəlində Almaniya Federativ Respublikası birinci yərə layiq görülmüşdür. Məlumatla görə, 2023-cü ildə on iri logistika şirkəti ümumilikdə 538 842 mln ABŞ dolları məbləğində gəlir əldə etmişdir. Bununla belə, ən yüksək gəlir – 97 287 mln \$ United Parcel Service Inc, 96 662 mln \$ Deutsche Post AG və 83 959 mln \$ FedEx Corp, ən az gəlir isə (23 102 mln \$) CH Robinson Worldwide Inc şirkətləri götürmüşlər [5].

Müasir dövrdə global logistika sistemlərinin fəaliyyətində xüsusi, azad iqtisadi, gömrük, bank, ticarət və sairə kimi tanınan zonalar geniş yer tutur. Bu cür zonaların formalaşdırılması global logistikanın inkişafı üçün yeni imkanlar açır, buna misal olaraq Çin Xalq Respublikasını, Sinqapur, Honq Konqu və s. sadalamaq olar [6].

Global logistika sistemlərinin təşkilində böyük əhəmiyyət kəsb edən xüsusi və ya azad iqtisadi zonaların (XİZ-in) əsas üstünlükləri bunlardır:

- iş vaxtlarına mədudiyət qoyulmaması;
- bu zonalarda həmkarlar təşkilatlarının fəaliyyətlərinin tamam dayandırılması;
- biznes qurumlarının fəaliyyətinə dövlət qurumları tərəfindən müdaxilələrin minimuma endirilməsi;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi proseslərinin aradan qaldırılması və vaxt itirmədən məhsulların saxlanması və yüklərin qəbulu işlərinə başlanılması;
- logistika vasitəçiləri tərəfindən öz vəzifə və funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün tam sərbəst olmaları;
- məhsulları idxal etməzdən əvvəl yüklərin müəyyən tələblərə uyğun birləşdirilməsi və parçalara bölünməsinin mümkün edilməsi;
- logistika xərclərinin azaldılması;
- idxal əməliyyatlarından əvvəl yenidən etiketləmə və yenidən qablaşdırma imkanı;
- logistikanın idarə edilməsi üçün zəruri olan hazır məhsulların kvotalarının saxlanması;
- idxaldan əvvəl əmtəələrin istehlakçılar tərəfindən sınaqdan keçirilməsi;
- rüsumlar və vergilər ödənilmədən əmtəələrin təkrar ixracı;
- məhsulların mütləq müəyyənəşdirilməsi (identifikasiyası) aparılmadan təyin edilmiş ərazilərdə saxlanması və s.

Misal olaraq, global logistika üzrə beynəlxalq vasitəçi kimi TNT Group şirkətini göstərmək olar. Həmin beynəlxalq korporasiya nəqliyyat vasitələri və yüklərin müşahidəsi və logistika sahəsində ən iri şirkətlərdən biri kimi bütün dünyada geniş tanınır. Hazırda şirkət Hollandiya Poçt və Telekommunikasiya Korporasiyasına məxsusdur [7].

Global logistika üzrə idarəetməni günün tələblərinə uyğun qurmaq üçün adı çəkilən TNT Korporasiyası reallaşdırdığı xidmətlərinin siyahısına aşağıdakıları daxil etmişdir:

- müştəriləri olan istehsalçı müəssisələrin logistik zəncirlərinin idarə edilməsi;
- iş prosesinə başlamazdan əvvəl müəssisələri istehsal ehtiyatları tam təmin edilməsi;
- ixtisaslaşmış regional distribütor mərkəzlərdən məhsulların paylanması üzrə xidmətlərin göstərilməsi;
- müştərilərinə çoxsaylı məhsulların saxlanması, biri - birindən ayrılması və yerləşdirilməsi məqsədilə istifadəçiləri çox olan anbar təsərrüfatları və terminallarla təmin edilməsi;

- ekoloji cəhətdən təmiz hesab edilən logistika layihələrinin müştərilərinə təqdim edilməsi;
- istehsalçı müəssisələri geniş çeşidli ehtiyat hissələri ilə təmin edilməsi;
- yeri gəldikdə göndərilmiş və alıcılar tərəfindən müəyyən səbəblərə görə məhsulların qaytarılmasının təmin edilməsi
- müqavilərə əsasən, müştərilərin nəqliyyat vasitələrinin təmir edilməsi və s.

Hazırda müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatı bir-birindən asılıdır, yəni beynəlxalq əmək bölgüsündə müəyyən iştirak payı olmadan heç bir dövlət mövcud ola bilməz. Ölkələr bir-biri ilə sabit istehsal əlaqələri yaratmaqla beynəlmilləşmə prosesini həyata keçirirlər. Bunun nəticəsidir ki, dövlətlər arasında ticarətin inkişafı ildən-ilə sürətlənir, maliyyə bazarları genişlənir, birgə müəssisələr yaradılır, milli şirkətlər transmilli səviyyəyə çatır. Material, əmək, enerji və informasiya axınlarının hərəkətinə cavabdeh olan qlobal logistika bu kontekstdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq bazarlarda logistik fəaliyyətin qlobal miqyas alması, regional əməkdaşlıqdan fərqli olaraq, bir-birindən fərqli olan böyük həcmdə əməliyyatları əhatə edir. İndi isə diqqətimizi Şimali Amerika, Avropa və Asiya-Sakit okean regionlarının qlobal logistikası xüsusiyyətlərinə yetirək. Şimali Amerika bazarı iki yüksək inkişaf etmiş ölkə - ABŞ və Kanada ilə təmsil olunur. Bu, ilk növbədə onların eyni-Şimali Amerika qitəsində yerləşməsi, ümumi sərhədlərinin olması, dövlətçilik tarixlərinin sanki eyni proseslərdən keçməsi, eləcə də inkişaf səviyyələrinin yaxınlığı və bir çox digər amillərlə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, bu və ya digər bölgənin logistika sistemi əsasən aşağıdakı xüsusiyyətlərlə biri-birindən fərqlənir:

- fərqli coğrafi məkan, təbii-iqlim şəraiti, sosial-iqtisadi və siyasi mühitin olması;
- yolların vəziyyəti və cəmi logistik sistemin infrastruktur bölmələrinin inkişaf səviyyələrinin qeyri-bərabər və müxtəlif standartlara uyğunlaşdırılması;
- əksər ölkələrdə geniş yayılmış nəqliyyat vasitələrinə olan yüksək tələbatın iqtisadi, siyasi və sosial amillərin təsiri altında bəzi ölkələr tərəfindən kifayət dərəcədə qarşılınmaması;
- dövlətlərarası müqavilələr olmadan müəyyən edilmiş nisbətən az sayda gömrük sənədlərinin tələb edilməsi əvəzində, müxtəlif çeşidli sənədlərin və böyük məbləğdə rüsumların tələb edilməsi və s.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının iqtisadi və sosial həyatında nəqliyyat kompleksi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu ölkənin nəqliyyat kompleksinə əsasən, ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələri, eləcə də avtomobil, hava və dəmir yolları, daxili su və dəniz limanları ilə yanaşı boru kəmərləri də daxildir. Yük və sərnişin daşımalarının əhəmiyyətli hissəsi fərdi avtomobillərin, imkanlı şəxslərə və şirkətlərə məxsus təyyarələrin, eləcə də sənaye müəssisələrinin nəqliyyatlarının üzərinə düşür.

80-ci illərdən ABŞ-nin nəqliyyat kompleksi ilk növbədə kompüterlərdən, mikroprosessorlardan, fiber optiklərdən, lazerlərdən, süni peyklərdən və sair imkanlardan istifadə etməklə daşıma proseslərinin avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin geniş tətbiqi ilə əlaqədar mühəndislik və nəqliyyat texnologiyaları sahəsində keyfiyyətə yeni dəyişikliklər dövrünə qədəm qoymağa nail olmuşdur.

Logistikada nəqliyyat vasitələri və təchizat xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinin ən mütərəqqi sistemi əsasən yapon mütəxəssisləri tərəfindən işlənmişdir. Bu sistem "just-in-time" (JIT), yəni yüklərin bağlanmış müqavilələrə əsasən dəqiq vaxtında sifarişçilərə çatdırılmasını nəzərdə tutur. Həmin təcrübənin üstün cəhəti əsasən ondadır ki, müştərilər məhsulların təyinat, istehsal-istehlak yerlərinə dədiqəliklə vaxtında, əlavə yükləmə-boşaltma işləri aparmadan və yerlərdə bahalı anbar kompleksləri tikmədən, pul vəsaitləri və vaxta qənaət edərək çatdırılır.

ABŞ-də sənaye və kənd təsərrüfatı mənzəli yüklərinin, eləcə də sərnişinlərin qısa məsafələrə çatdırılması bir qayda olaraq avtomobil nəqliyyatları vasitəsilə həyata keçirilir. Bu ölkədə müxtəlif qruplu avtomobil yollarının ümumi uzunluğu 700 min kilometrə çatır və bütün regionları əhatə edir.

Burada bir sıra yollar şəxsi mülkiyyətdə olduğu üçün, onlardan istifadə edənlər təyin edilmiş, eləcə də çox olmayan məbləğdə pul ödəməlidir. Bu ölkənin daxilində əhalinin uzağa və ya yaxına

hərəkəti əsasən avtomobil nəqliyyatı və hava yolları vasitəsilə həyata keçirilir, dəmir yolu vasitəsilə isə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları və təyinatlı məhsullar daşınır.

Boru kəməri nəqliyyatı da ABŞ-də yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Neft, qaz və məhlul kimi məhsulların bir nöqtədən digər nöqtəyə çatdırılması üçün boru kəmərlərinin cəmi uzunluğu 600 min km-dən çoxdur.

ABŞ-də su-çay nəqliyyatı əsasən, Missisipi üzərində yayılmışdır. Burada su-çay donanmasının azı 70 % tankerlər və maye yükləri daşıyan barjalardan ibarətdir.

Həmin gəmilərin çoxu müxtəlif təyinatlı yüklərin (filiz, daş, meşə və ferma təsərrüfatlarının məhsulları, tikintimaterialları və s.) daşınması üzrə ixtisaslaşdırılmışdır. Bununla belə, baxmayaraq ki, ABŞ-nin dəniz nəqliyyatı xarici ticarətin inkişafı ilə əlaqədar artmaqda davam edir, su donanması bir qədər köhnəlməsi, eləcə də böhranlı vəziyyətlərin tez-tez təkrarlanması ilə əlaqədar iqtisadi səmərəliliyini xeyli itirmiş hala gəlmişdir.

ABŞ şəhərləri arasında, eləcə də digər ölkələrə müntəzəm uçuşlar təmin edən hava nəqliyyatı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu ölkənin daimi hava yolları təxminən 600 min kilometrədən çoxdur. Xaricdən ABŞ-yə gələn və ölkəni tərk edən səmnişinlərin təxminən 2/3 hissəsi təyyarələrdən istifadə edir.

Nəqliyyat sistemi Kanada dövləti və əhalisi üçün də həlledici rol oynayır. Bu ölkənin əksər cənub hissəsi avtomobil və dəmir yolları, eləcə də hava yolları vasitəsilə vahid kompleks halına gətirilib. Ölkənin şimal regionlarında havanın çox soyuq, ərazinin isə dağlıq və keçilməz meşələrlə örtüldüyü üçün yollara az rast gəlinir. Bununla belə, Kanadanın qərb hissəsi və çöllüklərini şərq bölgəri ilə azı 8 min kilometr olan avtomobil magistrli birləşdirir.

Burada dəniz nəqliyyatı iqtisadi və sosial tələblərə uyğun lazımi dərəcədə inkişaf edib, Vankuver limanı kimi çox yüksək yük dövriyyəsinə malik xeyli sayda yüksək səviyyəli dəniz limanları yerləşdirilib.

Şimal Buzlu Okeana yaxın Manitoba bölgəsində Hudson körfəzindən birqədər aralıda: cənubda yük dövriyyəsi ildə azı 1 milyon ton olan cəmi bir liman yerləşir. Bu ölkənin yalnız Monreal və Kvebek şəhərlərində çay limanları mövcuddur, 3370 km uzunluğu olan Müqəddəs Lourens çayı isə ən möhtəşəm nəqliyyat xətti hesab edilir. Kanadanın ən böyük nəqliyyat arteriyası olan Müqəddəs Lourens çayı boyunca (3370 km) dərin su marşrutu keçir. Həmin marşrut üzərində yerləşən bütün limanlar göl limanlarıdır. Eyni zamanda, yalnız Monreal və Kvebek şəhərlərində iki çay limanı fəaliyyət göstərir [8].

Ən böyük hava limanları isə ölkənin mərkəzi regionlarında, yəni əhalinin məskunlaşdığı bölgələrdə, istehsal və istehlak yerlərinə yaxın zonalarda yerləşir.

Kanadalı ekspertlərin fikrincə, ölkədə və yaxın illərdə həm ənənəvi nəqliyyat, anbar və ekspeditor şirkətləri, həm də outsorsinq şirkətləri tərəfindən göstərilən logistika xidmətlərinə tələbat artmaqda davam edəcəkdir.

Həmin böyümənin əsas səbəbkarı kimi korporativ biznes strategiyalarında əmtəə axınları şəbəkələrində menecmentin rolunun artması və outsorsinq təcrübələrinin genişləndirilməsi göstərilir.

Avropa regionunun logistika sisteminin xüsusiyyətləri, ilk növbədə, Avropa İttifaqına (Aİ) üzv ölkələr arasında əlaqələrin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. 2024-cü ilin sonuna olan məlumata görə Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrin sayı cəmi 28-ə bərabərdir [9].

Bu qədər geniş sayda dövlətlərin bir araya gəlib bütün imkanlarının vahid kompleks kimi əlaqələndirilməsi və idarə edilməsi beynəlxalq inteqrasiyanın bariz nümunəsidir. Aİ üzvləri məhz bu yolla fərdi və ümumi problemlərini vahid qurum kimi, ümumi strategiya və taktikaya uyğun mərkəzləşdirilmiş qaydada həll edə bilər.

Əlbəttə, qarşıya çıxan yüklərlə məsələlərin fərdi və kollektiv, dövlət və şəxsi maraqları nəzərə alaraq həll etmək elə də asan məsələ deyil. Bütün bu məsələlər Aİ birliyinin bütün sahələrinə, eləcə də logistika sisteminə də aiddir.

Coğrafi miqyas baxımından Aİ Şimali Amerika bölgəsində olduğu kimi elə böyük olmasa da, dil, din, iqtisadi sistem və durum, infrastruktur təminatı və digər xüsusiyyətlərinə görə kifayət qədər mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Bütün bunlara rəğmən Aİ daxilində cəmi dövlətlərarası təmas sahələrində

qarşıya çıxan məsələləri həll etmək məqsədi ilə kifayət qədər tənzimləyici aparatlar və mexanizmlər qurulmuşdur.

Cəmi Avropa ölkələrində logistika kanalları üzərində ümumi nəzarəti və koordinasiyanı təmin etmək məqsədilə hələ 40 il əvvəl (1984-cü ildə) Hollandiya Avropa logistika forumu və Almaniya Federativ Respublikasının bir neçə logistika qurumları tərəfindən Avropa logistika birliyi European Logistics Association (ELA) kimi biznes və kommersiya birliyinin əsası qoyulmuşdur [10].

Hər iki ildən bir logistika üzrə beynəlxalq konfrans təşkil edən ELA bu tədbirin materiallarını da dərc etdirir. Həmin təşkilat (ELA) 1996-cı ildən başlayaraq logistika sahəsində kadrların mütəxəssis olmalarını təsdiq edən sertifikat vermək üçün Avropa attestasiya Şurası təsis etmişdir. Avropa qitəsində logistika təşkilatları sırasında, federal birlik kimi hələ 1976-cı ildə yaradılmış Alman Logistika İttifaqı (Bundesverband Logistik, BVL) xüsusi yer tutur [11].

Həmin qurumun yaradılmasına səbəb iqtisadiyyatın sürütlə inkişaf etməsi və bununla əlaqədar logistika sahəsində ixtisaslaşmış şirkətlərin fəaliyyətlərinin koordinasiya edilməsi etiyaları olmuşdur. Qeyd olunan tədbirlərin nəticəsində Avropa qitəsinin logistika şəbəkəsinin uzunmüddətli yüksək iqtisadi səmərəliyi təmin edilmişdir.

Belə ki, məsələn, Avropa İttifaqında son bir ildə göstərilən logistika xidmətlərindən əldə edilən ümumi gəlir 700 milyard avro təşkil edib ki, bunun da 170 milyardı Almaniyanın payına düşür. Cəmi Avropa ölkələrində logistika sahəsində çalışanların sayı təxminən 3 milyon adama çatır, yalnız Nürnberqdə isə bu sadə 35 minə kimi insan məşğulluğunu tapır.

Avropa İttifaqı kimi ölkələrdə vahid bazar kompleksiformalaşdırılır və bu səbəbdən vahid nəqliyyat sisteminin yaradılması aktual məsələ kimi qarşıya qoyulur.

Məhz buna görə, Avropa İqtisadi Birliyinə daxil olan ölkələrinin nəqliyyat siyasətində bu kommunikasiya vasitəsi birliyə daxil olan ölkələrin cəmi müəssisə və təşkilatlarında aparıcı texniki və texnoloji element kimi qəbul edilir, yüklərin “tam zamanında” sistemi üzrə təyinat yerlərinə çatdırılması isə ən səmərəli təcrübə hesab edilir.

Qərbi Avropa və ABŞ ilə birlikdə formalaşan Asiya-Sakit okean regionu dünyada yaranan yeni iqtisadi gücün rəmzinə çevrilməkdədir [12].

Həmin bölgədə 90-cı illərin sonlarında dünyada tuğyan edən maliyyə-iqtisadi böhranından öncə ən sürətlə və stabil inkişaf edən ölkələrin çoxu (Çin və Honq-Konq, Yaponiya, Tayvan, Cənubi Koreya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Sinqapur) yerləşmişdir. Bu bölgənin cəmi dünya ölkələrinin ümumi daxili məhsulunda (ÜDM) payı çox sürətlə artaraq, 1950-ci ildəki 4% faizdən təxminən 50 faizə qədər yüksəlmişdir. Bu göstəricilər ondan xəbər verir ki, ABŞ və İngiltərədə milli gəliri bu qədər artırmaq üçün azı yarım əsr vaxt lazım olmuşdur, Cənubi Koreyaya və Çin kimi ölkələrdə isə həmin problemin həllinə cəmi 10 il sərf edilmişdir.

Diqqəti cəlb edən bir məsələ də ondan ibarətdir ki, Asiya qitəsində yerləşmiş ölkələrin çoxunda iqtisadiyyat əsasən öz əhalilərini təmin etmək üçün xarici ticarət və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzərində qurulub.

Cənubi Koreyaya və Çində dövlət səviyyəsində görülmüş tədbirlər və qəbul edilmiş qərarlar sayəsində, o cümlədən ucuz işçi qüvvəsi və torpaqları aşağı məbləğdə icarəyə verməklə bu ölkələrə xarici sərmayələri cəlb etmək üçün çox əlverişli şərait yaradılmışdır. Qeyd edilənlərə əlavə olaraq, adları çəkilən ölkələrdə elm, texnika və texnologiya iqtisadiyyata yol açan kiçik və orta biznesə daha labüd şəraitlər yaradılmışdır.

Beynəlxalq iqtisadiyyatın hazırkı inkişaf mərhələsində Asiya və Sakit okean bölgəsində dünya ölkələrinin böyük həcimdə ticarət kapitalı və sərmayə vəsaitləri cəmləşməsi nəticəsində həmin bölgə beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin biri kimi tanınmağa başlamışdır. Həmin mərkəzlərin ana xətti möhtəşəm Sinqapur və Honq Konq kimi çox sıx əhalisi olan şəhərlərdən keçir [13].

Beynəlxalq iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf mərhələsində Asiya və Sakit okean bölgəsində dünya ölkələrinin böyük həcimdə ticarət kapitalı və sərmayə vəsaitləri cəmləşməsi nəticəsində

həmin bölgə beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin biri kimi tanınmağa başlamışdır. Həmin mərkəzlərin ana xətti möhtəşəm Sinqapur və Honq Konq kimi çox sıx əhalisi olan şəhərlərdən keçir [13].

Bununla yanaşı, həmin bölgədə İkinci Dünya müharibəsində məğlub edilmiş Yaponiya dövləti və indi də siyasi cəhətdən problemlər içində olan Tayvan maliyyə və iqtisadi inkişaf baxımından böyük nəqliyyətlər əldə etmişlər.

Asiya-Sakit okean regionunda cəmləşmiş ölkələrin xalqlarını ortaq tarix, milli ruh, mədəni dəyərlər, vahid coğrafiya, sıx siyasi və iqtisadi əlaqələr birləşdirməkdə davam edir. Baxmayaraq ki, hər bir dövlətin öz qanun və qaydaları, müxtəlif idarəetmə sistemi, milli xüsusiyyəti və bir çox digər fərqləndirici cəhəti vardır. Bütün bunlar bütöv bölgədə logistika sistemini də bir qədər fərqli etməkdədir. Belə ki, həmin regionun logistika sistemi yüklərin ünvanlarına çatdırılmasında əsasən hava və su-dəniz nəqliyyatlarından istifadə edir. Logistika zəncirlərində yerini tapan digər nəqliyyat növlərindən (avtomobil, dəmir yolu, boru kəmərləri və s.) bir qayda olaraq coğrafi məkanların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq istifadə edilir.

Misal üçün, iqtisadiyyatı kifayət dərəcədə inkişaf etmiş Cənubi Koreyada logistika-nəqliyyat xərcləri bu ölkənin ümumi daxili məhsulunda təxminən 13% təşkil edir və bu göstəricilər, Yaponiya və ABŞ kimi ölkələrin müvafiq rəqəmlərindən təxminən 3 və 4 bənd yüksəkdir.

Təcrübə göstərir ki, yükdaşımalarının həcmi artdıqca logistika və nəqliyyat xərcləri də artır. Bunu bilən Cənubi Koreya hökuməti mütəmadi olaraq mövcud logistika sistemini təhlil edir və operativ qaydada lazımı tədbirlər görərək, logistika və nəqliyyat məsrəflərinin iqtisadi effektivliyini tənzimləyirlər. Bununla əlaqədar həmin ölkənin strateji bölgələri hesab edilən Seul, Busan, Yeonam və Honamda dövlət əhəmiyyətli logistika mərkəzləri formalaşdırmağa, dövlət vəsaitləri hesabına beş yeni konteyner terminalı tikmiş və bu kimi iki terminalı genişləndirmiş, üç təyyarə limanını yenidən qurmağa və dəmir yollarını bərpa etməyə nail olmuşlar. Əlavə olaraq, Çin dövlətinin təribəsinə arxalanaraq ölkənin bəzi bölgələrində azad ticarət zonaları yaradılmasını qarşıya qoymuşlar. Hazırda Cənubi Koreyanın nəqliyyat və logistika infrastrukturalarının sərəncamında təxminən 50 iri yük terminalı vardır.

Mütəxəssislər Cənubi Koreyada logistikanın inkişafına konteyner daşımalarında tariflərin qonşu ölkələrə nisbətən daha aşağı olmasını göstərir. Onların fikrincə, məhz bu amil sayəsində qonşu ölkələrdəki yük axınlarını Cənubi Koreyanın Pusan terminalları və limanlarına istiqamətləndirməyə səbəb oldu.

Mütəxəssislər təyin etmişlər ki, əksər ölkələrdə logistika məsrəflərinin həcmi ÜDM-də orta hesabla 17-35% təşkil edir. Çində isə bu göstərici xeyli aşağı səviyyədədir. Bu heç də nəqliyyat-logistika sahəsinin maddi-texniki bazasının aşağı səviyyədə olmasından irəli gəlmir, çünki bu ölkədə yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dünyada analoqu olmayan xüsusi dövlət idarəçiliyi və iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edilir. Bununla belə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə nəqliyyat-logistika tarifləri və sairələr ilə əlaqədar əmtəələrin maya dəyərində həmin xərclərin payı bəzən 90% yaxın olur.

Onu qeyd edək ki, Çin dövlətinin ÜTT-yə daxil olması nəticəsində onun nəqliyyat-logistika sistemində yeni imkanlar açıldı və bu dövlət cəmi dünya ölkələrinin istehsal-texniki və əmtəələrinin bölüşdürücü bazasına çevrilməyə başladı.

Keçmiş postsovet məkanında da beynəlxalq səviyyədə logistika əməliyyatları həyata keçirilməkdədir. Bu kimi global nəqliyyat və logistika şirkəti Rusiya Federasiyasında təxminən 30 il əvvəl yaradılmışdır. Həmin nəqliyyat-ekspedisiya qurumu Avropa və Asiya, eləcə də müttəfiq respublikalar birliyi ölkələri və Rusiya üzərindən yükdaşımaları təşkil etməklə məşğuldur. Hazırda həmin şirkətin fəaliyyəti Rusiya və Ukrayna müharibəsi və qərb ölkələri tərəfindən Rusiyaya qarşı tətbiq edilən sanksiyalarla əlaqədar elə də nəzərə çarpmır. Hazırda bir çox mütəxəssislər güman edir ki, bu qurum öz ölkəsini qəbul edilmiş sanksiyalardan yayındırmaqda birbaşa iştirak edir [15].

Son 20-25 il ərzində Azərbaycanda qlobal nəqliyyat-logistika şəbəkələrinin inkişaf etdirilməsi və formalaşdırılması istiqamətində Güney Qafqaz və Türkiyə Respublikasında misli görünməz işlər görülmüşdür. Belə ki, paytaxt Bakıya yaxın ərazidə böyük ötürücülük qabiliyyətinə malik beynəlxalq əhəmiyyətli liman və logistika terminalları yaradılmış, ölkədaxilində və Gürcüstan Respublikası ərazisində neft və qaz boru kəmərləri çəkilmiş, məşhur "İpək yolu" və "Orta dəhliz" adlandırılan istiqamətlərdə avtomobil və dəmir yolları təzələnmişdir. Bütün istiqamətlərdə yüklərin maneəsiz daşınması ilə əlaqədar Çin, Qazaxstan, Qırğızstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Gürcüstan, Türkiyə Respublikası və əksər Avropa ölkələri ilə lazımi razılıqlar əldə edilmişdir. Müsiri dünyada gedən siyasi və hərbi proseslər ona dəlalət edir ki, gələcəkdə Orta dəhliz nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin qlobal yükdaşımalarda əhəmiyyəti daima artacaqdır. Bu da Azərbaycan üçün yeni təhdid və çağırışların meydana gələcəyindən xəbər verir.

Nəticə

Qlobal nəqliyyat və logistika sistemlərinin inkişafı ölkələrin iqtisadiyyatında strateji əhəmiyyət kəsb edir. Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmasından sonra, ölkənin nəqliyyat və logistika infrastrukturunu beynəlxalq ticarət sistemində mühüm rol oynamağa başlamışdır. Rusiya və postsovet məkanında isə geopolitik gərginliklər, xüsusən də Rusiya ilə Ukrayna arasındakı müharibə və qərb ölkələri tərəfindən tətbiq olunan sanksiyalar, bu sahədə əməliyyatları məhdudlaşdırmışdır.

Azərbaycanın inkişafı isə daha əhəmiyyətli bir nümunədir. Son 20-25 il ərzində ölkə nəqliyyat və logistika sahəsində böyük irəliləyişlər əldə etmiş, beynəlxalq əhəmiyyətə malik limanlar və logistika mərkəzləri yaradılmış, "İpək yolu" və "Orta dəhliz" kimi mühüm layihələr həyata keçirilmişdir. Bu inkişaf Azərbaycanın qlobal yükdaşımada strateji əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, ölkənin geosiyasi mövqeyini gücləndirmişdir.

Ümumilikdə, nəqliyyat və logistika infrastrukturunun inkişafı, ölkələrin beynəlxalq ticarət sistemində inteqrasiyasını sürətləndirir və iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına töhfə verir. Lakin bu inkişaf eyni zamanda yeni çağırışlar və təhdidlər də meydana gətirə bilər, buna görə də bu sahədəki dəyişikliklərə hazırlıqlı olmaq vacibdir.

Fatma Qibləliyeva

Loistika və qlobal logistik sistemlərin bəzi cəhətləri

Xülasə

Məqalədə logistikanın mahiyyəti və məzmunu açıqlanır, eləcə də müasir dünya iqtisadiyyatında geniş miqyaslı inteqrasiya prosesləri şəraitində qlobal logistika sistemlərinin formalaşdırılmasının sosial və iqtisadi əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Bundan əlavə, istehsal və təsərrüfat strukturlarında logistikanın təşkili və idarə edilməsinin ümumiləşdirilmiş alqoritmi verilmiş, logistika idarəetməsində əsas və köməkçi komponentlər arasında əlaqələrin sxematik təsviri verilmişdir.

Məqalədə Avropa, Asiya və Amerika qitələrində qlobal logistika sistemlərinin əhatə dairəsinə xüsusi diqqət yetirilir. Bununla yanaşı, Niderland, Almaniya, Cənubi Koreya, Çin, ABŞ və Kanadada buna bənzər logistika sistemlərinin bəzi xüsusiyyətləri də açıqlanmışdır.

Məqalənin sonunda Azərbaycan Respublikasında qlobal nəqliyyat-logistika sisteminin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri qısa şəkildə açıqlanır.

Фатма Гиблялиева

Некоторые аспекты логистики и глобальных логистических систем

Резюме

В статье раскрывается сущность и содержание логистики, а также необходимость формирования глобальных логистических систем в условиях масштабных интеграционных

процессов в современной мировой экономике. Кроме этого, приводится обобщенный алгоритм организации и управления логистикой в производственно – хозяйственных и прочих структурах, дается схематическое описание взаимосвязей основных и вспомогательных составляющих в логистиком менеджменте.

Особое внимание уделено освещению глобальных логистических систем континентов Европы, Азии и Америки. В частности, дается некоторая характеристика подобных логистических систем Нидерландов и Германии, Южной Кореи и КНР, а также США и Канады. В конце статьи вкратце описывается нынешнее состояние и перспективы развития глобальной транспортно-логистической системы в Азербайджанской Республике.

Fatma Gibraliyeva
Some aspects of logistics and global logistics systems
Summary

The article reveals in accessible language the essence and content of logistics, and also reveals the need for the formation of global logistics systems in the context of large-scale integration processes in the modern world economy.

In addition, a generalized algorithm for organizing and managing logistics in production and economic structures is provided, and a schematic description of the relationships between the main and auxiliary components in logistics management is given.

Particular attention is paid to covering the global logistics systems of Europe, Asia and the American continents. In particular, some characteristics of similar logistics systems in Holland and Germany, South Korea and China, as well as the USA and Canada are given.

At the end of the article, the current state and prospects for the development of the global transport and logistics system in the Republic of Azerbaijan are briefly revealed.

Ədəbiyyat

1. Гаджинский, А. М. Логистика : учебник / А. М. Гаджинский. — 21-е изд. — Москва: Дашков и К0, 2017. — 420 с.
2. Кренгфуз И.Н. Глобальные логистические ситемы: учебное пособие и практикум. – Алматы. Университет «Туран», 2018. – 320 с.
3. <https://ukrautologistic.com.ua/ru/chto-takoe-logistika/>
4. http://www.kgau.ru/distance/fub_03/eldeshtein/logistika/02_08.html#:~:text=Глобальная%20логистика%20предполагает%20разработку%20стратегии,планов%2C%20поддерживаемых%20на%20межгосударственном%20уровне.
5. <https://www.google.com/search?client=opera&q=Глобальная+логистика&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
6. <https://www.imemo.ru/publications/periodical/meimo/archive/2020/1-t-64/the-world-at-the-beginning-of-millennium/global-transport-logistics-infrastructure>
7. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2020-64-1-5-14>
8. <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/canada-freight-logistics-market-study>
9. <https://www.google.com/search?client=opera&q=евросоюз+страны&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
10. <https://www.gju.edu.jo/content/ela-european-logistic-association-8079>
11. https://www.researchgate.net/publication/344055488_Razvitie_transportno-logisticskogo_sektora_v_Germanii

12. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44667585>
13. <https://textbook.tou.edu.kz/books/282/7.html> 14.
14. https://nvjournal.ru/article/BUDUSchEE_GLOBALNYH_POSTAVOK_TENDENTsII_V_L_OGISTIKE_IZ_KITAJa_I_IH_VLIJaNIE_NA_MIROVOJ_RYNOK/
15. <https://en.glt.company>
16. <https://report.az/infrastruktur/azerbaycanda-logistika-sahesinde-olan-problemler-aciqlanib/>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 07.01.2025

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 09.01.2025

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

UOT: 330.567.6

DOI: 10.338.70/2413-6557-2025-11-1-77-85

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ВЕНЧУРНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Айбениз Губадова

к.э.н., доцент

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

AZ 370001, гор. Баку, пр. Бюль-Бюля, корпус С, дом 7, кв.53

Email: a.gubadova@unec.edu.az

Сулейман Сулейманзаде

докторант кафедры «Прикладная экономика»

Азербайджанского Государственного Экономического Университета

AZ 1033, гор. Баку, ул Фаига Юсифова, 29

Email: snzade98@gmail.com

Açar sözlər: startaplar, kommersiyalaşdırma, vençur kapitalı, vençur maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın diversifikasiyası

Ключевые слова: стартапы, коммерциализация, венчурный капитал, венчурное финансирование, диверсификация экономики

Keywords: startups, commercialization, venture capital, venture financing, economic diversification

Большой интерес к венчурному финансированию обусловлен его способностью поддерживать стартапы и малые инновационные предприятия, которые, несмотря на высокие риски, обладают потенциалом для существенного роста и трансформации целых отраслей.

Уникальные аспекты этой формы инвестирования, при которой капитал предоставляется стартапам и малым предприятиям, обладающим высоким потенциалом роста [1], включают его ориентацию на высокорисковые проекты, активное участие инвесторов в управлении компаниями, а также долгосрочный характер вложений. Венчурное финансирование предоставляет молодым компаниям необходимые ресурсы для разработки и коммерциализации передовых технологий, что, в конечном итоге, способствует созданию новых рабочих мест, улучшению качества жизни и росту национальных экономик.

Исследование венчурного финансирования требует применения разнообразных методологических подходов, которые позволяют всесторонне анализировать процессы, факторы и результаты инвестиций в стартапы и инновационные компании. Подходы к венчурному финансированию могут существенно различаться, в зависимости от национальных особенностей, экономических условий и пр. Чтобы создать благоприятную среду для венчурного капитала и стимулировать экономическое развитие, развивающиеся рынки могут адаптировать лучшие практики ведущих стран, учитывая местные особенности. Сравнительный анализ международных моделей венчурного финансирования позволяет выявить ключевые различия и сходства между ними, а также понять, какие факторы способствуют их успеху или провалу, помогает понять, какие подходы и стратегии наиболее эффективны для стимулирования инноваций и экономического роста. Результаты анализа могут служить основой для разработки и внедрения эффективных моделей венчурного финансирования в различных экономических и культурных контекстах.

Целью исследования является выработка, на основе ключевые аспектов и отличительных особенностей венчурного финансирования, как уникальной формы инвестирования, концептуальных подходов к развитию венчурного финансирования в Азербайджане. Их успешная реализация может способствовать повышению конкурентоспособности страны на глобальном рынке, придать новый стимул развитию инновационных отраслей и привлечению иностранных инвестиций, стать значимым шагом на пути к диверсификации нашей экономики и обеспечению ее устойчивого развития, в соответствии с Национальными приоритетами социально-экономического развития Азербайджан 2030 [2]. Это обуславливает актуальность темы данной статьи.

В ходе проведенного исследования мы рассмотрели ключевые аспекты и отличительные черты венчурного финансирования, как уникальной формы инвестирования и выработали концептуальные подходы к развитию венчурного финансирования в Азербайджане.

Основная часть

Зарождение института венчурного капитала можно отнести к 1946 году, когда Джордж Дориот, профессор Гарвардской школы бизнеса, основал первый венчурный фонд – American Research and Development Corporation (ARDC). ARDC стала первой организацией, которая систематически вкладывала средства в высокорисковые стартапы, и ее успех положил начало развитию венчурного капитала как института [3]. В 1950-1960-е годы венчурное финансирование начало активно развиваться, особенно в Силиконовой долине. Развитие венчурного финансирования также было стимулировано государственной поддержкой и изменениями в законодательстве.

В отличие от традиционных форм финансирования, таких как банковские кредиты или облигации, венчурный капитал ориентирован на финансирование инновационных и технологически передовых проектов, которые могут не иметь устойчивой финансовой истории, но обладают значительными перспективами [4,5]. Исследования о влиянии инвестиций венчурного капитала на устойчивый рост и эффективность стартапов подтверждают, что венчурное финансирование, действительно, способствует их росту и эффективности [6].

Кроме того, в условиях глобализации, высоких скоростей инноваций и технологических изменений, важно учитывать не только классические теории, но и новые вызовы. В первую очередь, это гибкость и адаптивность: стартапы должны быть способны быстро адаптироваться к изменениям рынка и технологическим трендам. Далее, следует отметить глобализацию венчурного капитала: влияние венчурного капитала и его репутации может существенно варьироваться в зависимости от региона и культурного контекста [7]. Вообще, по-нашему мнению, в случае, когда та или иная идея в экономической деятельности не принимает во внимание такой существенный фактор, как глобализация, кроме, конечно, исключительно узкого круга локальных рынков, обладающих низкими показателями емкости, то данная идея априори не может считаться состоятельной. Поэтому крайне необходимо учитывать эти аспекты в будущих исследованиях.

Как известно, концепция служит основой для разработки стратегий, планов и программ в различных сферах деятельности, определяет основные направления и методы достижения поставленных целей. В стратегическом управлении концептуальный подход позволяет организациям адаптироваться к изменениям и эффективно распределять ресурсы для достижения устойчивого развития. В контексте развития венчурного финансирования в Азербайджане концепция должна служить стратегическим планом, направленным на формирование благоприятной экосистемы для стартапов и инновационных предприятий. Создание и внедрение продуманной концепции венчурного финансирования является значимым шагом на пути к диверсификации нашей экономики и обеспечению ее устойчивого развития в соответствии с Национальными приоритетами социально-экономического развития - Азербайджан 2030.

В предлагаемых нами концептуальных подходах учтены текущие современные вызовы, экономические условия, существующие барьеры и потенциал для интеграции международного опыта, обеспечивающие координацию действий различных участников процесса и эффективное использование ресурсов. Данный подход позволит систематизировать усилия различных участников процесса и обеспечить целенаправленное развитие венчурного финансирования в нашей стране.

Современные вызовы

Развитие венчурного финансирования в Азербайджане сталкивается с рядом современных вызовов, которые в определенной степени усложняют создание благоприятной экосистемы для стартапов и привлечения инвестиций. Эти вызовы связаны как с глобальными тенденциями, так и с внутренними экономическими и институциональными особенностями:

- Экономическая зависимость от нефтегазового сектора.- Несмотря на стремление к диверсификации, ненефтяной сектор Азербайджана, пока не в должной мере, получает поддержку для устойчивого роста, а это, в свою очередь, сдерживает развитие стартапов и привлечение венчурных инвестиций.
- Глобальные вызовы и геополитическая нестабильность. - Экономические и политические изменения в мировом масштабе, включая колебания цен на энергоресурсы, инфляцию и геополитические риски, оказывают давление на инвестиционные процессы, что снижает интерес иностранных инвесторов.
- Ограниченная предпринимательская культура. - Недостаток знаний о венчурном финансировании среди предпринимателей и инвесторов и опыта является, на наш взгляд, самым значительным вызовом. Большинство стартапов ограничены локальными амбициями и мало ориентированы на международные рынки, а это снижает их привлекательность для инвесторов.
- Конкуренция за международные инвестиции. - В условиях ограниченных ресурсов Азербайджан сталкивается с конкуренцией со стороны других развивающихся стран, таких как Казахстан, Узбекистан и Грузия, которые также активно работают над развитием венчурного финансирования и улучшением инвестиционного климата.

Состояние венчурного финансирования в Азербайджане

Отметим, что инфраструктура включает несколько технопарков, таких как Сумгаитский технопарк и Парк высоких технологий, однако их возможности пока ограничены для стартапов. Создан первый венчурный фонд Caucasus Ventures, но его объем и влияние на экосистему остаются минимальными, в сравнении с развитыми странами. Имеющиеся проблемы и барьеры также затрудняют развитие венчурного финансирования, из них основные - это:

- Недостаток инвестиций: венчурные фонды в Азербайджане практически отсутствуют, и финансирование стартапов часто зависит от ограниченных средств ангельских инвесторов или грантов.
- Слабая экосистема стартапов: масштабной акселерационной и инкубационной поддержки, мизерное количество соответствующих программ по развитию стартапов.
- Ограниченная поддержка на ранних стадиях: грантовых программ недостаточно, доступ к финансированию инновационных проектов в начальной фазе ограничен.
- Ограниченная доступность венчурного капитала. - Объем доступного венчурного капитала в нашей стране невелик. Инвесторы часто предпочитают более стабильные и традиционные формы вложений, избегая рисков, связанных с инновационными проектами. Это ограничивает возможности финансирования стартапов.

- Недостаточная институциональная поддержка. - На сегодняшний день законодательная база и инфраструктура венчурного финансирования у нас находится в стадии формирования. Несмотря на шаги, направленные на обеспечение эффективной поддержки со стороны государства, имеющееся законодательство предоставляет общие основы для защиты инвесторов и предпринимателей. Однако специализированные нормы для венчурного капитала отсутствуют, что не позволяет пока преодолеть преграды для формирования венчурной экосистемы. Среди главных проблем – сложные регуляторные процедуры и отсутствие налоговых льгот для инвесторов и стартапов.

Однако, конечно же, стоит отметить успехи и видимые перспективы. Несмотря на трудности, в Азербайджане есть примеры успешных стартапов, которые смогли привлечь внимание инвесторов - GoldenPay, Buglance, Keerface. Международные партнерства, например, участие Всемирного банка, Европейского банка реконструкции и развития, создают фундамент для привлечения крупных инвесторов и развития.

На наш взгляд, основные направления развития венчурного финансирования в Азербайджане требуют комплексного подхода, который должен учитывать как существующие внутренние проблемы, так и успешные международные практики. Ниже представлены ключевые направления концептуальных подходов, которые позволят сформировать устойчивую экосистему венчурного капитала в Азербайджане:

-создание благоприятной институциональной среды. Необходима прочная институциональная основа, включающая разработку специализированного законодательства – принятие закона о венчурном капитале, регулирующего деятельность венчурных фондов, инвесторов и стартапов, введение правовых механизмов для защиты интеллектуальной собственности, упрощения регистрации стартапов и урегулирования споров;

-создание единого координирующего органа, ответственного за продвижение венчурного капитала, он может включать функции поддержки стартапов, консультирования инвесторов и привлечения международных партнеров;

-создание национального венчурного фонда с государственным участием;

-учреждение венчурного фонда, совместно финансируемого государством и частным капиталом, он может быть направлен на поддержку стартапов в нефтяном секторе, особенно в инновационных и высокотехнологичных отраслях;

-обеспечение налоговых льгот – снижение налогового бремени для венчурных фондов и инвесторов, освобождение стартапов на начальных стадиях от налога на прибыль и других обязательных платежей.

Для поддержки стартапов и привлечения инвесторов очень важно укреплять эффективность венчурной инфраструктуры, включающую:

- ✓ развитие технопарков и инкубаторов - расширение существующих технопарков, таких как Парк высоких технологий, с акцентом на создание инновационных кластеров, создание новых инкубаторов и акселераторов, предлагающих доступ к финансированию, менторству и образовательным программам для работы в венчурной индустрии;
- ✓ создание центров трансфера технологий – при университетах и научных институтах необходимо развивать центры трансфера технологий, которые будут связывать научные исследования с коммерческими потребностями;
- ✓ организацию стартап-форумов и хакатонов – регулярное проведение мероприятий для представления стартапов потенциальным инвесторам, стимулирующих создание новых проектов.

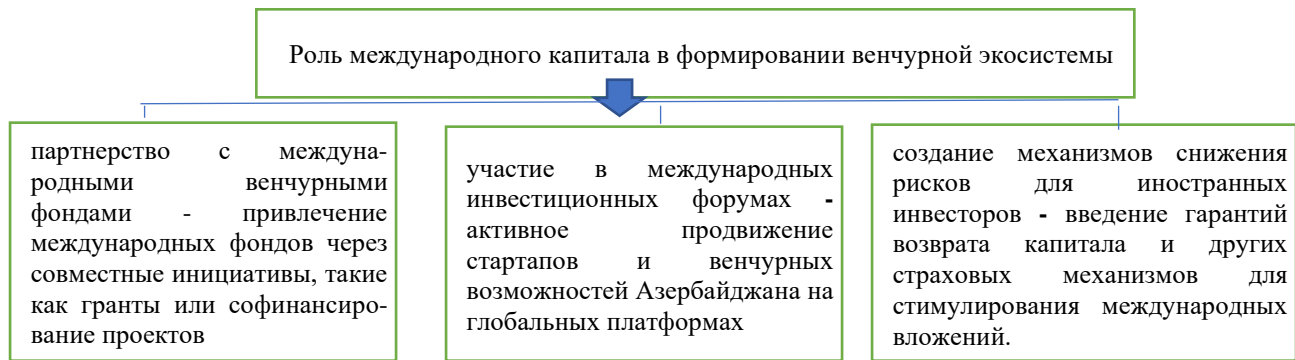

Рисунок 1. Роль международного капитала в формировании венчурной экосистемы Азербайджана

Привлечение международных инвестиций также является важнейшим положением концептуального подхода к развитию венчурного финансирования в Азербайджане: (см. рис.1).

Успешное венчурное финансирование невозможно без повышения уровня предпринимательской культуры, подготовки компетентных предпринимателей и инвесторов, включающей:

- ✓ внедрение образовательных программ по подготовке квалифицированных специалистов для венчурной экосистемы – создание в ВУЗах специализированных курсов по венчурному финансированию, проведение тренингов для предпринимателей по управлению стартапами и венчурными инвестициями;
- ✓ популяризацию успешных примеров – широкое освещение успешных стартапов, таких как GoldenPay и Buglance, для мотивации молодых предпринимателей;
- ✓ стимулирование предпринимательской активности среди молодежи – предоставление грантов и стипендий для молодежных стартапов.

Диверсификация экономики остается важнейшим стратегическим направлением для Азербайджана. Поэтому фокус на нефтяной сектор, включающий поддержку технологических стартапов (программы по финансированию проектов в сферах финтех, агротех и зеленых технологий); развитие креативных индустрий (венчурное финансирование в области дизайна, киноиндустрии и цифрового контента); стимулирование экспорта инновационных услуг (поддержка стартапов, ориентированных на международный рынок, через гранты и консультационную помощь) входит в число приоритетных задач на сегодняшний день.

Использование международного опыта в адаптации лучших практик для формирования эффективной венчурной экосистемы в Азербайджане.

Изучение и адаптация проверенных моделей позволяют минимизировать риски, ускорить развитие отрасли и интегрировать нашу страну в глобальную инновационную среду. В связи с этим, уместно было бы внедрять элементы из передовых моделей некоторых ведущих стран.

Так, например, венчурное финансирование в США базируется на активной роли частного капитала. В модели США сочетается частно-государственное партнерство и рыночная гибкость. Государство поддерживает инновации через программы грантов, такие как Small Business Innovation Research. Важный элемент – развитая инфраструктура акселераторов, которые предоставляют стартапам финансирование, менторство и доступ к сетям инвесторов. Для Азербайджана целесообразно использовать американскую модель для стимулирования частных инвестиций, создавая грантовые программы и поддерживая акселерационные платформы.

Синтез государственной поддержки и технологических кластеров выражает модель Израиля. Так, израильская программа Yozma в 1990-х годах предоставила значительные льготы венчурным фондам, включая софинансирование государством. Это способствовало

формированию «стартап-нации». Технологические кластеры вокруг университетов стимулируют коммерциализацию исследований. Нашей стране тоже желательно развивать технопарки и сотрудничать с университетами, используя модель Израиля для поддержки инновационных стартапов.

Модель Китая представлена специальными экономическими зонами и стратегическим планированием. Китай сумел создать специализированные зоны, такие как Шэньчжэнь, где предоставляются налоговые льготы, упрощенная регистрация бизнеса и доступ к инфраструктуре. Прямое участие государственных фондов и крупных технологических корпораций усиливает венчурное финансирование. В Азербайджане стоит надлежащим образом адаптировать элементы китайской модели, создавая венчурные кластеры в экономических зонах с упрощенным доступом к финансированию и инфраструктуре.

Существенным направлением представляется привлечение иностранных венчурных фондов через совместные инициативы. Это предполагает:

- 1) совместное финансирование и грантовые программы – привлечение международных фондов возможно через механизмы совместного финансирования стартапов, государство может гарантировать частичное покрытие рисков, что повысит привлекательность инвестиций;
- 2) развитие регионального сотрудничества – партнерство с фондами из стран, близких по уровню развития или географическому положению, например, из Казахстана, Турции или Восточной Европы;
- 3) создание международных стартап-платформ для презентации стартапов иностранным инвесторам: международные выставки и стартап-форумы, позволяющие увеличить видимость азербайджанских проектов. Разработка национальных онлайн-платформ для презентаций стартапов венчурным инвесторам поможет расширить доступ к международным венчурным фондам и улучшить узнаваемость (признание) азербайджанских инноваций на глобальном рынке.

Организация стажировок и образовательных программ с участием международных экспертов также может считаться существенным фактором, влияющим на развитие венчурного финансирования в Азербайджане. Определяющими направлениями здесь могут быть стажировки в ведущих венчурных центрах мира – отправка молодых предпринимателей и менеджеров стартапов на программы в США, Израиль и Китай для перенимания успешных практик ведения бизнеса; привлечение международных экспертов – проведение семинаров и тренингов для местных стартапов и инвесторов, организация совместных образовательных проектов с ведущими университетами; создание локальных инициатив – университетские программы по венчурному финансированию, поддерживаемые международными грантами, помогут подготовить профессиональные кадры; создание специализированных коучинг-центров, предоставляющих консультационные услуги для подготовки кадров.

Резюмируя вышесказанное, отметим, что внедрение концептуальных подходов к развитию венчурного финансирования окажет значительное влияние на экономику Азербайджана, стимулируя инновации, диверсификацию и устойчивый рост (см.рис.2):

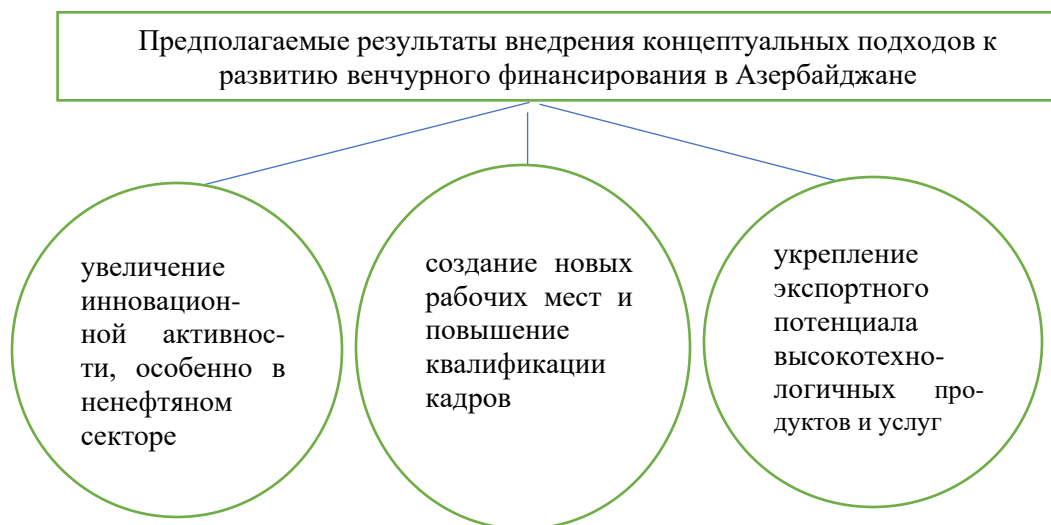

Рисунок 2. Предполагаемые результаты внедрения концептуальных подходов к развитию венчурного финансирования в Азербайджане

Увеличение инновационной активности в нефтяном секторе, в контексте диверсификации экономики, создаст благоприятные условия для стартапов в таких сферах, как финтех, агротехнологии, возобновляемая энергия и ИТ, это позволит снизить зависимость от нефтегазового сектора.

Привлечение новых технологий будет способствовать развитию венчурного финансирования, позволит интегрировать мировые технологические тренды в местную экономику через стартапы и партнерства с международными компаниями, ускорит инновационный цикл.

Развитие венчурной экосистемы приведет к увеличению числа стартапов, а значит, и росту занятости, повышению квалификации кадров, особенно в высокотехнологичных отраслях, создавая устойчивую базу для инновационного развития. Это имеет такие социально-экономические последствия как снижение социальной напряженности и увеличение уровня благосостояния. Создавать рабочие места на местном уровне можно за счет поддержки региональных программ – разработки региональных инициатив, ориентированных на создание инновационных кластеров и центров трансфера технологий, которые могут стимулировать развитие стартапов.

Заключение

Таким образом, мы представили ключевые концептуальные подходы, способствующие, на наш взгляд, развитию венчурного финансирования в Азербайджане в ближайшей перспективе.

Внедрение концептуальных подходов к развитию венчурного финансирования является стратегическим шагом для диверсификации экономики Азербайджана в соответствии с Национальными приоритетами социально-экономического развития - Азербайджан 2030 и повышения конкурентоспособности страны на мировом рынке.

Для достижения этих целей необходима активная реализация предложенных мер, включая участие государства, бизнеса и международных партнеров. Использование международного опыта в адаптации лучших практик имеет исключительное значение в формировании эффективной венчурной экосистемы в Азербайджане. Изучение и адаптация у нас проверенных моделей

некоторых ведущих стран будет способствовать минимизации рисков, ускорению развития отрасли и интеграции нашей республики в глобальную инновационную среду. Такой комплексный и скоординированный подход позволит Азербайджану использовать потенциал венчурного финансирования в постнефтяной период, для обеспечения должной динамики устойчивого развития и еще большей интеграции в глобальную экономическую экосистему.

Успешные примеры технологических компаний могут создать имидж Азербайджана как центра инноваций и привлечения инвестиций в регионе, т.е. обеспечить укрепление национального бренда. Развитие экспортного потенциала в высокотехнологичных отраслях станет основой для устойчивого экономического роста страны.

Aybəniz Qubadova, Suleyman Süleymanzadə
Azərbaycanda vənçur maliyyələşdirilməsin inkişafına konseptual yanaşmalar
Xülasə

Müəssisənin maliyyələşdirilməsi müasir iqtisadiyyatın ən dinamik inkişaf edən və əhəmiyyətli alətlərindən biridir, innovasiyaların və texnoloji tərəqqinin stimullaşdırılmasında əsas rol oynayır. Vənçur maliyyələşdirməsinin tədqiqi startaplara və innovativ şirkətlərə investisiya proseslərini, amillərini və nəticələrini hərtərəfli təhlil etməyə imkan verən müxtəlif metodoloji yanaşmalardan istifadə etməyi tələb edir. Məqalədə Azərbaycan vənçur maliyyələşdirməsinin inkişafına beynəlxalq təcrübə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmış konseptual yanaşmalar təqdim olunur. Onların həyata keçirilməsi riskləri minimuma endirməyə, sənayenin inkişafını sürətləndirməyə və respublikamızı qlobal innovasiya mühitinə inteqrasiya etməyə kömək edəcəkdir. Belə inteqrasiya olunmuş və əlaqələndirilmiş yanaşma Azərbaycana davamlı inkişafın müvafiq dinamikasını və qlobal iqtisadi ekosistemə daha geniş inteqrasiyanı təmin etmək üçün postneft dövründə vənçur maliyyələşdirmə potensialından istifadə etməyə imkan verəcəkdir.

Айбениз Губадова, Сулейман Сулеймазаде
Концептуальные подходы к развитию венчурного финансирования в Азербайджане
Резюме

Венчурное финансирование представляет собой один из наиболее динамично развивающихся и значимых инструментов современной экономики, играющий ключевую роль в стимулировании инноваций и технологического прогресса. Исследование венчурного финансирования требует применения разнообразных методологических подходов, которые позволяют всесторонне анализировать процессы, факторы и результаты инвестиций в стартапы и инновационные компании. В статье представлены выработанные автором, на основе международного опыта, концептуальные подходы к развитию венчурного финансирования в Азербайджане. Их внедрение поможет минимизировать риски, ускорить развитие отрасли и интегрировать нашу республику в глобальную инновационную среду. Такой комплексный и скоординированный подход позволит Азербайджану использовать потенциал венчурного финансирования в постнефтяной период, для обеспечения должной динамики устойчивого развития и еще большей интеграции в глобальную экономическую экосистему.

Aybeniz Gubadova, Suleyman Suleymanzadeh
Conceptual approaches to the development of venture financing in Azerbaijan
Summary

Enterprise financing is one of the most dynamically developing and important tools of the modern economy, playing a key role in stimulating innovation and technological progress. The study of venture financing requires the application of various methodological approaches that allow comprehensive analysis of processes, factors and results of investments in startups and innovative companies. Conceptual approaches to the development of venture financing in Azerbaijan are presented in the article, developed by the author, based on international experience. Their implementation will help to minimize risks, accelerate the development of the industry and integrate our republic into the global innovation environment. Such a complex and coordinated approach will allow Azerbaijan to use the potential of venture financing in the post-oil period, to ensure proper dynamics of sustainable development and even greater integration into the global economic ecosystem.

Литература

1. Lerner, J. & Nanda, R. // Venture Capital's Role in Financing Innovation: What We Know and How Much We Still Need to Learn. Harvard Business School, 2020. (https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/20-131_fc73af76-3719-4b5f-abfc-1084df90747d.pdf)
2. Национальные приоритеты социально-экономического развития - Азербайджан 2030
3. Warburton, A. (2021). Business Development Companies: Venture Capital for Retail Investors. ERPN: Start-Up & Small Business Finance (Sub-Topic). https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3760711
4. Остапенко, О. А. Сравнительная характеристика корпоративных облигаций и банковского кредита / О. А. Остапенко // Теория и практика финансово-кредитных отношений в России: идеи молодых учёных-экономистов: Хабаровский государственный университет экономики и права. Том Вып.10, 2017. – С. 104-107. – EDN YIMUWN. https://elibrary.ru/download/elibrary_28853509_49595773.pdf
5. Greenwood, J., Han, P., & Sánchez, J. M. Venture Capital: A Catalyst for Innovation and Growth. Federal Reserve Bank of St. Louis Review, 2022, 104(2), 120-130. <https://doi.org/10.20955/r.104.120-30>
6. Jeong, J., Kim, J., Son, H., & Nam, D. The Role of Venture Capital Investment in Startups' Sustainable Growth and Performance: Focusing on Absorptive Capacity and Venture Capitalists' Reputation. Sustainability, 2020, 12(8), 3447. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/8/3447>
7. Adams, S. (2021). From orchards to chips: Silicon Valley's evolving entrepreneurial ecosystem. Entrepreneurship & Regional Development, 33, 15 - 35. <https://doi.org/10.1080/08985626.2020.1734259>

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 12.12.2024

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 16.12.2024

Çap üçün qəbul olunmuşdur: 07.03.2025

**2024-cü İL ÜZRƏ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA DAİR
GÖSTƏRİCİLƏR**

MAKROİQTİSADI GÖSTƏRİCİLƏR

Göstəricinin adı	2024-cü il, faktiki	2024-cü il 2023-cü ilə nisbətən, faizlə	Məlumat üçün 2023-cü il 2022-ci ilə nisbətən, faizlə
A	1	2	3
Ümumi Daxili Məhsul, milyon manat	126 337,0	104,1	101,1
o cümlədən			
qeyri neft-qaz ÜDM	85 712,4	106,2	103,7
Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM, manat	12 382,5	103,6	100,5
Sənaye məhsulu, milyon manat	64 059,8	101,1	99,2
o cümlədən			
qeyri neft-qaz sənayesi	18 778,2	107,3	108,3
Əsas kapitala yönəldilmiş vəsaitlər, milyon manat	21 435,1	99,3	115,2
o cümlədən			
qeyri neft-qaz sektoruna	15 696,4	103,3	116,8
ondan qeyri neft-qaz sənayesinə	1 838,6	86,5	118,8
Kənd təsərrüfatı məhsulu, milyon manat	12 995,2	101,5	103,0
o cümlədən: bitkiçilik	6 162,3	101,1	102,7
heyvandarlıq	6 832,9	101,7	103,2
Nəqliyyat sektorunda yük daşınması, milyon ton	238,8	103,9	105,3
Nəqliyyat sektorunda sərnişin daşınması, milyon sərnişin	2 088,0	108,5	118,7
İnformasiya və rabitə xidmətləri, milyon manat	3 601,7	111,4	116,3
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi, milyon manat	62 202,9	103,9	103,7
Əhaliyə göstərilən ödənişli xidmətlər, milyon manat	12 885,5	108,6	114,0
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, milyon manat	37 161,8	105,5	114,9
Dövlət büdcəsinin xərcləri, milyon manat	37 712,7	103,4	113,7
Dövlət büdcəsinin kəsiri, milyon manat	550,9	x	x
Əhalinin nominal gəlirləri, milyon manat	83 093,4	106,4	113,0
Əhalinin hər nəfərinə düşən nominal gəlirlər, manat	8 144,1	105,9	112,3

A	1	2	3
Əhalinin banklardakı əmanətləri, 2025-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	14 661,9	113,2	110,3
Kredit qoyuluşları, 2025-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, milyon manat	29 288,2	122,1	118,8
o cümlədən			
vaxtı keçmiş kreditlər	449,1	102,6	73,7
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	1 009,2	108,1	111,2
İstehlak qiymətlərinin indeksi¹⁾	x	102,2	108,8
Əhalinin sayı, 2025-ci il 01 yanvar vəziyyətinə, min nəfər	10 224,9	100,4	100,5
Xarici ticarət dövriyyəsi²⁾, mln. ABŞ \$			
faktiki qiymətlərlə	47 396,4	101,3	83,2
müqayisəli qiymətlərlə	x	96,5	99,1
o cümlədən: ixrac			
faktiki qiymətlərlə	26 338,4	89,3	70,8
müqayisəli qiymətlərlə	x	92,6	98,2
ondan qeyri-neft qaz ixracı			
faktiki qiymətlərlə	3 356,5	100,3	109,8
müqayisəli qiymətlərlə	x	87,0	103,9
idxal			
faktiki qiymətlərlə	21 058,0	121,8	118,9
müqayisəli qiymətlərlə	x	103,1	101,9

Qeyd:

¹⁾ 2024-cü ilin dekabr ayı üzrə illik (2024-cü ilin dekabr ayı 2023-cü ilin dekabr ayına nisbətən) istehlak qiymətləri indeksi 104,9 faiz təşkil etmişdir.

²⁾ Hesabat dövründə gömrük orqanlarında qeydiyyatı aparılmış, lakin gömrük rəsmiləşdirilməsi tam başa çatdırılmamış ixrac olunan xam neft və təbii qazın statistik qiymətləndirilmiş dəyərində dair məlumatlar nəzərə alınmaqla.

ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL İSTEHSALI

milyon manat

	2024-cü il	2023-cü il	Əvvəlki ilə nisbətən, müqayisəli qiymətlərlə, faizlə
Ümumi Daxili Məhsul	126337,0	123005,5	104,1
o cümlədən: Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	7147,1	6815,6	101,4
Sənaye o cümlədən: mədənçıxarma sənayesi	45356,6	49759,2	100,9
emal sənayesi	36278,5	41082,2	100,8
elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	7475,5	7107,8	102,2
su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	1321,4	1291,3	98,3
Tikinti	281,2	277,9	102,7
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	8478,1	7600,4	109,6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	13512,6	12332,8	103,8
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	8822,9	7637,0	114,1
İnformasiya və rabitə	3088,3	2684,5	112,9
Digər sahələr	2399,5	2151,4	111,4
Digər sahələr	25168,8	22832,9	104,0
Məhsula və idxala xalis vergilər	12363,1	11191,7	105,3

**İQTİSADİYYATIN SAHƏLƏRİ ÜZRƏ ƏSAS KAPİTALA YÖNƏLDİLMİŞ
İNVESTİSİYALARIN DƏYƏRİ**

İqtisadiyyatın sahələri	2024-cü il, milyon manat	Əvvəlki ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Ümumi yekunda xüsusi çəkisi, faizlə
Cəmi	21435,1	99,3	100,0
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	283,1	48,3	1,3
Sənaye	7577,3	89,0	35,4
o cümlədən:			
Mədənçıxarma sənayesi	4794,0	77,1	22,4
Emal sənayesi	1347,9	145,1	6,3
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	1217,2	111,0	5,7
Su təchizatı; tullantıların təmizlənməsi və emalı	218,2	79,5	1,0
Tikinti	5353,6	111,8	25,0
ondan mənzil tikintisi	2572,7	192,8	12,0
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	137,7	29,8	0,6
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5780,4	105,2	27,0
o cümlədən:			
nəqliyyat	5774,5	105,2	27,0
poçt və kuryer fəaliyyəti	5,9	81,2	0,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	337,0	143,9	1,6
İnformasiya və rabitə	630,4	159,5	2,9
ondan rabitə	592,5	161,0	2,8
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	304,6	121,6	1,4
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	9,8	187,4	0,1
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	82,0*	190,4	0,4
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	90,2	114,7	0,4
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	330,1	111,8	1,5
Təhsil	238,0	93,7	1,1
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	107,4	106,4	0,5
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	59,4	193,4	0,3
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	114,1	2,2 d.	0,5

PƏRAKƏNDƏ TİCARƏT DÖVRİYYƏSİNİN MAL QRUPLARI ÜZRƏ STRUKTURU

	2024-cü il, milyon manat	2024-cü ilin 2023-cü ilə nisbətən, faizlə
Pərakəndə ticarət dövriyyəsi	62 202,9	103,9
o cümlədən:		
ərzaq məhsulları, içkilər və tütün məmulatları	34 134,6	102,1
toxuculuq məhsulları, geyim və ayaqqabılar	9 048,4	105,8
elektrik malları və mebellər	3 018,3	107,1
kompyuterlər, telekommunikasiya avadanlıqları və çap məhsulları	727,4	111,8
əczaçılıq məhsulları və tibbi ləvazimatlar	1 347,6	97,6
avtomobil benzini və dizel yanacağı	3 423,1	106,8
digər qeyri-ərzaq malları	10 503,5	107,2

İQTİSADİYYATA KREDİT QOYULUŞU

	2025-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə, milyon manat	Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən, faizlə
Kredit qoyuluşları – cəmi	29288,2	122,1
o cümlədən:		
qısamüddətli	4914,7	120,1
uzunmüddətli	24373,5	122,6
Ödəmə vaxtı keçmiş kreditlər	449,1	102,6
Kreditlərin ümumi həcmində vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi, %-lə	1,5	x

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN GƏLİRLƏRİ

	2024-cü il, milyon manat	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Gəlirlər – cəmi	37161,8	100,0	29,4
o cümlədən:			
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1839,2	5,0	1,5
Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	6786,9	18,3	5,4
Torpaq vergisi	54,3	0,1	0,04
Əmlak vergisi	338,5	0,9	0,3
Əlavə dəyər vergisi	8894,2	23,9	7,1
Sadələşdirilmiş vergi	382,9	1,0	0,3
Aksiz	1555,7	4,2	1,2
Yol vergisi	135,9	0,4	0,1
Mədən vergisi	173,3	0,5	0,1
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər	1902,9	5,1	1,5
Digər daxilolmalar	15098,0	40,6	12,0

DÖVLƏT BÜDCƏSİNİN XƏRCLƏRİ

	2024-cü il, milyon manat	yekuna görə faizlə	ÜDM-də payı, faizlə
Xərclər – cəmi	37712,72	100,0	29,85
o cümlədən:			
Ümumi dövlət xidmətləri	4115,00	10,9	3,26
Müdafiə və milli təhlükəsizlik	6562,20	17,4	5,19
Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq - mühafizə və prokurorluq	2809,81	7,5	2,22
Təhsil	4390,06	11,6	3,48
Səhiyyə	1828,83	4,9	1,45
Sosial müdafiə və sosial təminat	4151,11	11,0	3,29
Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və bu qəbildən olan digər fəaliyyət	496,99	1,3	0,39
Mənzil və kommunal təsərrüfatı	319,48	0,8	0,25
Kənd təsərrüfatı	1095,77	2,9	0,87
Ətraf mühitin mühafizəsi	361,88	1,0	0,29
İqtisadi fəaliyyət	9701,20	25,7	7,68
Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	1880,39	5,0	1,49

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA YÜK DÖVRİYYƏSİ, milyon ton-km

	2024-cü il	2023-cü il	2024-cü il 2023-cü ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	96 960,2	93 272,7	104,0
o cümlədən:			
Dəmir yolu	6 968,4	6 739,5	103,4
Dəniz	6 970,7	4 052,3	172,0
Hava	3 414,3	3 017,2	113,2
Boru kəməri	66 161,3	67 014,2	98,7
neft kəməri	52 996,7	54 325,1	97,6
qaz kəməri	13 164,6	12 689,1	103,7
Avtomobil	13 445,5	12 449,5	108,0

NƏQLİYYAT SEKTORUNDA SƏRNIŞİN DÖVRIYYƏSİ, milyon sərnəşin-km

	2024-cü il	2023-cü il	2024-cü il 2023-cü ilə nisbətən, faizlə
Cəmi	39 411,8	33 840,0	116,5
o cümlədən:			
Dəmir yolu	377,0	313,6	120,2
Dəniz	13,1	11,1	118,0
Hava	7 888,8	5 279,8	149,4
Metro	2 708,3	2 590,2	104,6
Avtomobil	28 424,6	25 645,3	110,8
avtobus	26 723,9	23 903,3	111,8
taksi	1 700,7	1 742,0	97,6

**2024-cü İLDƏ AZƏRBAYCANIN TƏRƏFDAŞ ÖLKƏLƏRLƏ XARİCİ TİCARƏT
GÖSTƏRİCİLƏRİ***

min ABŞ dolları

Ölkələrin adı	Dövriyyə	İdxal	İxrac
Cəmi	47612100,9	21058044,1	26554056,8
o cümlədən:			
İtaliya	11390932,6	515802,4	10875130,2
Türkiyə	6130181,9	2310774,0	3819407,9
Rusiya	4799819,6	3621472,2	1178347,4
Çin	3744754,1	3725054,1	19700,0
Amerika Birləşmiş Ştatları	1752955,8	1617924,9	135030,9
Almaniya	1602691,3	825711,5	776979,8
Avstraliya	1463324,0	1463121,0	203,0
Çexiya	1153315,4	64829,5	1088485,9
Hindistan	958343,3	223926,9	734416,4
Xorvatiya	878752,9	5312,1	873440,8
Gürcüstan	804029,8	128837,1	675192,7
İsrail	765222,0	31693,8	733528,2
Bolqarıstan	718652,2	35603,2	683049,0
Yunanıstan	683925,4	57334,4	626591,0
Birləşmiş Krallıq	680356,3	272611,9	407744,4
İran	647066,4	633058,1	14008,3
Portuqaliya	646895,2	15537,7	631357,5
Rumıniya	562768,6	85900,8	476867,8
Belarus	506171,9	457685,2	48486,7
Qazaxıstan	470443,0	337326,4	133116,6
İsveçrə	464269,8	243840,1	220429,7
Ukrayna	459619,9	282377,7	177242,2
Yaponiya	428005,2	409059,0	18946,2
Koreya	385288,6	384788,1	500,5
Türkmənistan	383713,8	303471,3	80242,5
Digər ölkələr	5130601,9	3004990,7	2125611,2

*Gömrük məlumatı

İXRAC OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2024-cü ildə		2023-cü ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min ABŞ dolları)	miqdarı	məbləği
Təzə tərəvəz, ton	180111,4	189266,8	100,7	104,8
Təzə meyvə, ton	444653,1	484845,8	97,8	96,6
Kartof, ton	48344,7	20504,0	67,9	66,3
Çay, ton	747,1	6633,7	102,1	100,4
Bitki yağları, ton	9944,8	16323,9	181,1	177,2
Marqarin, qida üçün yararlı digər qarışıqlar, ton	4897,1	8591,3	160,3	170,8
Şəkər, ton	50813,0	38459,5	159,9	162,4
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	11529,2	18057,0	116,1	134,5
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	14086,8	19066,8	87,5	93,4
Təbii üzüm şərabları və üzüm suslosu, min dkl	182,1	5443,5	57,4	77,9
Tütün, ton	7452,4	22866,8	2,5 d.	3,3 d.
Bentonit gili, ton	225719,1	17865,5	127,6	123,2
Sement klinkerləri, ton	804939,7	49661,2	98,8	107,8
Mineral gübrələr, ton	564945,4	126233,3	156,0	152,1
Xam neft, min ton	23596,1	14437356,0	90,6	88,9
Xam neft, min ton (SOCAR və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	24263,6	14106528,9	93,1	91,1
Reaktiv mühərriklər üçün və digər məqsədlər üçün kerosin, ton	64853,3	67956,7	59,6	62,0
Ağır destilyatlar və ya digər məqsədlər üçün qazoyllar, ton	385828,7	192406,3	53,7	50,6
Maye qaz, ton	457,2	183,6	4,6	37,2
Təbii qaz, milyon kub metr	25772,2	8406728,7	96,8	61,5
Təbii qaz, milyon kub metr (SOCAR və ABƏŞ-in məlumatlarına əsasən)	26085,5	8521912,2	104,6	85,0
Elektrik enerjisi, min kVt.s	1753047,1	94144,1	40,6	23,4
Neft koksu, ton	210013,4	18045,7	90,5	31,1
Polietilen, ton	115439,7	129475,7	76,9	83,3
Polipropilen, ton	126792,2	147949,7	72,5	72,7
Pambıq lifi, ton	118837,4	177586,6	171,3	145,1
Pambıq ipliyi, ton	11548,2	28551,7	103,2	91,3
Qara metallardan borular, ton	22071,8	25631,1	98,5	80,9
Qara metallardan çubuqlar, ton	56791,8	36437,9	97,4	99,4
Emal olunmamış alüminium, ton	28903,5	70749,3	82,6	85,4

İDXAL OLUNAN MÜHÜM NÖV MƏHSULLAR

Malların adı	2024-cü ildə		2023-cü ilə nisbətən, faizlə	
	miqdarı	məbləği (min ABŞ dolları)	miqdarı	məbləği
İribuynuzlu heyvan əti, ton	12166,7	48723,4	146,4	150,7
Quş əti və onun əlavə məhsulları, ton	41790,3	70170,9	143,2	152,0
Kərə yağı, digər süd yağları və pastaları, ton	29611,1	173604,3	178,4	187,9
Kartof, ton	149206,0	42651,4	86,4	86,7
Təzə tərəvəz, ton	44364,6	25269,3	153,3	147,1
Təzə meyvə, ton	155713,1	171613,8	120,6	130,2
Çay, ton	14387,8	76487,8	105,2	108,4
Buğda, ton	1292026,8	279681,9	109,9	92,0
Bitki yağları, ton	156937,1	187020,6	129,5	132,4
Xam şəkər, ton	273843,6	160697,1	105,9	97,6
Şokolad və şokolad məhsulları, ton	34368,7	128694,8	111,7	118,9
Unlu qənnadı məmulatları, ton	50337,5	131694,5	111,5	117,8
Siqaretlər, milyon ədəd	75,7	2184,3	20,6	29,1
Sement, ton	20636,1	4111,2	101,7	84,5
Dərman vasitələri, ton	19134,7	447048,1	75,1	96,8
Mineral gübrələr, ton	160960,0	70106,8	117,4	100,4
Sintetik yuyucu vasitələr, ton	100494,4	101934,5	107,8	104,2
Polietilen, ton	56416,9	67996,8	90,5	86,7
Polipropilen, ton	22587,2	28607,1	119,9	106,9
Rezin şinlər, ədəd	2468157	111543,6	98,3	96,5
Polad prokatı, ton	379941,0	318820,2	94,8	97,6
Qara metallardan çubuqlar, ton	125596,0	89360,9	165,1	179,5
Qara metallardan küncüklər, ton	28716,8	25335,0	88,8	84,4
Qara metallardan borular, ton	162865,1	259829,9	89,2	93,9
Məişət kondisionerləri, ədəd	281659	74541,7	145,0	133,4
Məişət soyuducuları, ədəd	38106	12969,9	101,6	116,2
Paltaryuyan maşınlar, ədəd	244250	56486,6	106,2	103,5
Hesablama maşınları, blok və qurğuları, ədəd	821018	225265,0	121,6	114,2
Minik avtomobilləri, ədəd	82434	1566604,4	93,5	103,4
Avtobuslar, ədəd	405	68065,3	2,5 d.	7,0 d.
Yük avtomobilləri, ədəd	8430	141026,1	115,7	122,3
Oturacaq, ofis, mətbəx, yataq və digər mebellər, ədəd	1263529	110806,7	136,6	128,1

Məqalələrin təqdim olunma qaydaları

“Statistika xəbərləri” elmi-praktik jurnalı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 21 dekabr tarixli, 2621 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2013-2017-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq Dövlət Statistika Komitəsinin təsisçiliyi ilə nəşr olunur.

Jurnal 07.10.2015-ci il tarixində 4004 nömrəsi ilə Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmiş, İSSN 2413-6557 nömrəsi ilə Beynəlxalq Standart Seriya Nömrəsi Beynəlxalq Mərkəzində qeydiyyatdan keçirilmiş və 31 mart 2017-ci il tarixli (Protokol № 06-R) qərarla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası rəyasət heyəti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəticələrin siyahısı”na iqtisad elmləri üzrə daxil edilmişdir.

Jurnalda statistika elminin nəzəri-metodoloji əsasları, iqtisadi, sosial, ekoloji və demoqrafik proseslərin statistik təhlili, iqtisadiyyat və sosial sahələr ilə bağlı digər məqalələrə üstünlük verilməklə başqa nəşrlərə təqdim edilməmiş məqalələr dərc olunur. Məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.

Redaksiyaya göndərilən məqalələrdə müəlliflər aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

1. Məqalə qrafiki materiallar, cədvəllər, düsturlar, xülasə və ədəbiyyat siyahısı daxil olmaqla ümumi həcmi 10 səhifədən çox olmamalı və azərbaycan, rus və ya ingilis dillərindən birində hazırlanmalıdır.
2. Məqalə kağızda və ya elektron versiyada olmalıdır. Kağız versiyası imzalanmış şəkildə redaksiyaya təqdim edilməli, elektron versiyası isə kompakt diskdə verilə, yaxud jurnalın elektron poçtuna (stat.xeber@stat.gov.az) göndərilə bilər.
3. Mətn Microsoft Office Word proqramında **A4** formatda, **Times New Roman–12** şriftində, **1,0** intervalında yığılmalı, soldan **25 mm**, sağdan **15 mm**, yuxarıdan **20 mm**, aşağıdan isə **19 mm** boş sahə buraxılmalıdır.
4. Məqalələr aşağıdakı ardıcılıqla tərtib edilməlidir: məqalənin adı (böyük hərflərlə, qalın şriftlə), müəllifin adı və soyadı (yalnız ilk hərfləri böyük olmaqla, qalın şriftlə), açar sözlər, mətn, xülasə və ədəbiyyat siyahısı. Məqalədə yarımbaşlıqlardan istifadə edildiyi halda, onun yalnız ilk hərfi böyük olmaqla, qalın şriftlə və nömrələnməklə yazılmalıdır. Başlıq və yarımbaşlıqlardan, cədvəl və şəkillərdən əvvəl və sonra əlavə bir sətir ara boşluğu buraxılmalıdır. Mətnə sözlər bütöv yazılmalı, “-” işarəsi ilə sətirdən-sətirə keçirilməməlidir.
5. Cədvəl və şəkillərin adı olmalı və bu ad cədvəllər üçün cədvəlin üstündə sağ küncdə, şəkillər üçün şəklın sol küncündə yerləşdirilərək ərəb rəqəmləri ilə ardıcıl nömrələndirilən müvafiq olaraq “cədvəl” və “şəkil” sözlərindən sonra yazılmalıdır. Cədvəl və şəkillərin başlıqlarının ilk hərfləri böyük olmaqla qalın şriftlə yazılmalıdır. Cədvəlin sütunlarının adı qısa olmalı, ölçü vahidləri göstərilməlidir.
6. Məqalədə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin (müəssisələrin) ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilməlidir.
7. Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir.
8. Məqalənin mövzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinad olmalıdır. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə və ya mətnə istinad olunan ədəbiyyatların rast gəlinədiyi ardıcılıqla nömrələnməlidir (məsələn, [1] və ya [1, səh.119] kimi işarə olunmalı). Eyni ədəbiyyata mətnə başqa bir yerdə təkrar istinad olunarsa, onda istinad olunan həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərilməlidir. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri verilərək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Dissertasiyaların tərtibi Qaydaları" haqqında

təlimatın 10.2-10.4.6 maddələrinə əsasən “İstifadə edilmiş ədəbiyyat” bölməsinin tələblərinə riayət etmək lazımdır.

9. Xülasə məqalənin hazırlandığı dildən əlavə başqa iki dildə verilməlidir. Məqalənin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-biri ilə eyni olmalı və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Məqalədə müəllifin və ya müəlliflərin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti və s. xülasədə yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin və ya müəlliflərin tam ad(lar)ı göstərilməlidir. Xülasələrin həcmnin 8-10 sətir olması tövsiyə olunur.
10. Hər məqalədə UOT indeksi, PACS kod tipi və açar sözlər göstərilməlidir. Açar sözlər üç dildə verilməli (məqalə və xülasənin yazıldığı dillər) və 5 sözdən az olmamalıdır.
11. Siyahıda göstərilən ədəbiyyatların müəlliflərinin soyadı, adının ilk hərfi, mənbənin adı, nəşr yeri və çap olunduğu il göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər etibarlı mənbələrə üstünlük verilməlidir.
12. Təqdim edilən əlyazmalara redaksiya heyəti tərəfindən baxıldıqdan sonra onun dərc edilib-edilməsinə qərar verilir və bununla bağlı müəllif məqalə qəbul olunduqdan sonra ən gec bir ay müddətində yazılı şəkildə məlumatlandırılır.
13. Məqalə müəllif(lər)inə redaksiya tərəfindən bir nüsxə jurnal pulsuz verilir, jurnalın elektron versiyası isə Dövlət Statistika Komitəsinin internet səhifəsində yerləşdirilir.
14. Müəllif(lər) məqalənin keyfiyyətinə, göstərilən faktların və elmi nəticələrin doğruluğuna və digər məlumatlara görə cavabdehlik daşıyır.

Redaksiyanın ünvanı: Dövlət Statistika Komitəsi, AZ 1136, Bakı şəh., İnşaatçılar pr. 81.

Tel: (012) 538 77 19

e-poçt: stat.xeber@stat.gov.az

Правила представления статей

Научно-практический журнал «Вестник статистики» был учрежден Государственным Комитетом по Статистике Азербайджанской Республики во исполнение «Государственной Программы развития официальной статистики в Азербайджанской Республике в 2013-2017 гг.», утвержденной Указом Президента Азербайджанской Республики от 21 декабря 2012 года за № 2621.

7 октября 2015 года журнал был включен в реестр печатных изданий Министерства Юстиции Азербайджанской Республики под № 4004, зарегистрирован в Международном Центре, получил Международный стандартный серийный номер ISSN 2413-6557 и по решению Президиума Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики от 31 марта 2017 года (Протокол № 06-R) включен в «список научных публикаций, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по экономическим наукам в Азербайджанской Республике».

В журнале издаются статьи, в которых затрагиваются вопросы теоретико-методологических основ статистической науки, статистического анализа экономических, социальных, экологических и демографических процессов, а также другие статьи, по экономической и социальной проблематике, которые не были опубликованы в других изданиях. Статьи подготавливаются на азербайджанском, русском или английском языках.

Авторы, предоставляющие в редакцию статьи должны учитывать следующее:

1. Статья не должна быть больше 10 страниц, включая графические материалы, таблицы, формулы, резюме и список литературы и должна быть написана на одном из трех языков: азербайджанском, русском или английском.
2. Статья должна быть в электронном форме и на бумажном носителе. Бумажная версия статьи должна быть предоставлена в редакцию журнала с соответствующей подписью автора, а электронная версия может быть предоставлена в редакцию журнала на компакт диске или выслана по электронной почте (stat.xeber@stat.gov.az).
3. Текст статьи должен быть набран с помощью программы Microsoft Office Word в формате A4. Шрифт текста **Times New Roman**, размер шрифта **12**, интервал **1,0**. На страницах оставляются поля слева **25 мм**, справа **15 мм**, сверху **20 мм** и снизу **19 мм**.
4. Статьи должны оформляться в следующей последовательности: название статьи (выделяются прописными буквами, жирным шрифтом), имя и фамилия автора (только первые буквы прописными, жирным шрифтом), ключевые слова, текст, резюме и список литературы. При использовании в статье подзаголовков, только первые буквы должны быть выделенными, жирным шрифтом и пронумерованы. Перед и после заголовка и подзаголовка, таблиц и рисунков необходимо оставлять промежуток размером в один интервал. Слова в статье должны писаться полностью, слова нельзя переносить с одной строки на другую с использованием знака «-».
5. Таблицы и рисунки должны иметь заголовки. Заголовки для таблиц должны быть размещены в правом углу над таблицей, для рисунков в левом углу под рисунком. Заголовки должны быть напечатаны, после последовательно пронумерованных арабскими цифрами соответствующих слов «таблица» и «рисунок». Заголовки таблиц и рисунков должны быть напечатаны прописными буквами и жирным шрифтом. Название колонок таблицы должны быть короткими, должны быть указаны единицы измерения.
6. В статье должны быть указаны название учреждения (учреждений), в котором работает автор (авторы) и адрес (адреса) данного учреждения (учреждений), адрес (адреса) электронной почты автора (авторов).
7. В конце научной статьи в соответствии с характером статьи и областью науки должны быть четко отмечены научные выводы, к которым пришел автор (авторы), научная новизна, практическая значимость и экономическая эффективность работы и т. д.
8. Должны быть ссылки на научные источники, связанные с темой статьи. Предоставляемый в конце статьи список литературы должен быть пронумерован в алфавитном порядке или в последовательности в которой встречается ссылаемая литература в тексте (например, обозначаться как [1] или [1, стр. 119]). При повторной ссылке на одну и ту же литературу в другом месте, ссылаемая литература должна быть пронумерована предыдущим номером. Ссылаясь на одни и те же статьи, тезисы симпозиумов, конференций и других влиятельных научных мероприятий должны быть указаны названия статей, докладов и тезисов. При библиографическом описании ссылаемого источника нужно следовать требованиям пункта 10.2-10.4.6 раздела «Использованная литература» инструкции о «Правилах оформления диссертаций» Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Азербайджанской Республики.
9. Резюме должно быть представлено на двух других языках, отличающихся от языка, на котором написана статья. Резюме статьи, написанные на разных языках должны быть одинаковыми и должны соответствовать содержанию статьи. Научные выводы, к которым пришли автор или авторы, научная новизна, практическая значимость и экономическая

эффективность работы и т.д. должны кратко отражаться в резюме. В каждом резюме должно указываться название статьи, полное имя автора или авторов. Рекомендуется писать резюме объемом 8-10 строк.

10. В каждой статье должны указываться индексы UOT, коды типа PACS и ключевые слова. Ключевые слова должны даваться на трех языках (языки на которых написаны статья и резюме) и не должны быть меньше 5 слов.
11. Для литературы указанного в списке должны указываться фамилии и первые буквы имен авторов, название источника, место и год издания. В списке литературы должно даваться предпочтение научным статьям, монографиям и другим достоверным источникам последних 5-10 лет.
12. Решение о публикации или не публикации предоставленной рукописи принимается после ее рассмотрения редакционным советом и в связи с этим автор письменно уведомляется не позднее 1 месяца после принятия статьи.
13. Автору (авторам) статьи со стороны редакции бесплатно предоставляется 1 экземпляр журнала, а электронная версия журнала размещается на интернет странице Государственного Комитета по Статистике.
14. Автор несет ответственность за качество статьи, достоверность предоставленных фактов, научных результатов и прочей информации.

Адрес редакции: Государственный Комитет по Статистике, AZ 1136, г. Баку,
пр. Иншаатчылар 81.
Тел: (012) 538 77 19
e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Rules for presentation of articles

Scientific-practical journal "Statistical news" is published by the State Statistical Committee in accordance with the "State Program for the Development of Official Statistics in the Republic of Azerbaijan for 2013-2017", approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 21, 2012, No. 2621.

The journal was registered on July 7, 2015 with the number 4004 in the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan and included in the International Standard Serial Number International Center of ISSN 2413-6557 and signed on 31 March 2017 (Protocol No: 06-R) by the Presidium of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan "on the list of the periodical scientific results recommended for publication of the main results of the dissertations in the Republic of Azerbaijan".

The theoretical and methodological bases of statistical science, statistical analysis of economic, social, ecological and demographic processes, as well as other articles related to economics and social sciences are published in the journal. The articles must be developed in one of Azerbaijani, Russian and English languages.

Authors have to take the followings into account:

1. Total volume of article, including graphical materials, tables, formulas, summaries and list of literature should not exceed 10 pages and should be prepared either in Azerbaijan, English or Russian languages.
2. Article text should be in a paper or electronic form. Paper version must be submitted to editorial office in a signed form; an electronic version could be presented on CD or sent to e-mail (stat.xeber@stat.gov.az).

3. Article should be in Microsoft Office Word A4 format, **Times New Roman**, Font **12**, line spacing – **1,0**, margins: left - **25 mm**, right - **15 mm**, top – **20 mm**, bottom – **19 mm**.
4. Article should be compiled in a following sequence: title of article (in capitals, bold), name and surname of author (only first letters in capitals, bold), keywords, text, summary and list of literature. If subtitles, only first letter is written in capitals, bold and numbered. Before and after titles and subtitles, tables and pictures it is necessary to skip down one space. Words in the text should be written completely, it shouldn't be allowed to skip from line to line with a sign “-”.
5. Tables and pictures have to be titled and these titles for tables should be placed at the right corner of the top of the table, for pictures – at the left corner of the bottom of the picture; titles should be numbered by Arabic figures which have to be indicated correspondingly after words “table” and “picture”. First letters of titles of tables and pictures should be written in capitals and bold. Names of tables' columns should be short and measurement units have to be indicated.
6. Institution(s) where author(s) works and address(es) of this (these) institution(s), e-mail(s) of author(s) should be indicated in the article.
7. At the end of research article the conclusions reached by author(s), scientific novelty of a paper, importance of its application, economic efficiency and etc. should be clearly indicated in accordance with nature of domain of science and article.
8. As regard to the subject of article the scientific sources should be referred. List of literature at the end of article should be numbered either by sequence of referred literature met in the text (for example, it should be indicated as [1] or [1, page 119] or by alphabetical order. If the same literature is referred again in another part of the text, then the referred literature should be indicated by previous number. When referring to the same articles, theses of symposiums, conferences and other important scientific events the title of article, paper or thesis has to be indicated. When specifying the bibliographic description of referred source it is necessary to rely on requirements of item 10.2-10.4.6 of the section “List of literature” of effective guideline on “Compilation rules of the dissertations” of the High Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan.
9. Summary should be provided in two languages other than language of article. Summaries of article in several languages should be the same and correspond to the content of article. Summary should reflect condensate of conclusions reached by author or authors, scientific novelty of a paper, importance of its application and etc. Each summary should specify title of article, full name(s) of author(s). It is recommended summary to be of 8-10 lines.
10. UOT indices or PACS-type codes and keywords should be specified in each article. Keywords should be given in three languages (languages of articles and summaries) and be not less than 5 words.
11. Surnames, first letter of names of authors of the used literature, source, place of publication and a year of issue should be specified in the list. In the list of literature scientific articles and monographs of the last 5-10 years and other reliable sources are preferable.
12. After editorial office staff reviews the presented manuscripts it is made decision whether publish it or not and the author is informed about it at the latest during a month.
13. Editorial office presents a copy of journal to author(s) of article free of charge; e-version of journal is posted on the web-page of the State Statistical Committee.
14. Author bears responsibility for quality of article, reliability of the indicated facts and scientific results and other information.

Address of editorial office: State Statistical Committee, Baku city, Inshaatchilar av. 81, AZ 1136.

Tel: (012) 538 77 19

e-mail: stat.xeber@stat.gov.az

Korrektor: Aytən Məmmədova
Çapa imzalanmışdır: 11.03.2025
